

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra filozofie

***Filosofie Francesca Patriziho a Jana Amose
Komenského ve světle jejich vrcholných děl***

*(The Philosophy of Francesco Patrizi and John Amos Comenius
in the Light of Their Greatest Works)*

Magisterská diplomová práce

Diplomant:

Bc. Jan Čížek
filozofie – historie
Olomouc 2010

Vedoucí práce:

Doc. PhDr. Tomáš Nejeschleba, Ph.D.

Jan Čížek

*Filosofie Francesca Patriziho a Jana Amose
Komenského ve světle jejich vrcholných děl*

Olomouc 2010

Jedno je vším,
ale
všechno není jedno

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval samostatně a pouze za užití pramenů a literatury v ní uvedených.

V Prostějově dne

.....
Jan Čížek

Chtěl bych upřímně poděkovat Tomáši Nejeschlebovi za inspiraci, cenné rady a přátelský přístup nejen během konzultací mé práce, ale i při našich setkáních mimo ně.

Za revizi anglické verze anotace děkuji Martinu Lukášovi. Jemu – jakož i těm, které tu se mnou stále byly, přestože byly na stovky kilometrů vzdáleny – dlužím rovněž velké díky za jen těžce docenitelnou duševní podporu.

Obsah

1. Úvod	2
2. Francesco Patrizi	7
2.1. Stručná biografie.....	7
2.2. <i>Nova de universis philosophia</i>	11
2.2.1. Geneze díla a přehled filosofického obsahu.....	11
2.2.2. Patriziho pojetí <i>nové filosofie</i>	15
2.2.3. Hierarchie jsoucňho.....	16
2.2.4. Čtyři principy.....	24
2.2.5. Prostor.....	26
2.2.6. Světlo.....	29
2.2.7. Teplo a tok.....	39
2.2.8. <i>Nova de universis philosophia</i> jako koherentní filosofický systém.....	41
3. Jan Amos Komenský	47
3.1. Biografická poznámka.....	47
3.2. <i>De Rerum humanarum emendatione consultatio catholica</i>	47
3.2.1. Geneze díla a přehled filosofického obsahu.....	47
3.2.2. <i>Panegersia</i>	54
3.2.3. <i>Panaugia</i>	57
3.2.4. <i>Pansofia, Pampaedia, Panglottia</i>	67
3.2.5. <i>Panorthosia a Pannuthesia</i>	74
4. Francesco Patrizi a Jan Amos Komenský	78
4.1. Totožnosti.....	78
4.2. Analogie.....	86
4.3. Rozdíly.....	92
4.4. Doplnění.....	93
5. Závěr	96
6. Seznam použitých pramenů a literatury	99
6.1. Prameny.....	99
6.2. Literatura.....	99
Anotace / Annotation	104

1. Úvod

Přední čeští historikové filosofie v řadě svých studií, v nichž se ve větší či menší míře dotkli osoby nejvýznamnějšího chorvatského renesančního myslitele Franceska Patriziho, opakovaně připomínali, že se zdá být pravděpodobnou skutečností, že právě pod vlivem jeho stěžejního filosofického díla *Nova de universis philosophia* zformuloval Jan Amos Komenský klíčové teze své filosofické a přírodně-filosofické koncepce, jež následně vtělil do svého opus magnum – *Obecné porady o nápravě věcí lidských*. Současně s tím však zdůrazňovali, že práce, jež by Komenského poměr k Patriziho filosofii na základě fundované filosofické a historicko-filosofické analýzy reflektovala, dosud k dispozici není.¹ Pro začínajícího badatele v oblasti historie renesanční filosofie a komeniologie není proto větší výzvy, nežli pokusit se otázky, jež položili *spiritus agentes* jeho filosofického vývoje, v úplnosti a beze zbytku zodpovědět.

Tématu vztahu filosofie Franceska Patriziho a Jana Amose Komenského nebyla v českém vědeckém prostředí věnována dosud žádná speciální studie. Otázky možné vzájemné relace a ideové provázanosti obou renesančních myslitelů byly nastíněny spíše jen v obecném historicko-filosofickém kontextu v rámci obšírnějších pojednání.² Poněkud příznivěji se situace jeví v celoevropském kontextu, kde lze nalézt historicko-filosofické práce třech badatelek, zaměřené explicitě na uchopení relace mezi Franceskem Patrizim a J. A. Komenským. Mezi nimi stojí v popředí dílo chorvatské historičky filosofie Ljerky Schiffler, jež se otázky po vlivu filosofie Franceska Patriziho na Jana Amose Komenského dotkla v několika svých studiích; pokusu o její zodpovězení pak věnovala samostatnou kapitolu ve své publikaci *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u Europskom obzoru*.³ Rovněž je třeba zmínit se o

¹ K tomu srov. zejm. Floss, Pavel: *Komenský und die Tradition des florentinischen Platonismus*. In: Matula, J.(ed.): *Florentine Platonism and Central Europe*. Olomouc 2001, s. 84 či Nejeschleba, Tomáš: *Die philosophischen Werke des Johannes Jessenius als Quelle einiger Gedanken des Comenius?* In: Schadel, E. (Hrsg.): *Johan Amos Comenius – Vordenker eines kreativen Friedens. Schriften zur Triadik und Ontodynamik, Band 24*. Bamberg 2005, s. 155.

² K tomu srov. Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970; Floss, Pavel: *Komenský und die Tradition des florentinischen Platonismus*. In: Matula, J.(ed.): *Florentine Platonism and Central Europe*. Olomouc 2001, s. 83-89; Nejeschleba, Tomáš: *Die philosophischen Werke des Johannes Jessenius als Quelle einiger Gedanken des Comenius?* In: Schadel, E. (Hrsg.): *Johan Amos Comenius – Vordenker eines kreativen Friedens. Schriften zur Triadik und Ontodynamik, Band 24*. Bamberg 2005, s. 147-160; Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 533-564; Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958; Tvrdý, Josef: *Komenský a Descartes*. In: *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (Acta Comeniana)*, XVIII. Praha 1959, s. 1-15 ad.

³ Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992. Dále pak srov. Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*.

záslužném pokusu německé badatelky Elisabeth von Erdmann-Pandžić uchopit možnou provázanost obou renesančních filosofů skrze jimi shodně užívaný pojem *panaugia*.⁴ Nesmíme konečně opomenout ani studii italské komenioložky Marty Fattori *La filosofia del rinascimento italiano in J. A. Comenius: Note su Campanella e Patrizi*.⁵

Jakkoliv jsou tyto studie záslužné a co do tématu mimořádné, shodují se všechny ve své obecnosti v ohledu na přístup k analyzovanému problému. Povaha vztahu mezi Patrizim a Komenským je v nich uchopena buďto jen z pohledu na jeho vybrané aspekty (Erdmann-Pandžić) anebo spíše jen stručně nastíněna bez hlubší analýzy (resp. jejího doložení) primárních zdrojů (Schiffler). Marta Fattori pak ve své práci nabízí spíše obecnou historicko-filosofickou analýzu některých Komenského názorů, v nichž se snaží nalézt odraz myšlenek řady renesančních filosofů, mezi nimi pak i Francesca Patriziho. Stav dosavadního bádání na tomto poli tedy jednoznačně vyzývá k hlubšímu, důkladnějšímu a komplexnímu prozkoumání výše nastíněné problematiky. Tato diplomová práce si klade za cíl na podobné výzvy odpovědět.

V žádném případě však není cílem této studie dokázat spojení mezi filosofií Francesca Patriziho a Jana Amose Komenského – totiž stanovit předem závěry, k nimž je nutné dojít a v průběhu celé historicko-filosofické práce pak jen hledat vhodné argumenty, jež je podporují. Určující snahou této práce je nejprve se tázat, problematizovat, skrze důsledný rozbor pramenů vypracovat otázky a teprve posléze pokusit se na ně v úplnosti odpovědět.

Tomu odpovídá rovněž i struktura a formální koncepce této studie, jež sestává ze tří klíčových částí. V první je analyzováno stěžejní filosofické dílo Francesca Patriziho, *Nova de universis philosophia*.⁶ Druhá je věnována *Obecné poradě o nápravě věcí lidských* Jana Amose Komenského.⁷ Obě části jsou pojaty jako oddělená a nezávislá pojednání sledující jediný záměr: vylíčit co nejúplněji a nejkomplexněji filosofické postoje zkoumaných autorů. Oběma předchází stručná bibliografická poznámka, u Patricia – české odborné veřejnosti méně známého – obšírnější; u Comenia zredukovaná na vylíčení nezbytných údajů (opatřená odkazy na příslušnou podrobnější literaturu).

Zagreb 1997 a Schiffler, Ljerka: Petrić's Philosophy as a Model of Thought. In: *Synthesis philosophica*, č. 22, 1996, s. 343-355.

⁴ Srov. Erdmann-Pandžić, Elisabeth von: *Panaugia : Zur Herkunft des Begriffs bei Patricius und Comenius*. In: Gutschmidt, K. (Hrsg.): *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongreß in Preßburg/Bratislava*. Köln u. a. 1993, s. 113-125.

⁵ Fattori, Marta: *La filosofia del rinascimento Italiano in J. A. Comenius: Note su Campanella e Patrizi*. In: Graciotti, S.: *Italia e Boemia nella cornice del rinascimento Europeo*. Firenze 1999, s. 305-331.

⁶ Kapitola 2. a příslušné oddíly.

⁷ Kapitola 3. a příslušné oddíly.

Teprve třetí – zastřešující a završující – část této studie přichází s kladením otázek po vzájemném poměru⁸ obou renesančních myslitelů a hledáním náležitých odpovědí.⁹ Domnívám se, že jedině takovéto pojetí práce umožňuje zodpovědný a nepředpojatý přístup k celé problematice a rovněž – což je nejdůležitější – dosažení objektivitu závěrů bádání alespoň v té míře, jíž je historik filosofie (jenž však současně nikdy nepřestává být člověkem) vůbec schopen. Jakýkoliv jiný přístup by ostatně odporoval přesvědčení samotného J. A. Komenského, jenž ve druhé předmluvě ke své *Pansofii* charakterizuje ideální podobu vztahu k teoretické činnosti následovně:

„[...] záměr je nic neposuzovat předem, neřídít se žádným podle libosti utvořeným pořádkem, nýbrž kráčet samotnými prameny světla, a kudy nás ony povedou, rozdělujice se do svých proudů, tudy je následovat.“¹⁰

Výsledky této diplomové práce jsou pak shrnuty v jejím závěru (kapitola 5.).

Hlavním cílem této studie je tedy analýza a charakteristika poměru Jana Amose Komenského k filosofickému dílu Francesca Patriziho. Filosofická a historicko-filosofická analýza, obsažená v této studii, je zaměřena výhradně k nejvýznamnějším filosofickým dílům obou autorů, jimiž jsou Patriziho *Nova de universis philosophia* a Komenského *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Tato skutečnost je ovlivněna zejména předpokladem, že se Komenský setkal právě s tímto Patriziho dílem, jež je ostatně jedinou ucelenou koncepcí jeho filosofických názorů.¹¹ Totéž je pak možné říci rovněž o Komenského *Poradě*, jež představuje nejúplnější a nejvyzrálejší shrnutí jeho filosofických stanovisek.

Protože je výklad Patriziho filosofie, vtělené do *Nova de universis philosophia*, českému čtenáři dostupný spíše jen v rámci obecnějších historicko-filosofických

⁸ Hovořím v tomto ohledu spíše o poměru nežli o vztahu, neboť slovo „vztah“ v sobě implicite již předpokládá jistou provázanost. Tu – byla-li nějaká – je však třeba teprve doložit.

⁹ Kapitola 4. a příslušné oddíly; ačkoliv otázka jiných možných zdrojů Komenského filosofických názorů v každém ohledu přesahuje rámec této práce, na jistých místech kapitol 3. a 4. se jí přesto – je-li to nutné pro náležité a komplexní pochopení Comeniových názorů a jejich geneze – ve stručnosti zabývám, popř. poukazuji na literaturu, jež se k ní vztahuje bezprostředně. Tato tendence však není v žádném případě určující – hlavním zájmem této práce je, opětovně zdůrazňuji, postihnout charakter poměru J. A. Komenského k teoretickému dílu F. Patriziho.

¹⁰ CC, Druhá předmluva k *Pansofii*, 41. K podrobnostem bibliografického záznamu srov. pozn. č. 14 a 234 v této práci.

¹¹ K tomu srov. blíže kapitoly 2. a 4. této práce.

nástinů¹², klade si tato práce za cíl též přiblížit Patriziho filosofickou koncepci v komplexním, uceleném a přehledném podání.

Výše nastíněné snahy reflektuje rovněž metodologická koncepce celé práce, jež je primárně založena na analýze a následné komparaci pramenů – Patriziho *Nova de universis philosophia*, dostupné badatelům v latinském originále a jeho chorvatském překladu¹³ a Komenského *Obecné porady o nápravě věcí lidských*, přeložené z latiny do českého jazyka na přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století.¹⁴

Práce s primárními zdroji se opírá také o využití sekundární a terciární literatury. Mezi pracemi, jež se filosofii Francesca Patriziho věnují nejúplněji a nejpodrobněji, je na místě jmenovat zejména v mnoha ohledech dosud nepřekonanou studii amerického badatele Benjamina Brickmana *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de universis philosophia*, dvojjazyčnou chorvatsko-anglickou monografii Žarka Dadiće *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought* či různé publikace pocházející z pera chorvatské badatelky Ljerky Schiffler.¹⁵

Filosofickým názorům Jana Amose Komenského, vtěleným do jeho *Porady o nápravě věcí lidských*, věnovala pozornost řada českých badatelů. Okolnosti vzniku *Konzultace* se snažila postihnout již v padesátých letech minulého století Jiřina Popelová ve své publikaci *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*.¹⁶ Velmi významné jsou však především práce Dagmar Čapkové, Jaromíra Červenky, Pavla Flosse, Jana Patočky, jakož i dalších komeniologů.¹⁷

¹² Srov. Gorfunkel, Alexandr Chaimovič: *Renesanční filozofie*. Praha 1987, s. 259-272; Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 113-127; Nejeschleba, Tomáš: *Jan Jessenius v kontextu renesanční filozofie*. Praha 2008, s. 79-105.

¹³ Vycházím z latinského originálu (tzv. ferrarské vydání; srov. další výklad), vydaného společně s chorvatským překladem Tomislava Ladana a Serafina Hrkača v Záhřebu v roce 1979. Srov. blíže kapitola 6 – *Seznam použitých pramenů a literatury*; k podrobnostem bibliografického zápisu díla srov. oddíl 2.2.1. této práce, pozn. č. 36.

¹⁴ Komenský, Jan Amos: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. I. svazek. Praha 1992; Komenský, Jan Amos: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. II. svazek. Praha 1992; Komenský, Jan Amos: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992. V dalším textu užívám zkráceného bibliografického zápisu. K tomu srov. oddíl 3.2.1. této studie, pozn. č. 234.

¹⁵ Zejména pak Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius, od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997. K dalším publikacím autorky, jakož i další literatuře pojednávající o filosofii Francesca Patriziho (vylíčené zejména v jeho opus magnum) pak srov. přehled literatury v šesté kapitole této studie.

¹⁶ Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958; kritický náhled tohoto díla a některých jeho závěrů je předložen v kapitole 3. této studie. Hodnocení jednotlivých sekundárních zdrojů je pak soustředěno ponejvíce ve 4. kapitole.

¹⁷ K tomu srov. kapitola 6 – *Seznam použitých pramenů a literatury*.

Seznam všech užitých pramenů a literatury je uveden na konci této studie (kapitola 6.).

Práci, jež je rozčleněna v jednotlivé kapitoly (označené arabskými číslicemi) a jejich příslušné oddíly, uzavírá konečně anotace v českém a anglickém jazyce.

2. Francesco Patrizi

2.1. Stručná biografie¹⁸

Francesco Patrizi, známý historikům renesanční filosofie rovněž v chorvatské (Franjo Petrić/Petriš) či latinizované (Franciscus Patricius) podobě svého jména, pochází z chorvatského ostrova Cresu.¹⁹ Narodil se zde 25. dubna 1529 jako potomek šlechtického rodu, pocházejícího původně z Bosny.²⁰ Přestože byl Cres od roku 1409 pod Benátskou nadvládou a Patrizi sám strávil podstatnou část svého života na Apeninském poloostrově (a co je snad nejpozoruhodnější: své spisy publikoval v latině či italštině), považoval se po celý svůj život za Chorvata. O tom svědčí mimo jiné i skutečnost, že se během svého pobytu v Římě stal členem společenství sdružujícího výhradně studenty z Dalmácie.²¹

Současní badatelé se shodují v názoru, že kořeny Patriziho vzdělání je možné vysledovat již na jeho rodném ostrově Cresu. Velké zásluhy na pozdějším rozvoji jeho osobnosti připisují jak jeho otci, tak i strýci Ivanu Juraji, s nímž se zúčastnil několika válečných výprav a jenž jej v roce 1542 poslal do Benátek, aby zde nabyt dalšího vzdělání. Strýcův záměr vychovat z mladého Franje kupce však po jisté době zásadním

¹⁸ Českému čtenáři je v jeho mateřském jazyce Patriziho biografie dostupná pouze ve dvou publikacích: Gorfunkel, Alexandr Chaimovič: *Renesanční filozofie*. Praha 1987, s. 259 a Kristeller, Paul Oskar: *Osm filozofů italské renesance*. Praha 2007, s. 115-116. V cizojazyčné literatuře je k dispozici velmi přehledná biografie z pera Ž. Dadiće: Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 23-33. Dále srov. první chorvatskou souhrnnou biografii Patriziho, Premec, Vladimir: *Franciscus Patritius*. Zagreb, 1968, s. 7-22; dále pak srov. rovněž Copenhaver, B. P., Schmitt, Ch. B.: *Renaissance Philosophy. A History of Western Philosophy III*. Oxford 1992, s. 187-195; Leinkauf, Thomas: *Francesco Patrizi, Neue Philosophien der Geschichte, der Dichtung und der Welt*. In: Blum, P. R. (ed.): *Philosophen der Renaissance*. Darmstadt 1999, s. 173; Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 19-23. Pro podrobný přehled autorů biografických a historicko-filosofických prací o Patrizim srov. Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992, s. 126.

¹⁹ Sám Patrizi užíval nejčastěji svého jména v podobě Patricius (v latinsky psané korespondenci a spisech) a Patrizi (v případě tvorby v italském jazyce). O správné podobě filosofova jména v chorvatštině se dosud vedou živé diskuse. Jako dvě nejpravděpodobnější formy se jeví jména *Petrić* a *Petriš*. Blíže k tomu srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 23-27, kde se Dadić přiklání k druhé variantě. Dále pak srov. též Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, pozn. č. 2 na s. 19-20 a Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992, pozn. č. 1. na s. 125.

²⁰ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 23.

²¹ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 25; Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 23.

způsobem přehodnotil jeho otec. Ten jej poslal raději za hlubším studiem do bavorského Ingolstadtu. Zde byl, pod vedením svého příbuzného Matija Vlačića Ilirika, poprvé zasvěcen do starořečtiny, v jejímž studiu pokračoval i po svém následném návratu na rodný Cres.²²

V roce 1547 odchází, poslušen otcova přání, do Padovy studovat na lékařskou fakultu zdejší univerzity. Medicína však nebyla tehdy osmnáctiletému Patrizzimu ani zdaleka tak blízkou jako filosofie, jejíž přednášky zde se zaujetím rovněž navštěvoval. Zatímco přednášky z aristotelské filosofie a logiky jej příliš nezaujaly, vyprávění jednoho františkána o platonismu v něm zanechala silný dojem.²³ Čerstvě probuzený zájem Francesca nakonec dovedl ke studiu Ficinovy knihy *Theologia Platonica* či děl knížete svornosti, Giovanniho Pika della Mirandoly. „Tento okamžik byl jistě rozhodujícím pro Petrišovu filosofickou orientaci. Přijal Platónovu filosofii, jež se stala základem jeho celého budoucího díla“, zdůrazňuje ve své monografii Žarko Dadić.²⁴ Studia medicíny Patrizi opustil definitivně roku 1551, když zemřel jeho otec Stjepan.²⁵ Z této doby pochází rovněž jeho první, politicko-filosofický spis *La città felice*, vydaný roku 1553 v Benátkách.²⁶

Dalším z Patrizziho významných životních mezníků byla léta 1561 až 1568, kdy působil na Kypru nejprve ve službách benátského aristokrata Contariniho a posléze kyperského arcibiskupa Filippa Mocenigo. Zaměstnán zde byl zejména správními funkcemi a intenzivní filosofické tvorbě se tak začal opět věnovat až v roce 1568 po svém návratu do Benátek.²⁷ Po krátké době přijal nabídku působit jako dvorní filosof katalánského místokrále v Barceloně, kde se již mohl nerušeně věnovat filosofii.²⁸ Podle závěrů Dadićova bádání není rozsah Patrizziho filosofického díla, jemuž se během svého

²² Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 10; Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 27; Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 19-21.

²³ Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 118.

²⁴ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 27-29. K tomu srov. dále Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 21.

²⁵ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 10.

²⁶ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 79.

²⁷ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 29.

²⁸ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 29.

barcelonského pobytu věnoval, přesně znám. Jeví se však podle něj nepochybným, že právě zde započal svou kritiku Aristotelovy filosofie.²⁹ Ostatně, právě během svého působení v Katalánsku Patrizi koncipuje své *Discussiones peripateticae*, jejichž první vydání spatřilo světlo světa v Benátkách roku 1571 a jež (mimo jiné) platí za kritické vypořádání se s Aristotelovými filosofickými názory.³⁰

V roce 1577 se Francesco Patrizi, odrazen svými neúspěšnými pokusy o samostatnou obchodní činnost, jakož i finanční nespolehlivostí svého patrona – Katalánského místokrále –, vrací na Apeninský poloostrov.³¹ Po krátkém pobytu v Modeně mu bylo vévodou Alfonsem II. d'Este nabídnuto místo profesora platonismu na univerzitě ve Ferrare, kde setrval až do roku 1592.³²

Mezi historiky renesanční filosofie není sporu o tom, že právě „ferrarské“ období je tím v Patriziho životě myslitelsky nejplodnějším a nejprínosnějším. O tom svědčí konečně i díla, jež v tomto údobí publikoval. Řadí se mezi ně latinské překlady Jana Filopona *Grammatika (Joannis Philoponi [...] Expositiones in omnes XIII Aristotelis libros, eos qui vocantur metaphysici, quas Franciscus Patricius de Graecis, Latinas fecerat)*, Proklových *Základů teologie a Základů fyziky (Procli [...] Elementa theologica et physica... quae Franciscus Patricius de graecis fecit Latina)* či tzv. Herma Trismegista (*Hermis Trismegisti libelli integri XX et fragmenta*); nové vydání *Peripatetických diskuzí* (v roce 1581 v Basileji) či zveřejnění Patriziho stěžejního díla – *Nova de universis philosophia* –, vydaného v roce 1591 ve Ferrare, v němž chorvatský filosof nyní již konstruktivně navazuje na svou destrukci Aristotela a pozitivně vytyčuje svůj vlastní novoplatonský filosofický systém.³³

²⁹ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 31.

³⁰ K tomu srov. kupř. Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 14 či Gorfunkel, Alexandr Chaimovič: *Renesanční filozofie*. Praha 1987, s. 259. Teoretický obsah *Peripatetických diskuzí* však není předmětem zkoumání této práce. K Patriziho vztahu k Filozofovi srov. podrobněji oddíl 2.2.1. této práce. K filosofickému obsahu *Peripatetických diskuzí* srov. kupř. Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 79-90.

³¹ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 29-31; Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 115.

³² Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 11; Kristeller skutečnost, že pro Patriziho byla zvlášť ustavena katedra platonské filosofie hodnotí jako „[...] vzácný, ne-li ojedinělý případ úspěšného pronikání renesančního platonismu do univerzitní výuky filosofie.“ Srov. Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 119.

³³ Pro úplný soupis Patriziho díla srov. Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 79-81; Premec, Vladimir: *Franciscus Patritius*. Zagreb,

V roce 1592 byl Patrizi papežem Klementem VIII. povolán do Říma na zdejší Univerzitu La Sapienza.³⁴ Ve velmi krátké době však odchází z aktivního veřejného života a 7. února 1597 v Římě, v koleji řádu Sv. Jeronýma, umírá.³⁵ Podrobné události posledních let jeho života, jakož i osudy jeho teoretického díla jsou vylíčeny v následujícím oddíle (2.2.1.).

1968, s. 22-53. V komentované verzi rovněž viz Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 116-118. Dále srov. též Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 22-23 a 297-300. Na tomto místě nutno zdůraznit, že součástí vydání *Nova de universis philosophia* byly mj. rovněž Patrizim přeložená *Chaldejská orákula* či spisy tzv. Herma Trismegista. Intenzivní zájem o propojení *prisca sapientia* s novoplatonskou filosofickou tradicí a křesťanským učením je pro Patriziho pojetí filosofie typickým. Tato problematika však přesahuje tematický rámec této studie. Podrobněji k tomu srov. Banić-Pajnić, Erna: *Petrićev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 273-274; Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 16 a 55; Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 128-157; Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 117-122; Leinkauf, Thomas: *Francesco Patrizi, Neue Philosophien der Geschichte, der Dichtung und der Welt*. In: Blum, P. R. (ed.): *Philosophen der Renaissance*. Darmstadt 1999, s. 179-181; Leinkauf, Thomas: *Il neoplatonismo di Francesco Patrizi come presupposto della sua critica ad Aristotele*. Firenze 1990; Nejeschleba, Tomáš: *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*. Praha 2008, s. 101-105. K renesančnímu hermetismu pak srov. Banić-Pajnić, Erna: *Smisao i značenje Hermesove objave. Uloga elemenata hermetičke filozofije u djelima hrvatskih renesansnih filozofa*. Zagreb, 1989, zejm. s. 115-144; Muslow, Martin (ed.): *Das Ende des Hermetismus. Historische Kritik und neue Naturphilosophie in der Spätrenaissance*. Tübingen 2002; Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992, s. 131; Vasoli, Cesare: *Frane Petrić i hermetička tradicija*. In: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 9-10, 1979, s. 117-138; Vasoli, Cesare: *L'idea della prisca scientia in Francesco Patrizi*. Roma 1985. K Zoroastrismu srov. vyčerpávající studii Stausberg, Michael: *Faszination Zarathustra : Zoroaster und die Europäische Religionsgeschichte den Frühen Neuzeit*. Teil I, II. Berlin/New York 1998. Ke zdrojům Patriziho filosofie obecně – za něž jsou v první řadě považovány právě spisy novoplatonské a chladejsko-hermetické tradice – pak srov. Banić-Pajnić, Erna: *Petrićev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 143-153, 188, 209-224 a 263-274 či Schiffler, Ljerka: *Petrić's Philosophy as a Model of Thought*. In: *Synthesis philosophica*, č. 22, 1996, s. 346 a 348.

³⁴ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 11; Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 116.

³⁵ Dadić, Žarko: *Franjo Petrić i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 33.

2.2. *Nova de universis philosophia*

2.2.1. Geneze díla a přehled filosofického obsahu

Dílo *Nova de universis philosophia, in qua Aristotelica methodo, non per motum, sed per lucem, et lumina, ad primam causam ascenditur. Deinde propria patricii methodo, tota in contemplationem venit Divinitas: Postremo methodo Platonica, rerum universitatis, a conditore Deo deducitur*³⁶, v němž Patrizi přichází s pozitivní koncepcí svého filosofického, přírodně filosofického a teologického systému, je publikováno roku 1591, tedy přibližně po deseti letech od uveřejnění druhého vydání *Peripatetických diskuzí*. Konečné verzi jeho *Nové filosofie* však předcházela intenzivní přípravná práce. Svědčí o tom spisy, koncipované v průběhu 80. let šestnáctého století, jež se později staly základem jeho opus magnum. V roce 1587 vydává Patrizi ve Ferrare spis *De rerum natura libri II priores, alter de spatio physico, alter de spatio mathematico*, jež – podle zjištění Benjaminu Brickmana – obsahově přibližně odpovídá prvním dvěma knihám *Pancosmie*, tedy čtvrté části *Nova de universis philosophia*.³⁷ Ve stejném roce pak přichází se spisem *Della nuova geometrica, libri XV*, který bude později v upravené podobě vtělen do *Nova de universis philosophia* jako třetí kniha její *Pancosmie*.³⁸

Stejně tak první část Patriziho nejvýznamnějšího díla, *Panaugia* – jež je předmětem důkladnějšího zkoumání v oddíle 2.2.6. této studie – byla sepsána již roku 1588³⁹ a koncipována jako součást budoucího díla – *Nova de universis philosophia*.⁴⁰

Panaugia, pojednávající o metafyzických a přírodně-filosofických vlastnostech světla, sestává z deseti knih.⁴¹ Druhé části *Nova de universis philosophia*, *Panarchii*, jež

³⁶ Dále cituji jen jako *Nova de universis philosophia, Nová filosofie o univerzech* či jako *NUP*. V poznámkovém aparátu odkazují na jednotlivé citované části díla zkráceným záznamem. Kupř. *NUP* I, 2, 14b, kde první římská číslice značí jednu ze čtyř knih *Nova de universis philosophia*; v pořadí druhá arabská číslice označuje číslo kapitoly a konečně třetí arabská číslice referuje k původní paginaci s poukazem na sloupec původního textu (a-d).

³⁷ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 25. Tento názor potvrzuje rovněž i Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 43.

³⁸ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 25; Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars: Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, pozn. č. 40. a 41 na s. 162-163; Kristeller, Paul Oskar: *Osm filozofů italské renesance*. Praha 2007, s. 118.

³⁹ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 26.

⁴⁰ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 43.

se zaobírá hierarchií jsoucen a Patriziho teologickými názory⁴², je vyčleněno dvaadvacet knih.⁴³ Třetí část, *Pampsychia*, přibližující Patriziho názory na duši, čítá pět knih⁴⁴ a konečně čtvrtá část celého díla, *Pancosmia*, pojednávající o čtyřech fundamentálních principech všeho jsoucího (prostor, světlost, teplo a tok; viz 2.2.4.) a Patriziho kosmologických názorech, je rozdělena do dvaatřiceti knih.⁴⁵

Patriziho původním záměrem, jak dokládá Žarko Dadić, bylo však koncipovat svou *novou filosofii* do podoby spisu, složeného pouze ze dvou knih: *Panaugie* a *Pancosmie* (kterou dokončil v srpnu 1589).⁴⁶ S následným tematickým rozšířením svého díla, zejména o problematiku *vzduchu*, *vody* a *země*, byl nucen svůj původní záměr revidovat a – ve snaze uchovat konzistentnost celého opus – včlenit mezi dvě stávající části dva oddíly zcela nové: *Panarchii* a *Pampsychii*.⁴⁷ Benjamin Brickman se domnívá, že celek *Nova de universis philosophia* byl hotov již roku 1589 a že Patrizi váhal na radu svých přátel s publikací díla až do roku 1591 pro obavy, že by mohlo být po svém vydání zakázáno. „Pro člověka, jenž udržoval s duchovními dobré vztahy, muselo mít podobné varování zamýšlený důsledek“, podotýká.⁴⁸ Žarko Dadić oproti tomu přichází s názorem, že důvodem prodlevy mezi dokončením a samotnou publikací Patriziho *Nové filosofie o univerzech* byly spíše materiální a procedurální obtíže: Patriziho podle jeho přesvědčení pozdrželo zejména jeho odchýlení se od původního záměru vystavět své dílo jako celek složený ze dvou částí (srov. výše). „Ostatně, takto rozsáhlé dílo nemohlo být vytištěno před rokem 1591. Proto je těžké uvěřit, že hlavním důvodem, proč bylo dílo publikováno až roku 1591, byl Petrišův strach z uveřejnění jeho filosofických názorů. Naopak si jimi byl dost jistý a ani přinejmenším neočekával, že by mohlo být jeho dílo zakázáno.“⁴⁹ Skutečně, Patriziho nově uveřejněné dílo se

⁴¹ NUP I, 1-10, 1-23.

⁴² Právě tato část byla nejproblematičtějším místem následné církevní kritiky celého díla. K tomu srov. blíže Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 47 a 49.

⁴³ NUP II, 1-22, 1-48. (sic!)

⁴⁴ NUP III, 1-5, 49-59.

⁴⁵ NUP IV, 1-32, 61-153. K podrobným obsahům jednotlivých knih srov. úvod NUP či Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 24.

⁴⁶ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 43.

⁴⁷ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 43; *Panarchia* byla podle Dadićových zjištění poprvé zmíněna v korespondenci z ledna roku 1591, což však podle něj nikterak neznamená, že obě nové části byly skutečně dokončeny až tohoto roku.

⁴⁸ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 26.

⁴⁹ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 45.

zpočátku vyhnulo jakémukoliv zájmu *Kongregace indexu*. Vše se však změnilo se začátkem jeho působení na Římské univerzitě v roce 1592. Přednášky chorvatského filosofa vzbudily zájem o jeho myšlenky i jeho osobu – a to ve smyslu pozitivním i negativním. Nejkontroverznějším se jevil být pravděpodobně Patrziho antiaristotelismus (Benjamin Brickman jej ve své studii opakovaně označuje za nesmiřitelný, útočný a líčí filosofův vztah k Aristotelovi jako téměř agresivní⁵⁰). Řada nařčení a obvinění z rozpornosti filosofových myšlenek s oficiálním učením katolické církve na sebe tedy nenechala dlouho čekat: již v listopadu 1592 byl Patrizi *Kongregací indexu* vyzván, aby sebe a své dílo hájil.⁵¹ Navzdory následnému sepsání dvou apologetických spisů byla *Nova de universis philosophia* v červenci roku 1594 umístěna na *Index librorum prohibitorum* z důvodu obsahu „tvrzení a názorů odporujících katolickému učení.“⁵² Ferrarskému vydavateli Patrziho díla, Mammarellovi, se však podařilo dosud nezabavené (a tedy nezničené) exempláře prodat benátskému tiskaři Roberto Meiettimu, jenž měl mírně pozměnit vzhled knihy, vynechat její nepodstatné části a vydat ji roku 1593 jako druhé, benátské vydání.⁵³ Jak ovšem poukazuje Benjamin Brickman, ferrarské a benátské vydání *Nova de universis philosophia* lze na základě hlubší analýzy považovat za – z hlediska obsahu – jednu a tutéž verzi Patrziho díla. „Jediný nesporný rozdíl se zdá být v titulních stranách. Kromě toho dedikace předcházející různým částem díla jsou v benátském vydání úplně nebo téměř úplně

⁵⁰ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 14 a 18 (v angl. orig. „violent anti-Aristotelianism“); tímto krajním a nesmlouvavým postojem je Patrizi z hlediska dějin platonsky orientované filosofie postaven na výjimečné místo, jak poukazuje P. O. Kristeller (c. d.), s. 119. Dále pak srov. Girardi Karšulin, Mihaela: *Filozofska misao Frane Petrića*. Zagreb 1988, s. 57-202; Leinkauf, Thomas: *Francesco Patrizi, Neue Philosophien der Geschichte, der Dichtung und der Welt*. In: Blum, P. R. (ed.): *Philosophen der Renaissance*. Darmstadt 1999, s. 179-181; Ryan, Eugene E.: *The Panaugia of Franciscus Patritius: From the Light of Experience to the First Light*. In: Castelli, P. (ed.): *Francesco Patrizi, filosofi platonico nel crepuscolo del Rinascimento*. Firenze 2002, s. 181; Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992, s. 127.

⁵¹ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 47.

⁵² Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 47; Ljerka Schiffler rovněž upozorňuje na problematičnost Patrziho snahy uvést v soulad s křesťanským učením filosofické a teologické názory *prisca sapientia*. K tomu srov. Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 100 a pozn. č. 33 v této studii. V otázce doby umístění *NUP* na *Index* se odborná literatura neshoduje: Benjamin Brickman totiž uvádí až rok 1595 s odvoláním na skutečnost, že ještě v říjnu téhož roku je Patrziho dílo bulou papeže Klementa VIII. chváleno a je mu vyjadřován souhlas. Srov. Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 17; Luc Deitz (c. d., s. 140 a 158) a Ljerka Schiffler (c. d. z roku 1997, s. 91) dokonce hovoří až o roce 1596. Jako první rok, kdy se *Nova de universis philosophia* na *Indexu* již neobjevuje, uvádí pak Deitz poslední léto 19. století – rok 1900. Srov. Deitz, c. d., tamt.

⁵³ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 49.

vynechány.“ Americký badatel tedy na základě své analýzy dokládá, že z hlediska filosofického obsahu jsou obě vydání totožná (což ostatně podkládá i srovnáním typografických chyb v obou vydáních).⁵⁴

Předtím než přistoupíme k podrobnější analýze filosofického obsahu Patriziho vrcholného díla, zbývá pojednat ještě o jedné zásadní otázce. Jak bylo uvedeno výše, výsledná podoba *Nova de universis philosophia* korespondovala s myslitelovým původním záměrem vyjádřit svůj filosofický systém ve spisu, složeném ze dvou částí, pouze v poměrně omezené míře. Žarko Dadić v tomto ohledu hovoří dokonce o „mechanickém složení čtyř děl bez žádného zřejmého oprávněného důvodu ospravedlňujícího jejich spojení.“⁵⁵ Tato skutečnost nás pak podle jeho přesvědčení opravňuje interpretovat každou ze čtyř částí *Nové filosofie* jako samostatné dílo, odrážející měnící se vyzrálost Patriziho filosofických postojů.⁵⁶ Podobné závěry navíc podporují i studie P. O. Kristellera, jenž nachází v celku Patriziho opus magnum řadu disonancí.⁵⁷

V tomto světle se tedy jeví být naprosto legitimním interpretovat jednotlivé ze čtyř částí *Nové filosofie o univerzech* jako do jisté míry autarkní pojednání, na druhé straně je však nenahližet jako zcela disparátní. To platí zejména v případě *Pancosmie*, jež „nemůže být pochopena hlavně bez *Panarchie* a *Pampsychie*.“⁵⁸ V případě *Panaugie* si můžeme dovolit poněkud odvážnější postoj a chápat ji jako na ostatních třech částech *NUP* de facto nezávislou. Opravňuje nás k tomu zejména analýza okolností jejího vzniku (připomeňme, že *Panaugia* vznikla tři roky před vydáním celého díla a že současní badatelé se dokonce pozastavují nad skutečností, proč nebyla

⁵⁴ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 21. K tomu srov. též Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 91

⁵⁵ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 45.

⁵⁶ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 45.

⁵⁷ Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 120. Německý badatel se však k problému bohužel příliš nevyjadřuje. Dále k této otázce srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 47, kde je zdůrazněno, že Patrizi v *Panaugii* tvrdí, že tělesná i netělesná jsoucná se nacházejí v prostoru a v *Pancosmii* se vyjadřuje v tom smyslu, že místo v prostoru náleží pouze jsoucnům tělesným. K tomuto problému srov. další výklad.

⁵⁸ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 47.

publikována jako samostatný spis⁵⁹). Podle mého přesvědčení by však interpretace první části *NUP* jako izolovaného pojednání nebyla ani metodologicky ani filosoficky šťastnou volbou. *Panaugia* je jednak obsahově propojena se čtvrtou knihou *Pancosmie* (k tomu blíže 2.2.6.) a jednak se zcela organicky prolíná s teoretickým obsahem všech čtyř částí Patriziho *Nové filosofie o univerzech* (jak se pokusím dokázat v oddíle 2.2.8.) K její interpretaci proto v oddíle 2.2.6. přistupuji v kontextu systematického výkladu filosofického obsahu *Nova de universis philosophia* jako celku.⁶⁰

2.2.2. Patriziho pojetí nové filosofie

Patrizi ihned na počátku první knihy úvodní části *Nova de universis philosophia*, *Panaugie*, označuje své dílo jako:

„Novam, Veram, Integram, de universis conditurus Philosophiam, sequentia, uti verissima, pronunciare est ausus. Pronunciata, ordine persecutus, Divinis oraculis, Geometricis necessitatibus, Philosophicis rationibus, clarissimisque experimentis comprobavit.“⁶¹

Tato slova více než výstižně odrážejí jeho přesvědčení o mimořádnosti filosofického přínosu této *nové filosofie*.

O tom, že Patrizi své dílo považoval za vsutku přelomové, svědčí ostatně již dedikační list, předcházející vlastnímu filosofickému obsahu *NUP*, adresovaný papeži Řehoři XIV. V něm Patrizi – s jistou dávkou neskromnosti – prohlašuje:

„Quinque hoc volumine, pias omnes, omnes Catholicae fidei consonas, Gregori Pater Beatissimus tibi afferimus philosophias. Nostram recens conditam, Chaldaicam Zoroastri, Hermetis Trismegisti Aegyptiam. Aegyptiam aliam Mysticam, et aliam Platonis propriam.“⁶²

⁵⁹ Srov. výše; dále srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 43: „Není známo, proč Patrizi tento spis nepublikoval samostatně, jak to učinil s pojednáním o prostoru“. Dále srov. Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 121.

⁶⁰ Podobný názor zastává rovněž Erna Banić-Pajnić. Srov. Banić-Pajnić, Erna: *Petričev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 253.

⁶¹ *NUP* I, 1, 1a.

⁶² *NUP* [Ad Gregorium XIII], 1a.

Vidíme tedy, že Patrizi svou *novou filosofii* pojímal jako nové, pravdivé a unifikující završení třech předcházejících filosofických tradic: *prisca sapientia*, (novo)platonismu a křesťanství.⁶³ Ostatně, jak již samotný název Patriziho *opus magnum* napovídá⁶⁴, jeho záměrem bylo vybudovat nový metodologický systém, zahrnující pozměněný aristotelský (induktivně-)ascendenční postup („[...] non per motum, sed per lucem, et lumina, ad primam causam ascenditur“), platonské (deduktivně-)descendenční uvažování („[...] methodo Platonica, rerum universitatis, a conditore Deo deducitur“) a konečně Patriziho vlastní metodu, jejímž jádrem je kontemplace („[...] propria patricii methodo, tota in contemplationem venit Divinitas [...]“).⁶⁵ O Patriziho metodologii a jejích úskalích bude v úplnosti pojednáno v části 2.2.8. této studie.

Připomeňme však na tomto místě Patriziho metodologické motto, jež se stane fundamentem všech jeho filosofických zkoumání. Podle jeho přesvědčení je totiž třeba pokládat důraz na své vlastní poznání, nikoliv přičítat primární a určující závažnost jakékoliv autoritě.⁶⁶

2.2.3. Hierarchie jsoucího

„Ante Primum, nihil.

Post Primum, omnia.

A Principio, omnia.

Ab Uno, omnia.

A Bono, omnia.

A Deo, Uno Trino omnia.

Deus, Bonum, Unum, Principium, Primum,

idem.

Ab Uno, Unitas primaria.

Ab Unitate primaria, Unitates omnes.

⁶³ Patriziho snaha propojit novoplatonismus s *prisca sapientia* a křesťanským učením byla již zdůrazněna. Srov. pozn. č. 33. v této studii.

⁶⁴ *Nova de Universis Philosophia, in qua Aristotelica methodo, non per motum, sed per lucem, et lumina, ad primam causam ascenditur. Deinde propria patricii methodo, tota in contemplationem venit Divinitas: Postremo methodo Platonica, rerum universitatis, a conditore Deo deducitur.*

⁶⁵ Srov. předcházející poznámka; dále k tomu srov. Banić-Pajnić, Erna: *Petrićev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 254 či Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992, s. 128.

⁶⁶ K tomu srov. NUP I, 8, 19a. Dále pak srov. Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 93.

Ab Unitatibus, Essentiae.
Ab Essentiis, Vitae.
A Vitis, Mentis.
A Mentibus, Animi.
Ab Animis, Naturae.
A Naturis, Qualitates.
A Qualitatibus, Formae.
A Formis, Corpora.⁶⁷

Takto nastiňuje Patrizi v první knize *Panaugie* bázi své celkové filosofické koncepce, již bude následně v dalších částech *Nova de universis philosophia* hlouběji rozvíjet. Za ústřední bod této pasáže, zasluhující naši primární pozornost, je podle mého názoru na místě označit čtvrtý řádek, na němž stojí: „Ab Uno, omnia.“⁶⁸ Právě tato dvě slova – *Unum* a *omnia* – lze chápat jako fundamentum filosofického systému *Nové filosofie o univerzech*. Je obecně známo, že Francesco Patrizi náleží do tradice novoplatonsky orientované filosofie, jež předpokládá, že vše jsoucí je důsledkem emanace z jednoho jediného počátku. Benjamin Brickman přichází ve své disertaci s výstižným komparačním schématem, v němž staví do jedné řady filosofické postoje Plótína, Prokla, Marsilia Ficina a právě Francesca Patriziho. Z jeho závěrů je patrné, že rodák z Cresu měl filosoficky nejbližší k Proklovi.⁶⁹ Co je však pro naše zkoumání podstatné: všichni jmenovaní filosofové považují za jediný počátek všeho *Jedno*.⁷⁰ Patrizi pro tento počátek užívá (s největší pravděpodobností svého⁷¹) pojmového konstruktu – *un'omnia* – jenž věrně vystihuje jeho filosofickou koncepci, vycházející z jednoty a ústící v mnohost. „Neque ipsa illa omnia, per quae primissimum illud, un'omnia est

⁶⁷ NUP I, 1, 1a.

⁶⁸ NUP I, 1, 1a.

⁶⁹ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, pozn. č. 21 na s. 35. S tímto názorem se ztotožňuje rovněž Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodno-filozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 51. Problematika ideových zdrojů a možných vlivů na Patriziho filosofické názory však v každém ohledu přesahuje tématický rámec této práce. K tématu tedy podrobněji srov. např. Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 94 a 102-131.

⁷⁰ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 35. K terminologickým odlišnostem srov. tamt.

⁷¹ K tomu srov. Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 141.

appellatum.“⁷² Fundament jeho filosofie však musí být jedním (*unum*) a vším (*omnia*) současně.

„Et omnia sunt in uno, sed uniter. Et unum uniter est omnia. Et unum (liceat ita fari) est Uno-mnia [sic!].“⁷³

Užití zdánlivě kontradiktorického novotvaru *un'omnia* se tedy v tomto světle jeví být nanejvýš vhodným a terminologicky precizním rozhodnutím.⁷⁴

Jedno, tento počátek předcházející všemu⁷⁵, však nemůže bezprostředně vyústit v mnohost: potřebuje k tomu prostředkující princip, jímž je Patrizmu první stupeň (*gradus*⁷⁶) jeho ontologické koncepce: *unitas primaria*. „Unitas ergo quaedam primaria, ab uno est genita [...]“⁷⁷ Tato – v kontextu novoplatonské filosofie – odpovídá ideji dobra.⁷⁸ Z ní následně emanují *unitates omnes*, tedy ostatní ideje.⁷⁹ O těchto platí:

⁷² NUP II, 11, 22c.

⁷³ NUP II, 7, 13d.

⁷⁴ Blíže k tomu srov. Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 141.

⁷⁵ NUP I, 1, 1a: „A Principio, omnia; Ab Uno, omnia.“; Patrizi, podobně jako jiní filosofové novoplatonské tradice, ztotožňuje své *Jedno* s Bohem: „Deus, Bonum, Unum, Principium, Primum, idem.“ Cit. dle NUP I, 1, 1a. Blíže k tomu srov. Banić-Pajnić, Erna: *Petrićev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 208; Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 32; Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 51. Luc Deitz ve své studii nicméně upozorňuje, že o přesné povaze vztahu *un'omnia* k Bohu nečiní Patrizi ve svém díle žádné explicitnější poznámky. Srov. Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, pozn. č. 75 na s. 166.

⁷⁶ „His autem post unum primum, novem gradibus, rerum tota constant universitas. Qui quidem gradus ordine sunt dispositi a summo ad imum ita, ut nullum inter eos vacuum sit relictum, nulla locum habeat intercapedo.“ Cit. dle NUP II, 11, 23d.

⁷⁷ NUP II, 11, 23a-b. Srov. ostatně NUP I, 1, 1a: „Ab Uno, Unitas primaria“. Patrizi tento ontologický stupeň ztotožňuje se Synem Božím. K tomu srov. dále Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 37.

⁷⁸ Banić-Pajnić, Erna: *Petrićev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 267; Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 141.

⁷⁹ NUP I, 1 1a. Tento ontologický stupeň ztotožňuje Patrizi s Duchem Svatým. K tomu srov. rovněž Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 37.

„Vel etiam sunt ipsae unitates, super entia omnia, et superessentiales? Sed si sint superessentiales ita, ut cum essentis nihil communicent, tunc inter ipsas, et essentias vacuum relinquetur intervallum.“⁸⁰

Dalším stupněm v Patriziho metafyzickém systému tedy musí být zákonitě *essentia*, jež následně zakládá jsoucnost dalších – nižších – stupňů. Nevyhnutelnost jejich geneze prostřednictvím descendenční emanace je podle Luca Deitze v Patriziho ontologickém systému ospravedlněna následující úvahou:

„Esence je přímo odvozena z nejdokonalejších jsoucen; proto musí sama představovat tento vrchol dokonalosti, který jí odpovídá v hierarchii jsoucího. Jelikož je koneckonců odvozena z Boha, a jelikož je Bůh živý, musí obsahovat život, neboť život je nadřazen smrti. Život implikuje pohyb a nejvyšší podobou pohybu je duchovní a netělesný pohyb: jinými slovy kognitivní proces intelektu.“⁸¹

Stupni *unitates – essentia – vita – intellectus*, vyvěrajícími z *un'omnia*, jsou vymezena čtyři vyšší poschodí Patriziho devítipatrové ontologické budovy. Tyto čtyři stupně se vyznačují svojí netělesností, nepomíjivostí, ontologickou samostatností a neměnností. Jako netělesné se nenacházejí v prostoru (k němu se mohou vztahovat pouze ve spojení s tělem). Nejsou složeny z částí a jsou tedy nedělitelné podstaty (*individua essentia*). Oproti tomu čtyřem nejnižším stupňům náleží vlastnosti přesně opačné: tedy tělesnost a pomíjivost, ontologická závislost a proměnlivost. Jsou situovány v prostoru a vyznačují se svou dělitelnou podstatou (*dividua essentia*).⁸²

⁸⁰ NUP II, 11, 23b.

⁸¹ Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 141.

⁸² NUP II, 11, 22c-24d a zvláště NUP III, 2, 51c. Dále k tomu srov. Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 32-33 a Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 53 a 55.

Mezi oběma čtveřicemi (které pro svou zásadní odlišnost nemohou být spojeny) se – ve středu ontologické hierarchie – nachází duše (*animus*⁸³), která je zároveň netělesným i tělesným prostředkujícím stupněm:⁸⁴

„[...] *tertia quaedam in universitate erit natura, non corporea, non incorporea. Sed utrumque et incorporea, et corporea, ita ut media quaedam sit inter utramque.*“⁸⁵

Duši tedy pojímá jako „*incorporeum corporeum.*“⁸⁶ Jak poukazuje Ljerka Schiffler (a jak je jistě na první pohled zřejmé), postulováním duše jako *tertium quid* mezi tělesným a netělesným překonává Patrizi úzké meze dualismu a řadí se tak k filosofické tradici triadického uvažování.⁸⁷

Duše, prostředkující mezi netělesnými a tělesnými jsoucnými, v descendenční emanaci pokračuje a utváří jako svou podobu přirozenost (*natura*).⁸⁸ Z přirozenosti pak vyvěrá kvalita (*qualitas*) a z ní forma (*forma*).⁸⁹ Jak zdůrazňuje Žarko Dadić, zařazení formy do systému novoplatonské ontologické hierarchie je čistě Patriziho původní myšlenkou.⁹⁰ P. O. Kristeller se domnívá, že uvedení formy do systému ontologické

⁸³ Ačkoliv Patrizi v *Pampsychii* (NUP III, 1, 49b) deklaruje terminologickou diferencí mezi pojmy *animus* (užívaným pro označení středního ontologického stupně) a *anima* (denotující lidskou duši), v ostatních částech NUP užívá obecně termínu *anima*. Blíže k tomu srov. Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia* (1591). In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 166. V ohledu na tuto skutečnost překládám latinský termín *animus* českým ekvivalentem *duše*. Pro český výraz *duch* vyhrazuji tomu odpovídající latinský termín *spiritus*, který Patrizi ve svých filosofických pojednáních rovněž užívá. K tomu srov. níže (oddíl 2.2.8.).

⁸⁴ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 33; Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 53; Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia* (1591). In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 142.

⁸⁵ NUP III, 2, 51d.

⁸⁶ NUP III, 2, 52a: „Atque ita vere medium sit hoc ens, quod incorporeum corporeum nos appellamus.“

⁸⁷ Srov. Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 96; Dále srov. Leinkauf, Thomas: *Francesco Patrizi, Neue Philosophien der Geschichte, der Dichtung und der Welt*. In: Blum, P. R. (ed.): *Philosophen der Renaissance*. Darmstadt 1999, s. 182 a 185.

⁸⁸ Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia* (1591). In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 142.

⁸⁹ NUP II, 11, 23d: „A qua [natura] in corpus itidem producitur qualitas, quae naturae veluti instrumentum seruit, in corpore, et eius partibus, alterandis, et disponens. Et dispositis formam inducit. Per quam corpus in aliam, aut aliam speciem conformetur.“

⁹⁰ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 51.

hierarchie lze vysvětlit Patriziho intenzivním zájmem o geometrii.⁹¹ Na nejnižším stupni emanačního schématu se nachází konečně tělo (*corpus*).⁹² Právě díky prostředkujícímu principu – duši – je umožněna existence těchto čtyř nejnižších (ontologicky závislých) stupňů:

„Animus ergo mundanus, ita mundano corpori est connexus, ut mundum efficiat tam ornatum, unde κόσμος meruerit appellari.“⁹³

Patriziho filosofický systém se v tomto bodě analýzy jeví být v kontextu novoplatonské tradice novým pouze v tom ohledu, že počet vzájemně propojených, descendenčně seřazených *stupňů*⁹⁴ (včetně ontoteologického⁹⁵ počátku *un'omnia*) ustavuje na deseti – tedy číslu pythagorejského *tetraktu*. Sám Patrizi se pak podle Luca Deitze ve svém díle na Pythagoru explicitě odvolává.⁹⁶

Originalita chorvatského myslitele však naplno vysvítá, přejdeme-li k detailnějšímu rozboru druhé části *Nové filosofie, Panarchie*, kde se Patrizi zabývá nejen problematikou vertikální descendance – tedy již popsány *stupni*, nýbrž i horizontálním uspořádáním svého ontologického systému.

„Et alius ordo in latitudine actus, in singulo quoque gradu. [...] Quem ordinem sicut primum illum, gradus nominavimus, sic seriem proprio nomine appellabimus. In qua serie unitatum in latitudine, graduum singulorum latitudine ratio persuadet esse locatam.“⁹⁷

⁹¹ Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 123.

⁹² NUP I, 1, 1a: „A Formis, Corpora“.

⁹³ NUP III, 4, 56d. K problému srov. dále Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 55 či Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 154.

⁹⁴ NUP II, 11, 24b: „Gradus hi novem, sunt primus rerum atque entium ordo, in profundum, a summo ad imum ductus.“; vyšší stupeň je příčinou stupně nižšího, přičemž nižší stupeň je vždy ontologicky slabší nežli stupeň předcházející. K tomu srov. blíže Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 53.

⁹⁵ K tomu srov. pozn. č. 98.

⁹⁶ K tomu srov. Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 142.

⁹⁷ NUP II, 11, 24b.

Pro horizontální členění tedy užívá terminů řada (*series*). Nejvyšší řada, vycházející horizontálně z nejvyššího ontologického stupně⁹⁸, tedy stupně *unitates*, obsahuje *unitas primaria* a dále *unitates* všech nižších stupňů: tedy esence, života, intelektu, duše, přirozenosti, kvality, formy a těla. Následující stupeň – *essentia* – obsahuje opět řadu *essentia primaria* a všech následujících (tedy pouze nižších stupňů). Během postupu od nejvyššího k nejnižšímu stupni tedy vždy dochází ke snížení členů řady o jeden. Na úrovni těla pak existuje pouze jediný člen řady, *corpus primum*.⁹⁹

Takto nastíněná koncepce jakési dvojrozměrné ontologie však není konečnou podobou Patriziho úvah:

„Tertius itidem in longitudinem est ordo, quem catenam libuit nuncupare. Qui quidem est eiusdem generis, seu speciei, per gradus omnes transitus.“¹⁰⁰

Chorvatský myslitel tedy svůj systém rozšiřuje o další rozměr – o řetězcy (*catenae*) světla, které předchodí dva rozměry propojují. Jak ve své studii uvádí Luc Deitz, Patriziho explanace problematiky řetězů se zdá být více naznačením než přesným vysvětlením, i přesto je však možné přijmout názor, že „[stupeň, pozn. J. Č.] *unitas primaria* je souběžný s *unitas lucis*, z něž vyvstává *lux unitatis*; že [stupeň, pozn. J. Č.] *essentia primaria* je souběžný s *essentia lucis*, z něž vyvstává *lux essentia* atd., dokud opět nedosáhneme *corpus primum*, z něž zdá se dále žádné světlo nevyzařuje.“¹⁰¹ Tento názor skutečně potvrzuje jedenáctá kniha *Panarchie*, v níž Patrizi vypočítává:

„Est lucis unitas et unitatis lux. Est, et essentia lucis, et lux essentiae. Et vita lucis, et lux vitae, et Mens lucis, et lux mentis, et lucis anima, et anima lucis. Et natura lucis, et lux naturae. Et qualitas lucis, et lux qualitatis. Et forma lucis, et formae lux. Et lucis corpus, et lux corporis.“¹⁰²

⁹⁸ *Un'omnia* chápu jako (před)stupeň ontoteologický, kdežto devět nižších stupňů interpretuji jako ontologické v pravém smyslu toho slova.

⁹⁹ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 34; Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 144.

¹⁰⁰ *NUP* II, 11, 24c.

¹⁰¹ Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 143.

¹⁰² *NUP* II, 11, 24c.

Vzájemně propojené stupně, řady a řetězy pak následně vytvářejí třídimenzionální prostorovou soustavu – Patriziho univerzum:¹⁰³

„Ita lux, per omnium graduum longitudinem ordine rectissimo percurrit. E(s)t alius numero quartus ordo, quem soliditatis ordinem placuit vocare. Ex tribus enim illis longitudine, latitudine, et profunditate, sicuti corporum nascitur soliditas, et stabilitas, et firmitudo: sic ratio longe melior suadet, in rerum omnium universitate, esse firmitatem, et stabilitatem, et soliditatem longe quam sit in corporibus, validiorem.“¹⁰⁴

Vezmeme-li v úvahu, že první dva rozměry, tedy stupně (jež descendují vertikálně) a řady (jež ze sebe „vyplývají“ horizontálně), můžeme názorně promítnout do podoby trojúhelníku (jehož odvěsnami budou právě vertikálně seřazené stupně a horizontálně rozložené řady), pak se stejná možnost naskýtá i pro vyjádření propojení stupňů s řetězy (získáme tedy druhý trojúhelník) a řad s řetězy (třetí trojúhelník). Patriziho ontologické schéma, sestávající ze třech vzájemně propojených rozměrů, nabývá tedy podoby „třídimenzionálního schématu vymezeného třemi k sobě přilehlými trojúhelníky, což je tetraedr (neboli pyramida¹⁰⁵), jehož čtvrtá stěna [tj. základna, pozn. J. Č.], kvůli geometrické zákonitosti, musí mít rovněž trojúhelníkový tvar.“¹⁰⁶

Ačkoliv se k přesnému tvaru svého schématu univerza autor *Nova de universis philosophia* explicitě nevyjádřil, rozvíjí v tomto ohledu dalece své úvahy Luc Deitz. Podle jeho přesvědčení připadají – pro svou pravidelnost – v úvahu pouze dvě možné podoby výše popsané tetraedrální pyramidy: buďto pyramida sestávající z rovnoramenných trojúhelníků anebo pyramida, jež je složena s trojúhelníků rovnostranných, tvořících pravidelný prostorový obrazec. Ve své studii se přiklání ke druhé, zcela pravidelné variantě. Pro své závěry předkládá tři poměrně důvěryhodné argumenty. Tím nejzásadnějším je poukaz na skutečnost, že Platón ve svém dialogu *Timaios* předpokládá rovněž existenci pravidelných tetraedrů, které jsou ekvivalentní

¹⁰³ Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 143.

¹⁰⁴ *NUP* II, 11, 24c-d.

¹⁰⁵ Sestávající ovšem ze tří svislých stěn a jedné základny.

¹⁰⁶ Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 143.

ohni coby jednomu ze živlů.¹⁰⁷ V ohledu na skutečnost, že oheň je tradičně spojován se světlem, jež v Patriziho filosofickém systému zaujímá značně významné místo (jak ostatně uvidíme v následujícím výkladu), zdá se být argument pro tetraedr složený z rovnostranných trojúhelníků velmi závažným. Navíc platonsky orientovaný filosof, jakým byl Patrizi, by podle Deitze spíše upřednostnil pravidelnost a tedy i „geometrickou krásu.“ Konečně, úvahy o tetraedrání povaze univerza se objevují již v díle Cyrila Alexandrijského (*Contra Iulianum*) a v díle *Theologumena arithmeticae* připisovaném Iamblichovi, s nimiž se měl Patrizi nesporně setkat. V tomto světle jsme tedy oprávněni chápat Patriziho pojetí univerza jako pravidelného tetraedru, „spočívajícího na jednom ze svých vrcholů [tj. základnou vzhůru, pozn. J. Č.]“¹⁰⁸ V oddíle 2.2.9. bude o Patriziho pojetí univerza pojednáno v úplnosti.

2.2.4. Čtyři principy

Pro správné a plné pochopení filosofického pojetí skutečnosti, vyloženého v *Nova de universis philosophia*, je však nutné obrátit naši pozornost ke druhé, o nic méně podstatné, části Patriziho filosofie.

„Haec omnia sunt in Spacio.

Haec omnia sunt in Lumine.

Haec omnia sunt in Calore.“¹⁰⁹

Tato pasáž, nalézající se v první knize *Panaugie*, následuje ihned bezprostředně za odstavci věnovanými Patriziho koncepci hierarchie jsoucen. Tezi, hovořící o tom, že vše – v hierarchii jsoucího – existuje v prostoru (*spacium*), světlosti (*lumen*¹¹⁰) a teple (*calor*), rozvíjí Patrizi dále a o poznání podrobněji v poslední části *Nové filosofie, Pancosmii*. Zde vypočítává prvky (*principia, elementa*), z nichž je složen svět a ustaluje

¹⁰⁷ Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 145.

¹⁰⁸ Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 145.

¹⁰⁹ *NUP* I, 1, 1a-b.

¹¹⁰ Latinské *lux* je do češtiny již tradičně překládáno jako *světlo*; pro latinský výraz *lumen* jsem zvolil českého ekvivalentu *světlost*, zejména z důvodu zachování povědomí jeho příbuznosti a bezprostředního sepětí se *světlem*. Inspirací mi byl chorvatský jazyk, do nějž je latinské *lumen* překládáno jako *svjetlost*. Ke vztahu *lux* a *lumen* srov. blíže oddíl 2.2.6. této studie.

jejich počet na čtyřech.¹¹¹ Mezi třemi výše uvedenými zmiňuje rovněž čtvrtý element – tok (*fluor*).¹¹² Jak neopomíjí zdůraznit Žarko Dadić – a jak je ostatně na první pohled zjevné – Patriziho pojetí čtyř konstitutivních principů představuje filosofický protipól aristotelské představě, v níž jsou za základní prvky skutečnosti považovány *země, voda, vzduch a oheň*.¹¹³ Na první pohled méně zřetelnou se však jeví druhá skutečnost, na níž ve své práci Dadić poukazuje. Francesco Patrizi totiž v první knize *Panaugie* konstatuje, že všechna jsoucna (tedy tělesná i netělesná) existují v prostoru: „Haec omnia sunt in Spacio.“¹¹⁴ Oproti tomu v *Pampsychii*, třetí části *Nova de universis philosophia*, zastává názor, že v prostoru jsou situována pouze jsoucna tělesná, nikoliv netělesná (tedy čtyři vyšší stupně v Patriziho ontologické hierarchii).¹¹⁵ Tento rozpor Patrizi v následujících pasážích řeší rozlišením dělitelného a nedělitelného prostoru. V dělitelném (trojrozměrném) prostoru se nacházejí tělesná jsoucna (*natura – qualitas – forma – corpus*), v nedělitelném (bezrozměrném) prostoru jsoucna netělesná (*unitates – essentia – vita – intellectus*). V případě duše, jež jest *incorporeum corporeum*, je situace obdobná jako v případě jejího postavení v hierarchii jsoucen: její tělesná část se nachází v dělitelném prostoru, její část netělesná v prostoru netělesném, v němž se nalézá rovněž vše Božské.¹¹⁶ Vidíme zde tedy další významný aspekt Patriziho triadického pojetí skutečnosti.

V následujících knihách *Pancosmie* se však Patrizi zabývá téměř výhradně prostorem dělitelným, tedy trojrozměrným.¹¹⁷ Tomuto *principu* – ze čtyř zmiňovaných prvnímu a nejnobilnějšímu – je proto nutné věnovat v nadcházejícím výkladu i naši pozornost.

¹¹¹ NUP IV, 6, 79b.

¹¹² NUP IV, 6, 78a-79d. Dále k tomu srov. Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 44 či Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 59.

¹¹³ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 57.

¹¹⁴ NUP I, 1, 1a-b. Dále k tomu srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 59.

¹¹⁵ NUP III, 2, 51c.

¹¹⁶ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 61.

¹¹⁷ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 61.

2.2.5. Prostor

Jak již bylo uvedeno v úvodu části 2.2.1. této práce, Patrizi již v roce 1587 publikoval spisy *De rerum natura libri II priores, alter de spatio physico, alter de spatio mathematico* a *Della nuova geometrica, libri XV*, které se později v upravené podobě staly – coby první tři knihy – součástí čtvrté části jeho *Nové filosofie o univerzech, Pancosmie*.¹¹⁸

Patrizi v *Pancosmii* přichází s představou prostoru jako principu vytvořeného *Jednem*: „Itaque spacium, a primo uno, ante entia alia omnia est profusum [...]“¹¹⁹ Prostor předchází všemu jsoucímu, jež nemůže jinak, než být právě v prostoru; je tedy podmínkou existence všeho jsoucího.¹²⁰

„Communis quaedam omnium hominum notio, spacium, et esse, et aliquid esse videtur voluisse, cum nomina haec, vel talia formaret, Dimensio, Distantia, Intervallum, Intercapedo, Spacium, Diastasis, Diastema. Consensus hic latinorum Graecorumque a sensu videtur ortum habuisse. Quis enim non cernit, coelum a terra, in mundo distare? Orientem ab Occidente? Pedes a capite in se ipso? In capite oculum ab oculo? Ab ore nares? Si quis has distantias, seu intervalla, sive spacia non discernat, haec legere, aut intelligere, non laboret.“¹²¹

Těmito úvahami dospívá Patrizi k jedinému možnému závěru: Prostor existuje a uvažovat o jeho neexistenci by bylo zhora nesmyslným.¹²²

Zaměříme-li se blíže na jeho vlastnosti, zjistíme, že jeho základní a nespornou charakteristikou musí být jeho trojrozměrnost:

¹¹⁸ NUP IV, 1-3, 61a-73b. Podrobněji k tomu srov. oddíl 2.2.1. této studie.

¹¹⁹ NUP IV, 1, 61c. V případě Patriziho novoplatonské filosofie je však vhodnější nehovořit přímo o tvoření (s jakýmkoliv prefixem), implikujícím jistou časovou následnost geneze jednotlivých principů, nýbrž o emanaci (připouštějící pouze následnost substanciální). K tomu srov. Gorfunkel, Alexandr Chaimovič: *Renesanční filozofie*. Praha 1987, s. 264. K Patriziho teologickému postoji k otázce *creatio ex nihilo* srov. blíže Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 39 a 57 a oddíl 4.2. této práce.

¹²⁰ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 63; Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 146.

¹²¹ NUP IV, 1, 61c.

¹²² NUP IV, 1, 61c-d.

„Namque, longitudo, et latitudo, et profunditas perdurant, usque ad corporis illius corruptionem. Tres hasce ab omnibus onfessas dimensiones, corpori naturali cuique inesse, et cuique proprias, nemo amplius dubitaverit.“¹²³

I přes poměrně precizní a jednoznačnou definici prostoru (a jeho třech komponent – rozměrů) však Patrizi připouští, že jím předložené pojetí délky, šířky a hloubky je jen jedním z mnoha možných pohledů a interpretací skutečnosti:

„Haec, respectu nostri aliquando mutantur, ut supera fiant infera, dextera fiant sinistra; anteriora fiant itidem posteriora.“¹²⁴

Luc Deitz v tomto ohledu zdůrazňuje, že podobná formulace je z hlediska 16. století nejbližší tomu, co bude později nazváno *izotropií prostoru*.¹²⁵

Další z vlastností prvního elementu je pak skutečnost, že prostor neklade v něm obsaženým tělesům žádný odpor.¹²⁶

„Mundus enim corpus est, spacium vero corpus minime est, nulla ergo categoriarum, spacium complectitur, ante eas omnes est, extra eas omnes est. Quid ergo est? Hypostasis, diastema est, diastasis: ectasis est, extensio est, intervallum est, capedo est, atque intercapedo.“¹²⁷

Patrizi tedy zásadním způsobem rozlišuje tělesný (a prostorový, v prostoru situovaný) svět na jedné straně a na straně druhé prostor jako takový (tělesný svět obsahující ale

¹²³ NUP IV, 1, 61d. Patrizi za *délku* považuje nejdelší vzdálenost mezi krajními body tělesa anebo jeho výšku; za *šířku* pak druhou nejdelší vzdálenost, popř. vzdálenost mezi krajními body v horizontálním směru; za *hloubku* konečně nejkratší vzdálenost mezi dvěma krajními body tělesa, popř. jeho třetí rozměr. K tomu srov. blíže Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 148.

¹²⁴ NUP IV, 1, 61d.

¹²⁵ Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 148.

¹²⁶ Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 149.

¹²⁷ NUP IV, 1, 65a.

rovněž obklopující), jenž neklade entitám v něm obsaženým žádný odpor a je jimi prostupný.¹²⁸

V případě, že se tělesná entita nachází v jakékoliv části prostoru, je tato část nazývána místem (*locus*), je-li prostor prázdný, je nazýván prázdňem (*vacuum*).¹²⁹ Neboť jsou tělesa v prostoru – zejména v důsledku vzájemné interakce – schopna zmenšovat svůj aktuální objem, předpokládá Patrizi existenci prázdných míst uvnitř těles samotných, tzv. *spaciol*, jež jsou během snižování objemu (a tedy zvyšování hustoty) tělesa postupně naplňována.¹³⁰ Není jistě bez zajímavosti, že se tímto myšlenkovým experimentem Patrizi připojuje k přírodně-filosofické tradici, jež kladně odpovídá na otázku po existenci vakua ve světě (nikoliv však za jeho hranicí).¹³¹ Ve stejném duchu se Patrizi staví rovněž k problému nekonečnosti univerza: i zde totiž předpokládá kladnou odpověď. Podle jeho přesvědčení, bylo-li by univerzum konečné, existovalo by zákonitě něco, co by jej z vnějšku obklopovalo. Bylo-li by i to konečné, muselo by existovat další obklopující prostředí atd. atd. Tímto *regressus ad infinitum* Patrizi podkládá své přesvědčení o (aktuální) nekonečnosti univerza.¹³²

„Spacium ergo extensio“, můžeme uzavřít společně s Patrizim, „est hypostatica, per se substans, nulli inhaerens.“¹³³ Protože je prostor třírozměrným, musí být jistým způsobem tělesným; neboť však tělesům v něm situovaným neklade odpor, musí být rovněž netělesným: „Itaque corpus incorporeum est, et noncorpus corporeum.“¹³⁴

¹²⁸ NUP IV, 1, 64c-d. Tělesa prostor potřebují ke své existenci: „Cumque spacium sit rerum naturae omnium primum, [...]“ Cit. dle NUP IV, 2, 68b. Dále k tomu srov. Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 46-48; Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 71 a 75. Dodejme, že čas oproti tomu Patrizi nahlíží jako akcidentální a závislý na existenci těles. Blíže k tomu srov. Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 66.

¹²⁹ NUP IV, 1, 62d: „Qua plenum corpore est, esse locum; qua vero sine corpore est, esse vacuum.“

¹³⁰ NUP IV, 1, 63b: „Qua ratione ostendimus aquam, et aerem densari; eadem ostensi potest aliorum corporum condensatio. Quae tunc densantur, cum partes ipsorum in poros, qui inania sunt spaciola, se se recipiunt.“ Dále k tomu srov. Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 149.

¹³¹ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 46; Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 149.

¹³² NUP IV, 1, 64a-b. Dále k tomu srov. Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 62-63 či Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 73 a 75.

¹³³ NUP IV, 1, 65b.

¹³⁴ NUP IV, 1, 65b. Dále k tomu srov. Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 150. Jak zdůrazňuje kupř. Ljerka Schiffler,

Prostor se konečně vyznačuje nejen ontologickou, ale i gnozeologickou prioritou: oproti peripatetické tradici Patrizi zdůrazňuje, že poznávací proces začíná poznáním principů věcí.¹³⁵

V ohledu na úplnost vylíčení Patriziho pojetí prostoru dlužno na tomto místě zmínit jednu historicko-filosofickou poznámku. Jak uvádí Žarko Dadić, představa nekonečného a nezávisle existujícího prostoru se objevuje již v díle jiného významného renesančního filosofa – Bernardina Telesia. Ve svém díle *De Natura Rerum Juxta Propria Principia*, publikovaném v poprvé v roce 1565 v Římě (následně 1570 a 1586), přichází s koncepcí homogenního prostoru jako předpokladu existence všeho ostatního. Právě Telesiovo pojetí prostoru mělo mít na výslednou podobu Patriziho přírodně-filosofických názorů zřejmý vliv.¹³⁶ Na druhou stranu se zdá být rovněž velmi pravděpodobným, že Patriziho koncepce prostoru nepřímo ovlivnila uvažování Isaaca Newtona a jeho postulát absolutního prostoru. Newton se měl s myšlenkami chorvatského myslitele seznámit přes dílo Pierra Gassendiho a Henryho Mora, již se s jeho přírodně-filosofickými idejemi setkali přímo.¹³⁷

2.2.6. Světlo

Z hlediska ontologické nobility je v Patriziho filosofické koncepci čtyř elementů druhým nejvýznamnějším principem světlo. Ve svém opus magnum se jím rodák z chorvatského Cresu zaobírá zejména v jeho první části – *Panaugii*. Problematice světla věnuje nicméně pozornost rovněž i na jiných místech *Nova de universis philosophia*, zejména pak ve čtvrté knize *Pancosmie*, pojmenované *De primaevio*

prostor (jakož i tři následující principy) chápe Patrizi jako tělesné-netělesné (*corporeum incorporeum*), kdežto duši pojímá jako netělesnou-tělesnou (*incorporeum corporeum*). Srov. Schiffler, Ljerka: *Franje Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 96-99. K tomu srov. též Ryan, Eugene E.: *The Panaugia of Franciscus Patricius: From the Light of Experience to the First Light*. In: Castelli, P. (ed.): *Francesco Patrizi, filosofi platonico nel crepuscolo del Rinascimento*. Firenze 2002, s. 186.

¹³⁵ Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 146. K Patriziho gnozeologickým názorům srov. dále oddíl 2.2.6. této práce.

¹³⁶ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 69. K jednotlivým vydáním Telesiova díla srov. Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 102.

¹³⁷ Blíže k tomu srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 75 a 77.

lumine.¹³⁸ Neboť se mnozí z historiků filosofie domnívají, že právě *Panaugia* měla hrát nejvýznamnější úlohu ve formování Komenského pojetí *metafyziky světla*, bude nutné této části *NUP* věnovat v následujícím výkladu naši intenzivnější pozornost.¹³⁹ Detailní rozpracování problematiky světla bude založeno jak na analýze všech knih *Panaugie* tak i čtvrté knihy *Pancosmie*, jež pojednání obsažené v první ze čtyř částí *NUP* velmi významným způsobem doplňuje.

Již bylo poznamenáno výše (oddíl 2.2.1.), že *Panaugia* byla před svým publikováním v rámci celku *NUP* sepsána již roku 1588 a je ji v určitých ohledech možné – ostatně jako i zbylé tři části *Nové filosofie o univerzech* – interpretovat jako samostatné a autarkní filosofické pojednání.¹⁴⁰ Na druhou stranu však její filosofický obsah úzce koresponduje s idejemi, vyloženými v celém Patriziho opus magnum. V následující analýze se tedy pokusíme vystihnout její teoretické gros jak z hlediska jeho tématické svébytnosti, tak i z hlediska jeho provázanosti na ostatní tři části *Nova de universis philosophia*.

Panaugia, uvozená dedikačním listem adresovaným kardinálu Paulu Camillu Sfrondatovi a papeži Řehoři XIV., sestává celkem z deseti knih:¹⁴¹

1. *De luce*¹⁴²
2. *De diaphano*¹⁴³
3. *De radiis*¹⁴⁴
4. *De lumine*¹⁴⁵

¹³⁸ *NUP* IV, 4, 73c-75b.

¹³⁹ K tomu srov. mj. Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 76, 145 a 192; Erdmann-Pandžić, Elisabeth von: *Panaugia : Zur Herkunft des Begriffs bei Patricius und Comenius*. In: Gutschmidt, K. (Hrsg.): *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongress in Preßburg/Bratislava*. Köln u. a. 1993, s. 115, 120, 121 a 125; Fattori, Marta: *La filosofia del rinascimento Italiano in J. A. Comenius: Note su Campanella e Patrizi*. In: Graciotti, S.: *Italia e Boemia nella cornice del rinascimento Europeo*. Firenze 1999, s. 312, 323, 325; Nejeschleba, Tomáš: *Die philosophischen Werke des Johannes Jessenius als Quelle einiger Gedanken des Comenius?* In: Schadel, E. (Hrsg.): *Johan Amos Comenius – Vordenker eines kreativen Friedens. Schriften zur Triadik und Ontodynamik, Band 24*. Bamberg 2005, s. 148, 155, 159 a 160; Patočka, Jan: *Filosofické základy Komenského pedagogiky*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 217-218; Patočka, Jan: *Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho : Komenský a Descartes*. In: Týž: *Komeniologické studie II*. Praha 1998, s. 65-68; Tvrdý, J.: *Komenský a Descartes*. In: *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (Acta Comeniana)*, XVIII. Praha 1959, s. 4 a 13.

¹⁴⁰ K tomu srov. oddíl 2.2.1. této práce.

¹⁴¹ *NUP* [Ad Paulum Camillum], VIa-VIIb.

¹⁴² *NUP* I, 1, 1a-3b.

¹⁴³ *NUP* I, 2, 3c-5b.

¹⁴⁴ *NUP* I, 3, 5c-8d.

¹⁴⁵ *NUP* I, 4, 9a-11d.

5. *De opaco*¹⁴⁶
6. *De aereo lumine*¹⁴⁷
7. *De coelesti luce et lumine*¹⁴⁸
8. *De luce et lumine supercoelesti*¹⁴⁹
9. *De lumine incorporeo*¹⁵⁰
10. *De fonte et patre luminum*¹⁵¹

Z hlediska filosofického obsahu se deset knih *Panaugie* jeví jako další teoretické rozvinutí Patriziho úvah o prostoru. Nedosažitelné (*inaccessabilis*) světlo (*lux, lux prima*) obývá rovněž nedosažitelný Bůh.¹⁵² Jako má Bůh tendenci sám sebe zjevovat, tak i světlo táhne ke své manifestaci prostřednictvím dalšího vyzařování. V okamžiku, kdy Bůh vyřkl imperativ „budiž světlo“, rozlilo se světlo po prázdném prostoru:¹⁵³

„Quid autem facilius fundi potuit per spacium, quam lumen? At unde, et a quo fonte, lumen id in spacium est fusum? A patre nimirum, ac fonte luminum, a Deo.“¹⁵⁴

Toto světlo, rozlité po původně prázdném prostoru, je však nutně něčím jiným, nežli oním původním, nedosažitelným světlem (*lux, lux prima*). Patrizi tedy dále rozlišuje paprsky (*radius*), jež z něj do prostoru vyzařují:

¹⁴⁶ NUP I, 5, 12a-13d.

¹⁴⁷ NUP I, 6, 14a-15b.

¹⁴⁸ NUP I, 7, 15c-17b.

¹⁴⁹ NUP I, 8, 17c-19d.

¹⁵⁰ NUP I, 9, 20a-21d.

¹⁵¹ NUP I, 10, 22a-23d.

¹⁵² NUP IV, 4, 73d. O identitě Boha a *prima lux* medituje Patrizi zejména v desáté knize *Panaugie*. Pro podložení svých názorů se zde hojně odvolává na filosofické a teologické autority. Srov. NUP I, 10, 23a-b: „Ergo et Mosis, et Hebraeorum ab eo profectorum, archana sapientia, Deum summum, Lucem vocat, et abyssum fontani luminis, quae forte paterna profunditas Chaldaeorum est.“ či tamt.: „De quo Ioannes: ‚Quoniam Deus lux est, et tenebrae in eo nonsunt ullae; sicuti et ipse est in luce.‘“ Dále k identitě Boha a *lux prima* srov. NUP II, 9, 18d; Banić-Pajnić, Erna: *Petrićev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 132. Eugene E. Ryan však ve své studii – podle mého soudu nikoliv neoprávněně – poznamenává, že Patriziho ztotožnění Boha s *prima lux* nepřesahuje rámec pouhé analogie. Srov. Ryan, Eugene E.: *The Panaugia of Franciscus Patritius: From the Light of Experience to the First Light*. In: Castelli, P. (ed.): *Francesco Patrizi, filosofo platonico nel creposculo del Rinascimento*. Firenze 2002, s. 194.

¹⁵³ NUP IV, 4, 73c-74b. Dále k tomu srov. Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 151.

¹⁵⁴ NUP IV, 4, 73c.

„Radius (quid) sit, fulgor a luce in conum promicans, et quasi lux secunda, a prima in eam figuram conformata.“¹⁵⁵

Paprsky však nejsou posledním, ontologicky nejnižším stupněm ve světelné hierarchii:

„Lumen (quid) autem est lux tertia, tum a prima, tum a secunda emanans non in rectum progrediens, neque in acutum finiens.“¹⁵⁶

Právě světlost (*lumen*) je tím, co se rozlévá po stvořeném nekonečném prostoru a zákonitě tak samo musí být nekonečným. Toto rozlité světlosti nazývá Patrizi, odkazuje explicitě na Filóna Alexandrijského, vřezáří – *panaugií*:

„Hoc tale lumen a luce verbi Dei emicans nomine vocat appositissimo Panaugiam; quasi omnilucentiam.“¹⁵⁷

Není jisté bez zajímavosti, že Patrizi o paprscích jakožto prostředkujícím stupni mezi světlem ve zdroji (*lux*) a světlostí (*lumen*) hovoří de facto výhradně jen v deseti knihách *Panaugie*. V poslední části *NUP*, *Pancosmii*, zastává následující názor:

„De Deo ergo luce primaria, lumen primigenium emicuit. Ab una luce, lumen unum. Ab infinita luce, lumen infinitum [...].“¹⁵⁸

O paprscích (*radius*) zde není – vyjma jednoho historického odkazu – žádné explicitní zmínky.¹⁵⁹

Skutečnost, že světlo (a jeho nižší emanační stupně) zaujímá v Patriziho filosofických představách jedno z klíčových postavení (ne-li přímo výsostné), dosvědčují i četné honestující charakteristiky, jež mu hned v úvodu první knihy *Panaugie* přisuzuje:

¹⁵⁵ *NUP* I, 3, 5d.

¹⁵⁶ *NUP* I, 3, 5d.

¹⁵⁷ *NUP* I, 9, 21b.

¹⁵⁸ *NUP* IV, 4, 73c-74a.

¹⁵⁹ K tomu srov. *NUP* IV, 4, 73c-75b.

„A luce inquam, quae Dei ipsius, eiusque bonitatis est imago. Quae omnem supramundanam, omnem circummundanam, omnemque mundanam, illustrat regionem. Quae sese per omnia extendit. Per omnia se fundit. Per omnia permeat. Omnia permeando format, et efficit. Omnia vivificat. Omnia continet. Omnia sustinet. Omnia congregat. Omnia unit. Omnia disgregat. Omnia quae vel sunt, vel illuminantur, vel calescunt, vel vivunt, vel gignuntur, vel nutriuntur, vel augescunt, vel perficiuntur, vel moventur, ad se convertit. Conversa purgat. Omnia perficit. Omnia renovat. Omnia conservat: et ne in nihilum abeant, efficit. Omnium rerum est, et numerus et mensura.“¹⁶⁰

Luc Deitz upozorňuje rovněž na další z motivů, jež měly vést Patriziho k vypracování koncepce světlosti jako prvku stvořeného ihned v bezprostřední následnosti za prostorem. Vedle výše popsaného teologického důvodu (Boží záměr vyplnit prázdný prostor svým jasem) a pohnutek metafyzických (výše uvedené Patriziho charakteristiky světla) je možné totiž hovořit i o motivacích přírodně-filosofických, fyzikálních: Bůh naplnil prázdný prostor světlostí pro její podobnost s prostorem. Stejně jako prostor je totiž i světlost nejjednodušším principem, jenž má potenci rozprostírat se do neomezenosti; vše prostupovat a vše vyplňovat, avšak neklást věcem v něm obsaženým žádný odpor.¹⁶¹

Konečně pak (a zejména): „Atque ita, et incorporeum, et corporeum simul.“¹⁶² Patrizi v úvahách o tělesné netělesnosti světlosti přejímá induktivní argumentaci, užitou již při dokazování stejných vlastností prostoru: Vzhledem k faktu, že světlost neklade tělesům v prostoru situovaným (a sebou „obklopeným“) žádný odpor, je entitou netělesnou; na druhou stranu – ježto se rozlévá v třírozměrném prostoru – je entitou korporální.¹⁶³ Oproti tomu, dodejme, je původní světlo (*lux, lux prima*) čistě netělesným jsoucnem.¹⁶⁴

¹⁶⁰ NUP I, 1, 1c.

¹⁶¹ Srov. zejm. NUP IV, 4, 73c-74c. Dále k tomu srov. Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 151.

¹⁶² NUP IV, 4, 74b.

¹⁶³ Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 151.

¹⁶⁴ NUP I, 1, 1d-2a. Dále k tomu srov. Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 28.

Patrizi však v ohledu na přírodně-fyzikální spekulace týkající se světla a světlosti nezůstává na povrchu a v dalších částech *Panaugie* své názory precizuje. Hned v první knize první části *NUP* předkládá svoji koncepci rozdělení těles do tří kategorií, jimiž jsou *lucida* (lucidní), *diaphana* (průhledná) a *opaca* (temná):

„Lux in corporibus quibusdam cernitur: in aliis non cernitur. Corpora ergo distinguenda. Corporum igitur, alia sui natura, lucida sunt, Sol, stellae, ignis. Alia sui natura sunt opaca, Luna, terra, nubes. Alia neque lucem habent, neque opacitatem, utramque tamen in se recipiunt, neutram vero retinent: aether, aer, aqua. Haec Graeci diaphana, Latini perspicua, et transpicua appellavere.“¹⁶⁵

Podle Patriziho představ je *lucidním* tělesům světlo imanentní, skrze průhledná je světlo schopno prostupovat a konečně skrze temná světlo neproniká vůbec.¹⁶⁶ Naopak, zdůrazňuje Patrizi dále, temná tělesa emanují tmu, kterou není možné chápat pouze privativně – tedy jako zbavenost, nedostatek světla –, avšak jako skutečně subsistující:

„Non sunt ergo tenebra, et obscuratio, umbra, umbratioque simplices, lucis et luminis privationes. Sed vera sunt entia, qualia dicunt positiva.“¹⁶⁷

Patrizi tedy, jak dokládá i Benjamin Brickman, odlišuje pozitivní a privativní protiklady. Zatímco spolu pozitivní (kupř. zde zmíněné světlo a tma či teplo a zima) interagují a mohou se vzájemně ovlivňovat, ony privativní (kupř. zrak a slepota) ve vzájemném styku nejsou a být nemohou.¹⁶⁸ Co si však nesporně zaslouží naši pozornost, je Patriziho přesvědčení, že pozitivní protiklady, „quae plerumque et inter se pugnant, et se se alterant, et misceri possunt, et ex seipsis media quaedam procreare, tepores, colores, sapores, et similia.“¹⁶⁹ Vzájemným stykem tedy mohou (spolu)vytvářet prostředkující (střední) stupně. Vidíme tedy opět, stejně jako v případě duše, že

¹⁶⁵ *NUP* I, 1, 1c-d.

¹⁶⁶ *NUP* I, 1, 1d: „Lucida, luce plena sua, alienis tenebris sunt impervia. Opaca, tenebris plena suis, alieno lumini, non sunt pervia. Diaphana propriis et lumine, et tenebra carentia, alienis, et lumine, et tenebra permeantur.“

¹⁶⁷ *NUP* I, 5, 13a.

¹⁶⁸ *NUP* I, 5, 12d: „Contraria vero privativa, ea conditione sunt, ut alterum earum existat, iterum vero aut nihil, ut fere nihil sit. Qualia sunt vox, et silentium, visus et caecitas, auditus et surditas.“ Dále k tomu srov. *NUP* I, 5, 13a-13d a Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 29-30 a 64-65.

¹⁶⁹ *NUP* I, 5, 12d.

Patriziho filosofické názory dalece přesahují úzké meze dualistického uvažování a reflektují jeho triadické smýšlení.

Z hlediska světla ustaluje Patrizi v páté knize *Panaugie* výčet z něj emanujících stupňů na čtyřech:

„A corpore quidem lucido, radii primo emicant. A radiis lumen. A lumine splendor. A splendore nitor.“¹⁷⁰

Stejný počet stupňů pak rovněž náleží pozitivnímu protikladu světla, tmě. Z ní emanují postupně *tenebrae*, *obscuratio*, *umbra* a *umbratio*.¹⁷¹

„Ex nitore vero, et umbratione, veluti composita res quaedam media provenit, quam, quia aliter nescimus, adumbrationem liceat appellare.“¹⁷²

Patriziho *Panaugia* tedy pojednává o devíti¹⁷³ stupních, vyvěrajících ze světla a ze tmy a vzájemně provázaných (pro)středním stupněm, *adumbratio*.

Jak však sloučit metafyzické a přírodně-filosofické pojetí světla se systémem ontologické hierarchie vyloženým v úvodu *Panaugie* a rozpracovaným i v ostatních třech částech *Nova de universis philosophia*? V úvodu první knihy *Panaugie* Patrizi konstatuje: „Haec omnia sunt in Lumine.“¹⁷⁴ Míjí tím, že veškeré ontologické stupně, jež předtím vyjmenoval¹⁷⁵, jsou nějakým způsobem ve světlosti obsaženy. Toto přesvědčení dále precizuje ve čtvrté knize *Pancosmie*:

„Lux enim illa, paterni profundí, in quo, et in qua, entia omnia summo sunt gradu, sterilis esse non potuit. Ideoque lumen hoc e se produxit quod profundí esset imago. Imago autem esse non poterat, nisi a luce aliquid haberet. Et ab identitate illius in alteritatem caderet; secum tamen feret imaginem. Illa autem

¹⁷⁰ NUP I, 5, 13a.

¹⁷¹ NUP I, 5, 13a-b.

¹⁷² NUP I, 5, 13a.

¹⁷³ Spatřuji v tomto počtu jasnou analogii k devíti stupňům Patriziho ontologické hierarchie.

¹⁷⁴ NUP I, 1, 1a.

¹⁷⁵ Pro připomenutí: *unitates – essentia – vita – intellectus – animus – natura – qualitas – forma – corpus*.

primam, omnia entia continebat, imaginem ergo omnium entium lumen secum retulit.“¹⁷⁶

Patrizi tedy zastává názor, že světlo obsahuje všechna jsoucna (byť v nutně slabší míře nežli jsou obsažena v *un'omnia*) a světlosti náleží obsah obrazů, podob těchto jsoucen.¹⁷⁷

Detailní meditace o světle, jeho ontologické dignitě a přírodně-filosofických charakteristikách však nejsou jediným teoretickým obsahem deseti knih *Panaugie* a čtvrté knihy *Pancosmie*. Ačkoliv této skutečnosti většina z historiků renesanční filosofie, interpretujících *Nova de universis philosophia*, věnuje pouze minimální pozornost (anebo ji – jako kupř. Luc Deitz ve své jinak precizní studii – přehlíží zcela), je nesporným, že Patrizi s pojmem světla pracoval rovněž ve své gnozeologické koncepci.¹⁷⁸ Ostatně již v úvodu první knihy *Panaugie* přichází s následující tezí:

„Lux ergo, et lumen primaria eius proles, ante omnia sunt nobis cognoscenda.“¹⁷⁹

Argumentační oporou pro toto konstatování je Patrizimu garance gnozeologické adekvátnosti její fundací prostřednictvím smyslového poznání.¹⁸⁰ Mezi smysly pak na prvním místě stojí zrak coby nejspolehlivější a tedy i nejdůstojnější smysl:

„A primis ergo philosophandi initium nobis esto. A primis, cognitisne? An ab incognitis? Si ab incognitis incipiamus, sequentia, incognita erunt omnia. De incognitis, nulla nobis condetur Philosophia. A cognitis ergo initium sumendum. Cognitio omnis, a mente primam originem: a sensibus exordium habet primum.

¹⁷⁶ NUP IV, 4, 75a-b.

¹⁷⁷ K tomu srov. též NUP I, 9, 20d.

¹⁷⁸ Tento problém rozpracovává podrobněji pouze Benjamin Brickman (c. d., s. 34). Zmiňuje jej rovněž Thomas Leinkauf. Srov. Leinkauf, Thomas: *Francesco Patrizi, Neue Philosophien der Geschichte, der Dichtung und der Welt*. In: Blum, P. R. (ed.): *Philosophen der Renaissance*. Darmstadt 1999, s. 184.

¹⁷⁹ NUP I, 1, 1c.

¹⁸⁰ Ačkoliv Patrizi v *Panaugii* explicitě upřednostňuje smyslové poznání, v jiných částech *Nova de universis philosophia* se přiklání spíše k prioritě racionality. Blíže k tomu srov. Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 70 a 71.

Inter sensus, et naturae nobilitate, et virium praestantia, et actionum dignitate, visus est primarius. Visui prima, et primo cognita, sunt lux, et lumen.¹⁸¹

Takto v Patriziho filosofické koncepci dochází k vzájemnému propojení ontologické roviny, reprezentované světlem a světlostí na jedné straně (tzv. metafyzika světla) s rovinou gnozeologickou, opřenu o prioritu smyslových vjemů (konkrétně zraku), poznávajících známé počátky (tedy základ správného poznání), na straně druhé. Nebýt tedy světla a z něj prostřednictvím paprsků emanující světlosti, „[...] iacerent in tenebris, inertia sibi ipsis omnia, nobisque incognita.“¹⁸²

Pro tento závěr hovoří rovněž dvanáctá kniha *Panarchie*, v níž Patrizi skrze analýzu kořenů řeckých termínů *ídeá* a *εἶδος* dospívá k postulování analogie mezi latinskými pojmy *videre* a *scire*.¹⁸³ V Patriziho gnozeologické koncepci tedy světlo figuruje jako princip umožňující jak smyslové poznání (fundovaný *videre*), tak i následný kognitivní proces (*scire*): „Hanc ergo lucem contemplationis omnis primariam causam.“¹⁸⁴ Tímto způsobem – jak poukazuje Erna Banić-Pajnić – chorvatský filosof přichází až k postulování klíčové (zdůrazňuji) triády *zrak – poznání – světlo*.¹⁸⁵

Světlo naskýtá poznávajícímu subjektu možnost ascendovat až k samotnému *lux prima*, tedy Bohu, od něž jsou všechny nižší ontologické stupně odvozeny: „Per ea, ad primam lucem, patremque luminum ascendendum.“¹⁸⁶ Tímto je pak gnozeologická nobilita světla zcela završena. Podrobněji se k této otázce vrátíme ještě v oddíle 2.2.8., kdy bude možné Patriziho gnozeologii zasadit do širšího kontextu.

Nicméně, dodejme s patřičným důrazem, přímé poznání samotného nedosažitelného (*inaccessabilis*) Boha možné není. K jeho alespoň přibližnému uchopení lze dospět skrze studium jeho hmotného obrazu – přírody.¹⁸⁷ Protože však Patriziho teologické názory přesahují tematický rámec této studie, zaměříme se

¹⁸¹ NUP I, 1, 1b.

¹⁸² NUP I, 1, 1c.

¹⁸³ NUP II, 12, 25a-b.

¹⁸⁴ NUP I, 1, 1c-d. K tomu srov. dále NUP I, 10, 23b. Zde Patrizi zdůrazňuje, že samotné smyslové poznání není možné pojímat jako absolutně aplikovatelný předpoklad následného teoretického uvažování. V jistých oblastech – kupř. v otázkách teologických – je nutné namísto smyslů poznávat prostřednictvím mysli. Nicméně, podotýká Erna Banić-Pajnić (c. d., s. 132), fundamentem tohoto procesu je stále totéž původní, jednotné světlo.

¹⁸⁵ Banić-Pajnić, Erna: *Petrićev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 130 a 255.

¹⁸⁶ NUP I, 1, 1c.

¹⁸⁷ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 67-70.

v krátkosti na samotný proces poznávání.¹⁸⁸ Ten je podle myslitelových představ charakterizovatelný jako vzájemná aktivní interakce poznávajícího subjektu s objektem poznání. Toto spojení označuje Patrizi termínem *coitio*.¹⁸⁹

Světlo se konečně, jak poukážeme blíže v oddíle 2.2.8., (spolu)podílí na vzniku a existenci všech vnímatelných a poznatelných entit, jakož i vnímajících a poznávajících subjektů.¹⁹⁰

V ohledu na ontologickou, přírodně-filosofickou (fyzikální) a rovněž i gnozeologickou výsostnost světla a z něj emanujících nižších stupňů není tedy s podivem, že Patrizi o světle hovoří těmito slovy: „Lux rerum omnium purissima“, anebo je hodnotí jako: „Mundi pulchritudo. Mundi gaudium. Mundi risus.“¹⁹¹

V tomto okamžiku považuji za vhodné doplnit výklad stručnou historicko-filosofickou poznámkou. Světlo totiž figurovalo jako jeden z ústředních principů v koncepcích řady filosofických osobností působících dávno před Franceskem Patrizim. Jak velmi vhodně připomíná P. O. Kristeller, již Platón užil ve své *Ústavě* slunce jako metafory ideje dobra.¹⁹² Dlužno zmínit, že světlo figuruje rovněž ve filosofických dílech např. Filóna Alexandrijského, Plótína, Augustina, Prokla, Pseudo-Dionysia či Roberta Grosseteste, Rogera Bacona, Bonaventury anebo konečně Marsilia Ficina.¹⁹³ Ačkoliv je vliv předchozí filosofické tradice na výslednou podobu Patriziho úvah dotýkajících se

¹⁸⁸ Blíže k myslitelovým teologickým představám srov. Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 55-59; Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 95; Gorfunkel, Alexandr Chaimovič: *Renesanční filozofie*. Praha 1987, s. 266.

¹⁸⁹ NUP II, 15, 31b-c. Dále k tomu srov. Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 36. a 70.

¹⁹⁰ NUP II, 12, 27b. Dále k tomu srov. Banić-Pajnić, Erna: *Petričev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 133 a 140. Tomáš Nejeschleba ve své publikaci o Janu Jesenském hovoří o trojí funkci světla v Patriziho filosofii: *epistemologické, fyzikální a ontologické*, což de facto odpovídá jeho výše popsaným charakteristikám. Srov. Nejeschleba, Tomáš: *Jan Jessenius v kontextu renesanční filozofie*. Praha 2008, s. 80-81.

¹⁹¹ NUP I, 1, 1c.

¹⁹² Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 122.

¹⁹³ K tématu srov. blíže Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 79-81 či Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 122. Tomáš Nejeschleba pak připomíná, že rozlišování mezi lux a lumen, jež u Patriziho spatřujeme, je vlastně předcházející středověké a renesanční tradici iluminismu. Srov. Nejeschleba, Tomáš: *Jan Jessenius v kontextu renesanční filozofie*. Praha 2008, s. 81; Nejeschleba, Tomáš: *Unum, omnia, triády : K Panaugii a Panarchii Francesca Patriziho*. In: Jabůrek, Martin (ed.): *Jednota a mnohost : Sborník z mezinárodní konference Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty k osmdesátým narozeninám Karla Flosse*. Brno 2008, s. 114.

prostoru a světla (světlosti) zřejmý, poukazuje ve své monografii Žarko Dadić na úzké – a klíčové – sepětí myšlenek chorvatského myslitele přímo s učením Zoroastra, Herma Trismegista a židovské Kabaly.¹⁹⁴ Nicméně, jak již bylo předesláno v úvodu a oddíle 2.2.1. této studie, zkoumání zdrojů Patriziho filosofie představené v *NUP* přesahuje její tematicky (a rovněž prostorově) vymezený rámec.

2.2.7. Teplo a tok

Podle Patriziho není Bůh ztotožnitelný pouze se světlem (*lux prima*), nýbrž i s ohněm (*ignis*).¹⁹⁵ Žarko Dadić je přesvědčen, že toto pojetí bylo zcela nepochybně inspirováno židovskou Kabalou.¹⁹⁶ Oheň je propojen se světlem v Bohu a v okamžiku, kdy toto světlo emanuje skrze paprsky ke světlosti, je oheň – nyní již jako teplo (*calor*) – stejně jako světlost rozprostřen po nekonečném prostoru.¹⁹⁷

„Itaque ubicunque lux est, ibi et lumen est, ibi et ignis est, ibi et calor est, et ubi eorum unum est, ibi sunt et reliquia.“¹⁹⁸

Teplo je Patrizimu aktivním principem, jenž je v (nerozdělitelném!) spojení se světlostí.¹⁹⁹

Nutno v tomto okamžiku podotknout, že oheň, ztotožňovaný Patrizim s Bohem, není stejným prvkem jako oheň obsažený v hvězdách či oheň pozorovatelný na Zemi. V *Nova de universis philosophia* jsou tedy rozlišovány tři druhy ohně: božský (ideální),

¹⁹⁴ K tématu srov. blíže Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 79-83; Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 122; Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 94-95.

¹⁹⁵ *NUP* IV, 15, 97a-98d.

¹⁹⁶ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 83. K tomu srov. též Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 99.

¹⁹⁷ *NUP* I, 1, 1a-b; *NUP* IV, 15, 98a-99b. Dále k tomu srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 83.

¹⁹⁸ *NUP* IV, 5, 76c.

¹⁹⁹ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 63 a 83.

jeho obrazem je pak oheň nebeský a jako třetí – nejnižší – se vyskytuje oheň pozemský.²⁰⁰

Protože jsou světlost a teplo aktivními principy, musí zákonitě existovat rovněž princip pasivní. Tím je pro Patriziho tok (*fluor*).²⁰¹ Bůh tedy nedává vzniknout pouze prostoru, světlu (a jeho nižším emanačním stupňům), ohni (a teplu), ale i čtvrtému principu, jímž je tok: „Et sicuti illinc, et spacium veniunt, et lumen, et calor; sic venit etiam inde universalis Fluor.“²⁰²

Stejně jako oba aktivní principy, rozšiřuje se i tok po stvořeném nekonečném prostoru a je tudíž sám zákonitě nekonečným. Takto rozprostraněný prvotní tok (*primaveus fluor*) však Patrizi pojmenovává již jako látku (*materia*).²⁰³ Stejně jako ostatní tři principy je i tok současně tělesným a netělesným.²⁰⁴ Na rozdíl od nich však tok – coby princip pasivní – disponuje schopností klást tělesům odpor (*resistentia, antitypia*).²⁰⁵

Neboť se však hmota (z hlediska jejích částí) má tendenci chovat vždy jiným způsobem, musí existovat něco, co tuto náchylnost v původně jednotné hmotě zapříčiňuje. Tímto agens je Patrizimu forma:

„Differentiae hae raritatis, et frequentiae, si a natura materia fiant, nulli dubium, quin aether, et aer sint inter se diversi. Sed non videntura materia fieri, quoniam ipsa passiones omnes aequae recipit. Sed sunt a forma ea, quae utrique ipsorum a

²⁰⁰ NUP IV, 15, 98a. Dále k tomu srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 83.

²⁰¹ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 63. Benjamin Brickman ve své studii předkládá úvahu o Patriziho důvodech pro ustavení toku jako čtvrtého principu. Srov. Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 64.

²⁰² NUP IV, 6, 78c.

²⁰³ NUP IV, 23, 121d: „Materiam dicimus, fluorem illum primaevum.“. Dále k tomu srov. NUP IV, 15, 99a či NUP IV, 23, 122b. V ohledu na úplnost výkladu považuji za nutné poznamenat, že Patrizi – s terminologickou precizností sobě vlastní – odlišuje látku ztotožňovanou s prvotním tokem, již nazývá *materia*, od látky působící v materiálním světě, pro kterou užívá řeckého výrazu *ὕλη*. K tomu podrobněji srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 89. Rovněž i k přehledu předcházejících filosofických koncepcí, pracujících s tokem, srov. tamt., s. 85 a 87.

²⁰⁴ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 63 a 87. Chorvatský badatel zde upozorňuje na skutečnost, že tok jako princip není možné spojovat s chápáním vody jako pozemského prvku.

²⁰⁵ NUP IV, 6, 78a.

Conditore totius materiae, propriae cuiusque parti indita fuit. Parti inquam materiae totius, in qua, et ex qua, essentia cuiusque tota formaretur.“²⁰⁶

Forma se v posledku stává principem individuace každého existujícího tělesa.²⁰⁷ Odkud forma k hmotě přistupuje, bude vysvětleno v následujícím oddíle.

2.2.8. *Nova de universis philosophia* jako koherentní filosofický systém

V dalším výkladu své *Nové filosofie o univerzech* dospívá Patrizi ke sloučení všech výše nastíněných částí svého filosofického a přírodně-filosofického pojetí skutečnosti v jeden koherentní monolitický celek. Podle jeho přesvědčení *unitates* (v jeho hierarchii jsouceny první emanovaný stupeň), ztotožnitelné s idejemi, působí rovněž v nižších emanačních stupních descendenčně uspořádaného univerza. V *intellectus* neboli *mens* jsou obsaženy v podobě pojmů, v *anima* jako racionální principy, v *natura* jako semena a v látce jako formy.²⁰⁸

Semena, jež jsou netělesná, jsou posléze recipována stvořeným nekonečným prostorem. V něm je však – jak bylo zmíněno výše – rozlito rovněž nekonečné světlo. Světlo tedy dospívá ke sjednocení nejen s teplem (v prostoru rovněž rozprostřeným) nýbrž i se semeny, jimž se stává nositelem. Semena, ve spojení s oběma aktivními principy, pak v interakci s pasivním principem, tokem, stojí u zrodu veškerých tělesných entit:

„Per calorem postea sibi comitem, perque fluorem, ex quo, seminum illorum vi, corpora omnia, formaeque corporum omnes efficerentur.“²⁰⁹

²⁰⁶ NUP IV, 23, 121d.

²⁰⁷ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 89.

²⁰⁸ NUP II, 12, 26d: „Nam quae unitates, in se sunt Ideae, in mente sunt έννοιαι νοεραί, conceptus intellectuales. In anima, rationes; in natura, semina; in materia formae.“ Dále k tomu srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 87.

²⁰⁹ NUP IV, 21, 115d. Dále k tomu srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 131.

Prvním vzniklým tělesem je podle Patriziho první ze třech světů – *mundus empyreus*.²¹⁰ Ten je obsahem nekonečného prostoru a je opět plný semen, z nichž postupně vznikají další jsoucna tohoto světa. Nutné je ovšem zdůraznit, že všechno živé či neživé, jež vzniklo v *mundus empyreus*, náleží jen a výhradně do něj a je od „pozemských“ bytostí či předmětů neživé přírody naprosto odlišné.²¹¹ *Mundus empyreus* prostřednictvím semen plodí druhý ze světů – *mundus aethereus* – situovaný do konečného prostoru. V *mundus aethereus*, ztotožnitelném s nebesy, se nachází Slunce, pět planet (Merkur, Venuše, Mars, Jupiter a Saturn²¹²) a veškeré hvězdy. Prostřednictvím Slunce jsou semena (ve spojení se světlostí a teplem) přenášena z hvězd (jimž jsou z druhého světa sice nejvlastnější, nicméně pro slabost jejich světlosti jimi dále vyzařována být nemohou²¹³) do třetího, nejnižšího světa – *mundus hylaeus*.²¹⁴ Tento materiální svět sestává ze vzduchu (situován nejvýše; tedy nejbliže nebesům), vody a země.²¹⁵ Skrze temnou, nejnižší „položenou“ zemi však semena spojená se světlostí a teplem neproniknou.²¹⁶ Patrizi tedy nutně – ostatně jako mnoho dalších novoplatoniků²¹⁷ – postuluje jako další aktivní princip ducha (*spiritus*), který je skrze zemi schopen

²¹⁰ Tomáš Nejeschleba připomíná, že se Patrizi při zavedení pojmu *empyreum* opírá o stoickou tradici. Srov. Nejeschleba, Tomáš: *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*. Praha 2008, s. 90.

²¹¹ NUP IV, 21, 115d-116b. Dále k tomu srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 131.

²¹² K tomu srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 119.

²¹³ Podle Patriziho je počet hvězd nekonečný. K tomu srov. NUP IV, 9, 85d. Ačkoliv nejsou Patriziho kosmologické názory ústředním tématem této práce, považují za vhodné alespoň v krátkosti zmínit některé z jeho představ. Podle jeho přesvědčení nejsou hvězdy situovány na stálém místě, naopak: zcela volně se pohybují. Za jejich vzájemně ustálené vzdálenosti jsou odpovědní jejich duše. K oduševnělosti všech těles pak srov. NUP III, 4, 55d, kde se praví: „At anima est actus corporis physici, organici, potentia vitam habentis.“ Dále pak k tomu srov. Koyré, Alexandre: *Od uzavřeného světa k nekonečnému vesmíru*. Praha 2004, s. 50. Nebe je podle filozofa jednotné, nesestávající z žádných sfér, což v posledku znamená, že neexistují žádné hranice mezi třemi světy. K Patriziho kosmologickým názorům (a možným vlivům na jejich zformování) srov. blíže zejm. NUP IV, 11-21, 88a-117b; Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 59-67; Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 113-123 a 127. K Patriziho přijetí názoru o rotaci Země kolem vlastní osy pak srov. Brickman, Benjamin, c. d., s. 52.

²¹⁴ NUP IV, 7, 81a-d; NUP IV, 14, 96d; NUP IV, 22, 120b. Dále k tomu srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 87 a 133.

²¹⁵ Nutno ovšem podotknout, že vzduch, vodu ani zemi Patrizi nechápe ve shodě s Aristotelem jako prvky, nýbrž jako pouhé (sou)části hmotného světa. Za skutečné prvky ve své přírodně-filosofické koncepci považuje jednoznačně prostor, světlost, teplo a tok. Blíže k tomu srov. oddíl 2.2.4. této práce či Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 125-129.

²¹⁶ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 133.

²¹⁷ K tomu blíže srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 93-95.

proniknout. Duch je původně spojen s teplem, díky jehož propojení se světlostí prostupuje celým univerzem, nikoliv pouze materiálním světem.²¹⁸

Ačkoliv předpoklad všeprostopujícího ducha nikterak nenarušuje koherenci *Nové filosofie*, považuje jej Žarko Dadić za její spíše akcidentální část: „Jestliže by bylo několik pasáží nebráno na zřetel, obstála by Petrišova přírodní filosofie docela dobře téměř ve všech svých aspektech dokonce i bez zavedení pojmu duch.“ Podle jeho přesvědčení metafyzický význam ducha plně vyčerpávají původní dva aktivní principy – světlost a teplo.²¹⁹

Zastavme se však v tomto okamžiku ještě v krátkosti u Patrziho gnozeologie, vylíčené zejména v první části *NUP – Panaugii*. V části 2.2.6. bylo již poznamenáno, že podle Patrziho představ zaujímá v gnozeologickém procesu první místo smyslové poznání, jež recipuje nejdříve *světlo* a *světlost*. V konkrétní rovině to znamená, že prvním – lidskými smysly – poznávaným je (tělesná) *světlost* rozlita po materiálním světě (*mundus hylaeus*). Její smyslové uchopení umožňuje následně ascenci ke *světlu* a *světlosti* vlastním *mundus aethereus*. Završením tohoto výstupu je pak přiblížení se netělesnému *prima lux* – tedy Bohu.²²⁰

„[...] et Pater Deus, et Filius, et Spiritus S. ignes, et luces, et lumina sunt. Non qualia oculis conspicimus. Sed qualia, divinus revelata, mente percipimus. Ad quos, ut ad purissima rerum omnium principia, eorum lumine, nobis praelucente, via ac scala luminum, ac luminum ascendimus. A lumine scilicet hylae mundi, ad lumen lucisque aetheras: ab aethereis, ad Empyreum scandentes, ab Empyreo ad φύσος, ad Panaugiam, ad supermundanum solem, ad lucem, verbi ac filii, et ad lucem Patris infinitam.“²²¹

²¹⁸ *NUP* IV, 19, 109c-111a. Dále k tomu srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 135.

²¹⁹ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 97.

²²⁰ Ryan, Eugene E.: *The Panaugia of Franciscus Patritius: From the Light of Experience to the First Light*. In: Castelli, P. (ed.): *Francesco Patrizi, filosofi platonico nel crepuscolo del Rinascimento*. Firenze 2002, s. 184 a 186.

²²¹ *NUP* I, 10, 23b-c. Dále k tomu srov. Ryan, Eugene E.: *The Panaugia of Franciscus Patritius: From the Light of Experience to the First Light*. In: Castelli, P. (ed.): *Francesco Patrizi, filosofi platonico nel crepuscolo del Rinascimento*. Firenze 2002, s. 191.

Tato ascendance začíná tedy u smyslového poznání *světlosti* rozlité v materiálním světě a vrcholí přiblížením se *prvotnímu světlu* – Bohu skrze činnost lidské mysli.²²²

Eugene E. Ryan přichází ve své studii věnované *Panaugii* se srovnáním Patriziho ascendenční metody, vedoucí od smyslového uchopení *světlosti* až k výstupu k Bohu, s Aristotelovou koncepcí důkazu existence *prvního nehybného hybatele* z VIII. knihy *Fyziky* a XII. knihy *Metafyziky* skrze obdobný proces, počínající pozorováním pohybu našimi smysly.²²³

Že bylo skutečně Patriziho metodologickým záměrem vyjít z aristotelské ascendenční koncepce, potvrzuje ostatně sám autor, když své opus magnum pojmenovává:

„Nova de universis philosophia, in qua Aristotelica methodo, non per motum, sed per lucem, et lumina, ad primam causam ascenditur [...]“

Nabízí se proto – jak vhodně poukázal právě E. E. Ryan – otázka, nakolik Patrizi tímto explicitním přihlášením se k Aristotelově metodologii zůstává věrný svému tolik proklamovanému antiaristotelismu.²²⁴

Na význačný prvek Patriziho *nové filosofie*, ilustrující její koherenci, poukazuje úvaha, s níž ve své studii přichází Luc Deitz. Ten se domnívá, že je světlost (pro své vlastnosti, srov. 2.2.6.) ztotožnitelná s prvním z principů, prostorem (srov. 2.2.5.). Přistoupíme-li na tuto identitu, stane se – v ohledu na předpokládaný tetraedrální tvar univerza, stojícího na jednom ze svých vrcholů (srov. 2.2.3.) – zřejmým fakt, že minimální vzdálenost od prvotního počátku, *un'omnia*, koresponduje s maximálním (tedy: nekonečným) prostorem a rovněž s nejvyšší intenzitou světlosti, zatímco se zvyšující se

²²² K tomuto srov. rovněž Banić-Pajnić, Erna: *Petrićev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 196-200 a 263.

²²³ Ryan, Eugene E.: *The Panaugia of Franciscus Patritius: From the Light of Experience to the First Light*. In: Castelli, P. (ed.): *Francesco Patrizi, filosofo platonico nel crepuscolo del Rinascimento*. Firenze 2002, s. 182 a 187.

²²⁴ Srov. Ryan, Eugene E.: *The Panaugia of Franciscus Patritius: From the Light of Experience to the First Light*. In: Castelli, P. (ed.): *Francesco Patrizi, filosofo platonico nel crepuscolo del Rinascimento*. Firenze 2002, s. 181. Dále pak srov. Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992, s. 128. Problému si všímá rovněž E. Banić-Pajnić. Srov. Banić-Pajnić, Erna: *Petrićev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 194-195.

vzdáleností od *un'omnia* ubývá jak šíře prostoru (jenž se stává konečným) tak i světlosti.²²⁵

Celé univerzum je konečně, podle Patriziho představ, pomocí prostředkujícího stupně ontologické descendenční hierarchie, duše, udržováno ve vzájemném sjednocujícím propojení a harmonii:

„Animus ergo mundanus, ita mundano corpori est connexus, ut mundum efficiat tam ornatum, unde κόσμος meruerit appellari.“²²⁶

Pro tento stav užívá jak řeckého výrazu *συνοκείρωσις*, tak i latinského *cognatio* či *concordia*:

„Omnia tamen simul, Mente, animo, spirituque, naturaque, tum propria cuique, tum totius mundi communi, ita vivunt ut omnia Sympathiam, et συνοκείρωσιν, cognationem et concordiam, inter se mutuam, induant, et ita consonent, ut nulla in eo sit dissonantia, nulla discordia, quae ad universi, tum ornamentum, tum perfectionem, tum conservationem, non conferat.“²²⁷

Tato sympatie je silou pramenící právě z prostředkujícího stupně ontologické descendenční hierarchie – duše.²²⁸ Bez jejího stmelujícího působení by napříč univerzem zavládla antipatie (*antipathia, dyspathia, asympathia*).²²⁹ Z této skutečnosti je tedy opět patrné, nakolik je Patriziho triadické smýšlení v ohledu na koherenci a vnitřní soudržnost celého jeho filosofického a přírodně-filosofického systému významné a nedocenitelné.

²²⁵ Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 155. Sám autor však vzápětí poukazuje na čtenáři jistě zřejmý logický nesoulad mezi snahou geometricky vyjádřit nekonečnost univerza a prostředky k tomu užitými: tedy konečnými prostorovými tělesy. Srov. tamt., s. 156.

²²⁶ NUP III, 4, 56d. Dále k tomu srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 101.

²²⁷ NUP IV, 21, 117b.

²²⁸ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 103.

²²⁹ NUP II, 18, 39c.

Vidíme tedy, že v *Nova de universis philosophia* se descendenční hierarchie jsoucna emanujících z původní *un'omnia* s neoddiskutovatelnou nutností prolíná se čtyřmi konstitutivními principy univerza. Bylo by však zavádějícím obě části Patriziho *nové filosofie* zaměňovat: pro hierarchii jsoucna platí, že vyšší stupeň je příčinou stupně nižšího (vyznačujícího se nižší ontologickou dignitou). Podobné kauzální spojení však mezi čtyřmi principy nenajdeme. Nicméně, jak hierarchizovaná jsoucna, tak i čtyři základní elementy hrají ve společném propojení nezastupitelnou úlohu při procesu vzniku celého univerza.²³⁰

²³⁰ Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 65.

3. Jan Amos Komenský

3.1. Biografická poznámka

Životní osudy Jana Amose Komenského jsou – domnívám se – české širší, jakož i odborné veřejnosti velmi dobře známy.²³¹ O událostech vztahujících se k jeho vrcholnému filosofickému dílu, *Poradě o nápravě věcí lidských*, pojednávají následující oddíly (zejm. 3.2.1.). Omezím se na tomto místě tedy na jednu stručnou biografickou poznámku. Neboť byl Jan Amos již v době svého života znám jako *Iohan-Amos Comenius Moravus* a rovněž nejnovější zahraniční literatura jej nahlíží jako Moravana²³², oslovuji jej v následujícím textu – přesvědčen o historické správnosti tohoto přízviska – jako Moravana.²³³ Tato skutečnost však nikterak neznamena, že by Komenský nenáležel k širší tradici českého filosofického myšlení.

3.2. *De Rerum humanarum emendatione consultatio catholica*

3.2.1. Geneze díla a přehled filosofického obsahu

Mezi historiky filosofie není pochyb o tom, že dílo *De Rerum humanarum emendatione consultatio catholica*²³⁴ považoval jeho autor za vyvrcholení a završení svého životního teoretického úsilí.²³⁵ Podle Jana Patočky se jedná o monumentální a „myšlenkově

²³¹ Ke Komenského biografii srov. z primárních zdrojů především Molnár, A., Rejchrtová, N. (eds.): *Jan Amos Komenský o sobě*. Praha 1987. Dále pak srov. Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 39-50; Floss, Pavel: Úvod do problematiky Komenského filozofie. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 29, 1985, roč. XV, s. 97-111; Kvačala, Ján: *Komenský. Jeho osobnosť a jeho sústava vedy pedagogickej*. Turčianský Svätý Martin 1921; Novák, J. V., Hendrich, J.: *Jan Amos Komenský. Jeho život a spisy*. Praha 1920; Patočka, Jan: *Jan Amos Komenský : Nástin životopisu*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 396-419; Patočka, Jan: *[Komenského duchovní biografie]*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 365-395; Patočka, Jan: *O nový pohled na Komenského*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 11-21.

²³² K tomu srov. Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992, s. 139, kde stojí: „Moravljani Komenský.“

²³³ K tomu srov. podobné stanovisko J. Červenky. Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 5.

²³⁴ V dalším textu cituji buďto jako *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, *Porada*, *Konzultace* nebo *Consultatio*. V poznámkovém aparátu pak na konkrétní citované pasáže odkazuji zkráceným záznamem. Kupř. *CC*, *Panaugia*, II, 3, kde *CC* referuje ke *Consultatio catholica*; *Panaugia* k jedné z jejích knih; římská číslice poukazuje na kapitolu a číslice arabská na oddíl, odstavec anebo paragraf. Navzdory tomu, že je Komenského značení jednotlivých částí *Porady* nejednotné, přidržuji se ho ve všech případech. K částem, jež jsou označeny nejednoznačně nebo paginací postrádají úplně, uvádím v závorce rovněž odkaz na svazek a číslo strany českého překladu. K tomu srov. blíže kapitola 6 – *Seznam použitých pramenů a literatury*.

²³⁵ Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Sv. III. Praha 1992, s. 533.

nejhlouběji odůvodněný společenský projekt 17. věku“, jehož posláním je konkrétní návrh nápravy lidského společenství a naléhavé výzvy k jejímu provedení. V tomto světle tedy Komenského *všenápravné* úsilí (podrobněji o tom viz 3.2.5.) nazývá *projektem* a nikoliv *utopií*, jako je tomu v případě marxistické komenioložky Jiřiny Popelové.²³⁶ Naléhavost a aktuálnost Komenského koncepce, kontrastující s „tradičními“ utopiemi renesančních myslitelů jako byli Thomas More či Tommaso Campanella, zdůrazňuje rovněž Pavel Floss, jenž označení *Konzultace* za dílo utopické povahy – s poukazem na Komenského vlastní slova – rovněž odmítá.²³⁷

Jiřina Popelová ve své studii zdůrazňuje, že Komenského opus magnum je nutné chápat jako výsledek jeho celoživotního snažení a neustálého vyrovnávání se s různými podněty. *Obecná porada o nápravě věcí lidských* je podle jejího přesvědčení založena na třech klíčových oblastech: na Komenského *irénismu*, *vševědné* a z toho vyplývající *všenápravné* snaze a konečně na požadavku společenské reformy.²³⁸

Jan Patočka spatřuje konkrétní impulzy ke vzniku *poradního díla* v událostech toruňského *Colloquium charitativum*²³⁹ a přípravě vestfálských mírových jednání. Komenský měl během svého elbląnského působení usilovně přemítat o možnostech dohody ve třicetileté válce bojujících stran. Tyto praktické pohnutky měly splynout s myslitelovým přesvědčením o nutnosti *všenápravy*, k němuž dospěl již za svého londýnského pobytu v letech 1641 až 1642 a které vyjádřil dosud nejpodrobněji ve

²³⁶ K tomu srov. Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 533; Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 238-240. Patočkovu interpretaci podporují rovněž závěry bádání italské komenioložky Marty Fattori. Srov. Fattori, Marta: *La filosofia del rinascimento Italiano in J. A. Comenius: Note su Campanella e Patrizi*. In: Graciotti, S.: *Italia e Boemia nella cornice del rinascimento Europeo*. Firenze 1999, s. 330 a 331.

²³⁷ Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 12 a 36; Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 30 a 36. Dlužno zmínit rovněž názor Roberta Kalivody, jenž *Poradu* chápe sice jako utopii, nicméně nikoliv jako utopii prostorovou (jakými jsou kupř. díla již zmíněných myslitelů Mora a Campanelly), nýbrž jako utopii časovou, předpokládající svou realizaci v budoucí době. Podle Kalivody je Jan Amos prvním filosofem, jenž s podobným pojetím přichází („milníkem v „procesu zčasování“ utopie). K tomu srov. Kalivoda, Robert: *Utopie a emancipace*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 33, 1987, roč. XVII, s. 5-25, zejm. pak s. 19-20. Dále pak srov. Floss, Karel: *Zčasování utopie – More, Andrae, Komenský*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 35, 1988, roč. XVIII, s. 188-196.

²³⁸ Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 245-256. K možným zdrojům těchto aspektů Komenského filosofie pak srov. Popelová, Jiřina, c. d., s. 257. Ke Komenského irénismu srov. blíže Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 14.

²³⁹ Toto, ve svém výsledku neúspěšné, jednání o smíru mezi třemi znesvářenými konfesemi – reformovanými, luterány a katolíky – proběhlo v roce 1645 v polské Toruni. *Rozhovor lásky* uspořádal polský král Vladislav IV. Blíže k tomu srov. Bečková, Marta: *K toruňskému „Colloquium charitativum“*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 51, 1994, XXIV, s. 143-148. Patočka, Jan: *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 106.

svém spise *Cesta světla* (vznikal mezi léty 1641-1642, publikován byl však až roku 1668).²⁴⁰ Pavel Floss ovšem připomíná, že k myšlence na reformu společnosti, stále intenzivněji ústící v ideu její celé proměny, dospěl Komenský již během svého prvního pobytu v polském Lešně na konci dvacátých let 17. století. S Patočkou se však shoduje v tom názoru, že ke své *všenápravné* koncepci v její vyhraněnější formě dospívá až později.²⁴¹

Definitivní rozhodnutí vybudovat zcela nový, *všenápravný* filosoficko-teologicko-společenský systém, vtělený do budoucího díla *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Obecná porada o nápravě věcí lidských) tedy spatřuje světlo světa, jak vyplývá z Comeniovy korespondence, během jeho elbląnského pobytu, v průběhu roku 1644.²⁴² Bratrský biskup již v této době uvažoval o vzniku sedmidílného díla, jehož dvě části ponese název *Pansofia* a *Pampaedia*. Obsah celé budoucí *Porady* nicméně v korespondenci té doby vylíčen není. Podle závěrů bádání Jana Patočky měla jako první ze sedmi částí vzniknout *Panegersia* (k teoretickému obsahu jednotlivých částí srov. níže a příslušné oddíly).²⁴³

Další dokončená část *Konzultace, Panaugia*, a některé pasáže *Pansofie* a *Panorthosie*, měly vzniknout následně během let 1654 až 1656, tedy během Komenského třetího pobytu v polském Lešně.²⁴⁴ Jaro roku 1656 však znamenalo pro vývoj celého díla tragický mezník: při lešenském požáru shořely některé z čistopisů díla, připravené již do tisku (jedná se zejména o části *Pansofie*). Již hotové *Panegersia* a *Panaugia* měly zkáze v plamenech uniknout. O tom svědčí vedle korespondence i

²⁴⁰ Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 535. Ke Komenského londýnskému pobytu a spisu *Cesta světla* srov. blíže Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 45 či Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 285-306.

²⁴¹ Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 43-45.

²⁴² Prvním dopisem, který o tomto záměru svědčí, je pravděpodobně list z 18. listopadu 1644. Komenský zde zmiňuje jak celý název předpokládaného díla, tak i jeho sedmidílnou strukturu a název jedné z jeho částí, *Pansofie*. K tomu srov. blíže Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 537, kde opravuje starší názor J. Popelové, že nejstarší zmínkou o *Poradě* je dopis z 28. dubna 1645. Dále k tomu srov. Patočka, Jan: *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 106.

²⁴³ Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 538. Se stejnými závěry přišla rovněž i J. Popelová. Srov. Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 318.

²⁴⁴ *Panaugia* pak s *Panegersií* již zůstanou zdaleka nejdokončenějšími částmi *Porady*. K tomu srov. Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 545.

skutečnost, že je Komenský na podzim téhož roku – po svém příchodu do Amsterdamu – dává do tisku.²⁴⁵

Během svého amsterodamského pobytu pak pracuje na dalších částech *Porady* – *Panorthosii* a *Pannuthesii*. Vědom si svého pokročilého věku a hrozby, že nebude schopen své životní dílo dokončit, uvažuje alespoň o vypracování co nejpodrobnějšího plánu, jenž by jeho následovatelům, za něž určuje svého syna z druhého manželství Daniela a blízkého přítele Kristiana Vladislava Nigrina, pomohl *Poradu* dopracovat.²⁴⁶

Po Komenského smrti v listopadu 1670 se tito mužové, ve spolupráci s Pavlem Hartmannem, Komenského přítelem z dob nizozemského pobytu, ujali obtížné práce na dokončení *poradního díla*. Rukopisná verze *Porady*, Patočkou nazíraná jako „pracovní exemplář“, procházela až do roku 1681, kdy se z pramenů ztrácejí poslední informace o uspořádatelích Komenského pozůstalosti, neustálými úpravami. I přes veškerou jejich snahu však k vydání celého díla tiskem nedošlo.²⁴⁷

Text *Obecné porady o nápravě věcí lidských* je tak historikům filosofie a komeniologům k dispozici až zásluhou objevu Dmytra Čyževského, jenž tento „pracovní exemplář“ našel roku 1934 v archivu Franckeho sirotčinců v německém Halle. Sem se dostal skrze přítele Jana Amose, Justa Docemia, s nímž sem doputoval z Nizozemí.²⁴⁸

Zaměříme se nyní však na teoretický obsah *poradního díla*. Vlastnímu filosofickému a teologickému jádru *Porady*, vtělenému Komenským do sedmi vzájemně provázaných částí, předchází myslitelova dedikativní předmluva – *Pozdrav učeným, zbožným a vznešeným mužům, SVĚTLŮM EVROPY*. V ní její autor v prvé řadě představuje povahu a záměry svého díla.

²⁴⁵ Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 539-540; Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 341.

²⁴⁶ Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 48; Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 540 a 542.

²⁴⁷ Podrobněji k tomu srov. Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 542-545.

²⁴⁸ Čapková, Dagmar: *Úvod : Komenského obecná porada a její význam*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. I. svazek. Praha 1992, s. 25; Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 542; Patočka, Jan: *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 112; Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 343. Pavel Floss uvádí až rok 1935. K tomu srov. Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 49. K osobě filosofa a slavisty D. Čyževského, jakož i podrobnostem jeho objevu Konzultace, srov. blíže Patočka, Jan: *Nad komeniologickou prací Dmytra Čyževského*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 322-326.

Podle jeho přesvědčení se jedná o mimořádný, můžeme říci ojedinělý, pokus o nápravu současného vzdělání (*eruditio*)²⁴⁹, společnosti (*politia*) a náboženství (*religio*).²⁵⁰ Podle Komenského teoretický obsah *Porady* není „[...] nic nového, pokud jde o věc“, je však „něco zcela nového, pokud jde o způsob provádění věci.“²⁵¹ Jeho záměrem je totiž přistoupit k nápravě *věcí lidských* ve spolupráci se všemi ostatními učenci křesťanského světa.²⁵² Právě spory a nejednotnost dosavadních filosofických a náboženských představ vnímá Comenius jako hlavní překážku uskutečnitelnosti dřívějších nápravných snah:

„Ó křesťané, lide milý Bohu, Vaše takřka nekonečné a neukončitelné spory o *filozofických, teologických a společenských záležitostech* prokazují, že nechápete své přednosti. Názorů, jež nás dělí, je – běda – bezpočet!“²⁵³

Pro tento důvod tedy shledává nevyhnutelným opustit všechny dosavadní snahy a zaměřit se na novou cestu, již nastiňuje *Obecná porada*. Podle Komenského představ lze k *všeobecné nápravě* totiž dospět pouze ve vzájemné spolupráci a při nápravě *všech věcí lidských* současně.²⁵⁴ Ačkoliv Comenius nezřídka hodnotí své dílo adjektivy v superlativním tvaru²⁵⁵, je si na druhou stranu vědom svých omezených – lidských – možností a z toho plynoucí možnosti pomýlení. Předkládá tedy čtenářům dílo s prosbou o jeho objektivní posouzení a případnou korekci svých vlastních názorů.²⁵⁶ O značné myslitelské pokoře a upřímné snaze o univerzalistický přístup v otázkách emendačního

²⁴⁹ Komenský bude v dalším textu *Consultatio* užívat záměnně i termínu *filosofie*. Jak zdůrazňuje Jan Patočka, je třeba oba výrazy chápat jako referenci k soudobé vědě jako takové. Srov. Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 533. K tomu srov. též Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 349.

²⁵⁰ Srov. *CC, Světlům Evropy*, 4 a Komenský, Jan Amos: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. I. svazek. Praha 1992, pozn. č. 2. na s. 66.

²⁵¹ *CC, Světlům Evropy*, 2.

²⁵² K tomu srov. již jen dedikaci *Porady*: „Lidskému pokolení, předně však *evropským vzdělavcům, duchovním a mocným*“. Kurzíva, jakož i jiná zvýraznění v citacích z *Porady*, jsou – není-li uvedeno jinak – zde i v dalším textu původní.

²⁵³ *CC, Světlům Evropy*, 21. Srov. též *CC, Světlům Evropy*, 22.

²⁵⁴ *CC, Světlům Evropy*, 21. K definici *lidských věcí* pak srov. níže.

²⁵⁵ Srov. kupř. *CC, Světlům Evropy*, 2 či 4: „Jde zajisté o věc takového významu, že je vhodnější se o ni třeba tisíckrát pokusit s nezdarem, než se tisíckrát nepokusit. Zejména, ukazuje-li Bůh nějakou novou, ještě nevyzkoušenou cestu: že ta naše je taková, bude zřejmé. Je totiž takřka úplně všeobecná, poněvadž vytyčuje v této věci nejzazší *cíle* lidských (co říkám, dokonce i Božích) tužeb [...]“. Ke Komenského myslitelskému sebevědomí přispěl nepochybně rovněž úspěch a ohlas jeho dřívějšího spisu *Dvěře jazyků*. K tomu srov. *CC, Světlům Evropy*, 19 a Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 329.

²⁵⁶ *CC, Světlům Evropy*, 25.

snažení pak svědčí myslitelův záměr publikovat *Konzultaci* anonymně, „aby nebylo vůbec zapotřebí brát ohled na osobu, stav, národ, sektu, nýbrž aby pouhá věc sama lépe viditelná vnikala do duchovních zraků Vás všech [...]“²⁵⁷

Komenského *všenápravné* dílo je charakterizovatelné však i jinými motivacemi, nežli pouhým cílem zrevidovat a přivést k dokonalosti současné filosofické a náboženské ideje. Jeho snahou je též připravit soudobé sociální poměry ke stavu, jenž by měl předcházet Kristově tisícileté říši. Duchem chiliastického smýšlení je *Porada* velmi intenzivně prostoupena a v samotném textu lze nalézt řadu Komenského explicitních vyjádření:

„[...] všichni chápou, že před světem stojí obrat k závěrečnému rozuzlení (moudrost Boží s námi totiž hraje na světě divadlo): *teologové všech směrů začínají již uznávat, že se blíží den hlasu sedmého anděla.*“²⁵⁸

V následujících pasážích úvodního textu *Světlu Evropy* medituje Komenský o struktuře svého životního díla. Především považuje za nezbytné vymezit, co se *lidskými věcmi*, po jejichž nápravě bude posléze volat, vůbec rozumí. Tato otázka je předmětem první ze sedmi částí *Obecné porady o nápravě věcí lidských, Panegersie*. Jejím původně zamýšleným názvem mělo být *Excitatorium universale* (Všeobecné probuzení).²⁵⁹ Comenius totiž v jejích kapitolách a paragrafech nepojednává jen o vymezení *lidských věcí*, ale rovněž i o jejich současném – neutěšeném – stavu a nutnosti probudit v lidstvu touhu po jejich nápravě. Ve druhé části *Konzultace, Panaugii*, rozjímá Comenius o cestě, jež by umožnila úspěch emendačního úsilí. Není tedy náhodou, že alternativní název této části *Porady* zní *Cesta všeobecného světla*. Právě světlo se totiž, jak ukážeme

²⁵⁷ CC, *Světlu Evropy*, 26.

²⁵⁸ CC, *Světlu Evropy*, 20. Ke Komenského chiliasmu srov. dále CC, *Světlu Evropy*, 31; CC, *Panegersia*, I, 7; CC, *Panorthosia*, II. Dále k tomu pak srov. Begon, Joan Luís Llinás: Milleniarism and symbolism in Comenius. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 67-68, 2002, roč. XXXII, s. 31-36; Fattori, Marta: *Profetismo e millerianismo in J. A. Komenský*, s. 331-355; Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 36 a 48; Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 34 a 58; Kišš, Igor: Utopické a reálné humánne prvky v chiliazme J. A. Komenského. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 67-68, 2002, roč. XXXII, s. 44-51; Patočka, Jan: *[Komenského Všeobecná porada]*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 540; Patočka, Jan: *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 95; Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 49-50 a 242; Sousedík, Stanislav: Komenského filozofie v souvislostech myšlenkového vývoje doby. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 8-9, 1974, roč. IV, pozn. č. 16 na s. 36.

²⁵⁹ Blíže k tomu srov. Komenský, Jan Amos: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. I. svazek. Praha 1992, pozn. č. 3 na s. 66. K různícím se českým ekvivalentům řeckých názvů jednotlivých částí *Porady* srov. Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 48.

v dalším výkladu, stane poslednímu Bratrskému biskupu základním předpokladem a prostředkem jeho všenápravných snah. Všenáprava by však nebyla uskutečnitelná bez náležitého pochopení světa, člověka a Boha a utřídění poznatků o nich. Třetí částí *poradního* díla je tedy *Pantaxia*, „*Všeobecné uspořádání věcí*, jež jsme předtím označovali jménem PANSOFIA.“²⁶⁰ Takto zvládnuté vědění nás následně opravňuje – a co více: vybízí a zavazuje – přičinit se o jeho rozšíření mezi všemi lidmi.²⁶¹ Nejvhodnějším prostředkem pro tento záměr je Komenskému univerzální jazyk, srozumitelný napříč všemi světovými národy. *Všeobecné zušlechťování myslí, Pampaedia* a *Všeobecné zušlechťování jazyků, Panglottia*, jsou tedy čtvrtou a pátou částí *Consultatio*. Dostojíme-li všem těmto předpokladům, jsme oprávněni hovořit o „*nápravě stavu VZDĚLÁNÍ, NÁBOŽENSTVÍ a POLITIKY*, aby bylo možno – přikazuje to Bůh – přivést na svět osvícený, nábožný a pokojný věk. To označíme jménem PANORTHOSIA, to jest *Všeobecné napravování*.“²⁶² Pro úplnost a zamýšlené vyznění celého díla nesmí jako sedmá, závěrečná část chybět *Pannuthesia, Kniha o všeobecném povzbuzování*.²⁶³

Nahlédneme-li na *Obecnou poradu o nápravě věcí lidských* stran jejího formálního charakteru, vysvitne jako velice zajímavá Komenského úvodní deklaráce, v níž se tvrdí:

„A protože jde v celém díle o poradu, *užíváme raději rozpravy než monologu, raději nabádání než pouček, raději příjemného popisného slohu než přísného filosofického*.“²⁶⁴

Toto předsevzetí je však pravdivé jen do určité míry: zatímco se Comenius vskutku držel spíše nabádání než pouček, podaných více úvahově nežli s filosofickou terminologickou precizností, zůstávají jisté pasáže *Porady* – ve většině případů pro svou nedokončenost – bohužel nedialogizovány.

²⁶⁰ CC, *Světlu Evropy*, 8. K rozdílu termínů *Pantaxia* a *Pansofia* a Komenského postoji k nim srov. Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 548.

²⁶¹ Ke Komenského univerzalizmu srov. Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 34-35; Patočka, Jan: *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 148; Patočka, Jan: *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 100-101 a další výklad.

²⁶² CC, *Světlu Evropy*, 11.

²⁶³ CC, *Světlu Evropy*, 12.

²⁶⁴ CC, *Světlu Evropy*, 32.

Autor *Obecné porady o nápravě věcí lidských* se v její předmluvě obrací k „mužům“ jakéhokoliv náboženství či národa.²⁶⁵ Tímto oslovením je však nutné rozumět Komenského snahu získat pro své emendační dílo zástupce všech (v první řadě jen a pouze) křesťanských konfesí. Ostatně na mnoha místech předmluvy užívá oslovení „Světla křesťanského světa“, „přední mužové křesťanské obce“ apod., s čímž korespondují i Komenského úvahy o cíli *všenápravných* snah, „jímž je zvěstovat Krista, Světlo lidstva, zbylým národům.“²⁶⁶ Naopak o dalších dvou – z pohledu Středoevropana žijícího v sedmnáctém století – nejvýznamnějších světových náboženstvích se vyjadřuje s o poznání menší úctou.²⁶⁷

3.2.2. Panegersia

V první části *Porady, Panegersii*²⁶⁸, pojednává moravský myslitel na stránkách jejích dvanácti kapitol obecně o úkolu, jemuž má jeho *poradní dílo* dostat. Podle jeho přesvědčení je nezbytné nejprve probudit lidské vnímání, aby bylo náležitě připraveno přistoupit k „úkolu, nad nějž není pod nebem většího.“²⁶⁹ Aby bylo takové probouzení náležité, je podle něj nezbytné začít s ním u sebe samotného.²⁷⁰ Toto sebezprobuzení následně vyústí v probuzení všech, jež bude završeno probuzením Boha, který vyjde lidským snahám vstříc a dopřeje jim zdárného uskutečnění.²⁷¹

Aby bylo však o probouzení k nápravě *lidských věcí* možné vůbec uvažovat, je nejprve nutné je definovat. Podle Komenského jsou v užším slova smyslu *lidskými věcmi* pouze ty, jež se neoddělitelně vztahují k lidské přirozenosti a odlišují tak člověka od ostatních živočichů.²⁷² Jejich fundamentem jsou *rozum* (schopnost věci pochopit a vědět správně), *vůle* (schopnost mezi věcmi volit a toužit po dobru) a *výkonné schopnosti* (schopnost na věci působit a mít radost z tvoření).²⁷³ Tyto, ryze lidské,

²⁶⁵ CC, *Světlu Evropy*, 14.

²⁶⁶ Srov. CC, *Světlu Evropy*, 14, 16.

²⁶⁷ Srov. kupř. pasáž z CC, *Panaugia*, III, 23: „Zato ostatní náboženství jsou vybudována na písku, ze sena a slámy lidských výmyslů nebo ďábelských podvodů a nejsou schopna odolat ani útočícímu přívalu vědeckých důkazů, jež jsou jako záplava, ani ohni Božích výroků.“

²⁶⁸ *Obecné porady o nápravě věcí lidských část první Panegersia neboli Všeobecné probuzení, v níž se podává výklad o tom, co jsou lidské věci, jak jsou pokažené, jak se o jejich nápravě vždy uvažovalo na nebi i na zemi, jak je nutné o tom uvažovat znovu jiným způsobem; následuje VYZVÁNÍ VŠECH LIDÍ k poradě o věci tak obecného významu.*

²⁶⁹ CC, *Panegersia*, I, 2.

²⁷⁰ Srov. CC, *Panegersia*, II.

²⁷¹ CC, *Panegersia*, I, 3. či *Panegersia*, III.

²⁷² CC, *Panegersia*, IV, 3.

²⁷³ CC, *Panegersia*, IV, 7-10.

(pre)dispozice následně stojí u zrodu *filosofie* („úsilí o moudrost“ pramenící z rozumu), *zbožnosti* („*touhy po dobru*“ vyvěrající z vůle) a *politiky* (čili „vedení lidí, kteří stále něco podnikají, podle takových pravidel, aby si v tom, co dělají, nepřekáželi, nýbrž pomáhali“, mající svůj základ ve výkonné schopnosti), tedy třech nejvyšších druhů lidské činnosti – *lidských věcí*.²⁷⁴

O tom, že jsou *lidské věci* pokaženy, není podle Komenského třeba polemizovat:

„Od počátku lidské společnosti existovaly spory mezi politickými, filozofickými a náboženskými skupinami o to, kdo má stát v čele druhých, kdo lépe věci chápe a kdo s větší radostí slouží Bohu, a nejinak se to děje, jak vidíme, doposud.“²⁷⁵

Lidé se místo rozumu vyznačují spíše hloupostí, místo snahy po dobrém touží po zlém a své tvůrčí schopnosti zanedbávají. Komenskému pokažení třech klíčových *lidských věcí* dosvědčují i rozšiřující se ateismus a modlářství.²⁷⁶

„*Jak vypadá obvyklé lidské úsilí, které pracně vynakládá celý svět? Pachtění se za majetkem, počtami a rozkošemi. Kdo by neviděl, že tyto tři věci se obecně pokládají za základ lidského štěstí a k nim že je všechno na světě zacíleno?*“²⁷⁷

„*Není tedy ve věcech lidských nic v pořádku. Stav myslí, zbožnost i politika celého lidstva jsou pokaženy.*“²⁷⁸ A to i navzdory tomu, že pokusy o nápravu probíhaly po celé lidské dějiny.²⁷⁹ Filosofie, náboženství a politika však nejsou zkaženy docela, jsou spíše jen roztržštěné a pomýlené. Najde-li se, věří Komenský, cesta, jež přivede lidstvo k tomu, aby vidělo „vše a bezchybně“, existuje pak i naděje na rehabilitaci *lidských věcí*.²⁸⁰

²⁷⁴ CC, *Panegersia*, IV, 12 a 13 a 25.

²⁷⁵ CC, *Panegersia*, IV, 22.

²⁷⁶ CC, *Panegersia*, V, 20-22.

²⁷⁷ CC, *Panegersia*, V, 10.

²⁷⁸ CC, *Panegersia*, V, 34.

²⁷⁹ Srov. zejm. CC, *Panegersia*, VII.

²⁸⁰ CC, *Panegersia*, VIII, zejm. 2 a 4. Teoretickým zdrojem Komenského přesvědčení o nutnosti nápravy tzv. lidských věcí byla podle Jana Patočky v první řadě filosofie Francise Bacona, dále pak rovněž názory Tommasa Campanelly. K tomu srov. Patočka, Jan: *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 143 a Patočka, Jan: *Některé z dnešních úkolů bádání o Komenském*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 306-307.

Z výkladu v úvodních deseti kapitolách *Panegersie* tedy Komenskému vyplývá, že se pokus o *nápravu* musí uskutečnit zcela odlišnými metodami, než jakými se dělo doposud:

„Bůh ukazuje trojí, dosud nepoužitý a přitom snadný, příjemný a lehký způsob uvedení lidí a jejich věcí do harmonie: *cestu jednoty, cestu jednoduchosti a cestu dobrovolnosti*.“²⁸¹

Naším prvořadým cílem by měl být návrat k Bohu, k původní jednotě: „*musíme se vrátit od mnohosti, do které jsme upadli, k jednotě*.“²⁸²

„Bůh je totiž cosi jediného, i když je vším, je vším a přece je jedno jediné. Jedno je podstatou, vším je svými vlastnostmi, protože zárodky, ideje a vlastnosti zahrnuje v sobě [...] *Hle, Bůh, který jediný je VŠÍM, chce, abychom jako jeho obraz se VŠICHNI stali JEDNÍM*.“²⁸³

Aby tedy byla úplná a všezahrnující náprava *lidských věcí* možná, je nezbytné vydat se na cestu od současné rozpolcenosti filosofických idejí, náboženských představ a politických teorií – tedy mnohosti – zpět (anebo spíš: dále²⁸⁴) k jednotě. „*Od rozptýlení k jednotě, od mnohosti k jednoduchosti, od násilí k dobrovolnosti*.“²⁸⁵ Tento pokus o *nápravu všech* pokažených *lidských věcí*, uskutečněný pro užitek *všech lidí* a prostřednictvím *všech* prostředků je podle Komenského nesporně něčím novým a dosud neaplikovaným.²⁸⁶

²⁸¹ CC, *Panegersia*, IX, 1.

²⁸² CC, *Panegersia*, IX, 6. Dále pak srov. CC, *Panegersia* II, 38: „Vždyť my, zbloudivše od Tebe, přistupujeme k poradě o cestách návratu k Tobě.“; k tomu srov. též první předmluvu k *Pansofii*, 1 (In: c. d.).

²⁸³ CC, *Panegersia*, IX, 8 a 11.

²⁸⁴ Ve významu „návratu zpět“ Komenský pojímá podle mého přesvědčení zejména navrácení se k původním, čistým *obecným puzením, obecným pojímům a obecným schopnostem*, které jsou nám podle jeho názoru vrozené a jež jsou základními dispozicemi *vůle, rozumu a tvůrčí činnosti*. K tomu srov. zejm. CC, *Panegersia*, IX, 37. Z hlediska *nápravných snah* je však podle mého soudu nutné pojímat cestu od mnohosti k jednotě jako vytoužený ideální stav – tedy jako něco, co je třeba teprve uskutečnit.

²⁸⁵ CC, *Panegersia*, IX, 22.

²⁸⁶ CC, *Panegersia*, IX, 25. Dosud nevídaný univerzalismus Komenského snah oceňuje ve své studii i Jan Patočka, když soudí, že se jedná o „[...] myšlenky, s nimiž se porůznu shledáváme již dříve, ale většinou vždy s ostnem proti některému evropskému nebo mimoevropskému národu, nikdy s oním ryzím univerzalismem, nikdy s oním ryzím zaujetím pro jednotu lidstva, nikdy v takové syntéze všeho, co pro ni kdy bylo lidskou myslí koncipováno, a nikdy na takovém hlubokém základě filosofickém, na podkladě myšlenky univerzální harmonie, která proniká celý systém.“ Cit. dle Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 534. Ke Comeniově universalismu srov. pozn. č. 261.

Takovou *nápravu* však není možné uskutečnit bez předcházející náležité *všeobecné porady*, jejímž hlavním úkolem bude stanovit samotné cíle *emendačního* snažení, prostředky, jimiž budou cíle uskutečňovány a konečně způsoby, kterými bude zvolených prostředků použito.²⁸⁷ K takovému všeobecnému sněmu vyzývá Komenský celé lidstvo, zvláště pak filosofy, teology a politiky, jichž se *lidské věci* dotýkají nejbližší.²⁸⁸

Panegersii uzavírá Komenský prosbami k Bohu, jehož nazývá *Otcem světla*:

„*Věčné světlo*, vyzař mocné paprsky svého světla, aby se rozptýlily mlhy našich temnot! [...] *Otče světla*, očisti v nás všech světlo rozumu, abychom všichni viděli tebe a viděli, jaké je to, co je dáno od tebe i co je pod tvou mocí.“²⁸⁹

3.2.3. *Panaugia*

Obecné porady o nápravě věcí lidských část druhá [,] *Panaugia*, v níž se především uvažuje o tom, že by se myslím mělo zažehnout jakési všeobecné světlo, v němž by všichni mohli spatřit všechno a veskrze, představuje de facto novou, modifikovanou verzi Komenského staršího spisu *Cesta světla (Via lucis)*. Stejně jako v něm, i zde Komenský předkládá koncepci své metodologie, jež se nyní však stane základem dalších částí *Porady*.²⁹⁰

Jan Patočka ve své studii o *Panaugii* prohlašuje, že „je to tedy obecná metodologie, opřená o metafysickou teorii poznání, která pramení z novoplatonismu Patrizzioho [sic!] ražení. Paralela mezi vnitřním a vnějším světlem není myšlena, jako v novoplatonismu nikde, jako pouhé přirovnání, nýbrž spočívá na společenství podstaty.“²⁹¹ S filosofickými názory Francesca Patrizzioho se měl Komenský setkat již během svého pobytu v Londýně.²⁹² Zdali a popřípadě nakolik ve svém opus magnum

²⁸⁷ CC, *Panegersia*, X.

²⁸⁸ CC, *Panegersia*, III, 12 a XI, 18.

²⁸⁹ CC, *Panegersia*, XII, 26 a 29. K tomu srov. též CC, *Panaugia*, XV, 3, 11 a další.

²⁹⁰ Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 547; Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 293, 297 a 354.

²⁹¹ Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 547.

²⁹² Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 269, 310 a 355. K tomu srov. podrobněji oddíly 4.1. a 4.4. této studie.

Komenský z Patriziho filosofie vychází a do jaké míry jí zůstává věrný, bude však možné posoudit až po vylíčení celého teoretického rámce *Konzultace*. Otázce vztahu těchto myslitelů je tedy věnována až čtvrtá kapitola této studie.

Komenského *Panaugia* sestává ze šestnácti římskými číslicemi označených kapitol:

- I. *Proč se nyní přistupuje k uvažování o světle a čeho je zde třeba dbát*
- II. *Co je a kolikeré je světlo a protiklad světla, tma*
- III. *Co je rozumové světlo tak plné, jak si přejeme, a jaká je jeho nutnost*
- IV. *Zda je možné zažehnout tak plné světlo rozumu*
- V. *O prvním prameni rozumového světla, o přírodě, čili o Božích dílech ve světě*
- VI. *O druhém prameni rozumového světla, o svítlně věcí, tedy o obrazu Božím, který září v naší mysli*
- VII. *O třetím prameni rozumového světla, o normě věcí, tj. o slově Božím, jež nás oslovuje a poučuje o nejpotřebnějších věcech*
- VIII. *O trojím oku, jež bylo člověku dáno, aby mohl pohlížet na trojí Boží světlo a na vše, co se nám díky tomu světlu ukazuje, čili o smyslech, rozumu a víře*
- IX. *O trojí pomoci trojího oka, tj. o trojí metodě, jak pečlivě pohlížet na věci, o metodě analytické, syntetické a synkritické*
- X. *Snadnost všeobecného světla, dosažená pomocí nalezeného klíče, jímž je panharmonie*
- XI. *Důkaz všech předchozích vývodů, jak jej poskytují cesty přirozeného světla*
- XII. *Jak můžeme použít cesty světla a spojit je tak, aby odevšad vyhnaly tmou*
- XIII. *Úvaha o překážkách, pro něž naši předkové nedosáhli naplno tohoto rozumového světla*
- XIV. *Úvaha o překážkách, jež, jak se zdá, mohou nyní ještě stát v cestě všeobecnému světlu, ale v budoucnosti již nikoli. Zde je také uvedeno rozdělení následujících pojednání na Pansofii, Pampaedii, Panglottii a posléze Panorthosii*
- XV. *O tom, že všeobecné světlo, určené lidským duchům, požaduje, aby duchové všech lidí byli očištěni od zákalu předsudků*

XVI. *Prosby k Otci světél, aby vzešlo plné světlo*

V první části *Consultatio, Panegersii*, volá Komenský po nalezení prostředku, jenž by náležitě sloužil zamýšlenému úsilí o *nápravu věcí lidských*:

„Jde mi o to, *zda lze nalézt nějakou takovou věc, jež by nějakým zcela jednoduchým, avšak účinným a zároveň příjemným způsobem působila na všechny a na všechno a tímto působením je sjednocovala, měnila a obšťastňovala.*“²⁹³

V první kapitole *Panaugie* své hledání tohoto *všeobecného* prostředku úspěšně završuje, když za něj označuje *rozumové světlo ducha* čili *moudrost*. Komenský vychází z přírodně-filosofického pozorování přírody, v níž právě světlo, vysílané Sluncem, platí za prostředek, který zasahuje všechny pozemské věci stejným způsobem.²⁹⁴

„Vždyť celá ta hromada našich zmatků, o jejichž odstranění jsme se začali radit, není nic jiného, než *pochmurný chaos temnot, a není přece jiného prostředku k zahánání temnot, než je světlo.*“²⁹⁵

Přírodně-filosofický význam světla však není jediným důvodem, proč jej Komenský užívá rovněž i ve svých gnozeologických a emendačních pojednáních. Podle moravského myslitele je totiž světlo i principem Božího tvoření:²⁹⁶

„Vždyť *světlo* a *oheň* byly podle záměru nejmoudřejšího Stvořitele učiněny tak, aby měly schopnost neustálým vysíláním svých paprsků na všechny strany pronikat prvopočáteční látkou, tímto pronikáním ji zjemňovat, zjemňováním ji uvádět do pohybu, uváděním do pohybu zahřívat, zahříváním rozpouštět a rozpouštěním ji činit způsobilou k přijímání jakýchkoli forem.“²⁹⁷

Vedle světla, jež je září rozlévající se po věcech a činící je tím zjevnými, hovoří Komenský rovněž i o jeho protikladu – tmě, jež má potenci veškeré věci naopak

²⁹³ CC, *Panaugia*, I, 1.

²⁹⁴ CC, *Panaugia*, I, 2 a 3.

²⁹⁵ CC, *Panaugia*, I, 4.

²⁹⁶ CC, *Panaugia*, I, 5.

²⁹⁷ CC, *Panaugia*, I, 6. Dále pak srov. CC, *Panaugia*, VI, 7.

zahalovat. Z těchto přírodně-filosofických charakteristik světla a tmy vyplývají následně i jejich vlastnosti gnozeologické: světlo umožňuje poznání věcí, kdežto tma jejich poznání zabraňuje.²⁹⁸

Světlo však pro Komenského není jen jediného druhu. Ve druhé kapitole hovoří nejprve o *světle věčném*, kterým je, „onen lidským smyslům nepřístupný jas, v němž přebývá Bůh.“²⁹⁹ Dále hovoří o *vnějším světle*, které ztotožňuje s viditelným světlem přírodně-filosofickým a o *světle vnitřním*, které působí v lidské mysli. Poslední jmenované je pak dále rozděleno na *světlo* působící v *rozumu*, ve *vůli* a v *citu* (*svědomí*). Všechny jmenované druhy světla mají zákonitě své protiklady ve stejném množství odpovídajících stupňů *tmy*.³⁰⁰ *Tma* a její nižší stupně však v Komenského pojetí realiter neexistují, „nejsou ničím jiným než nedostatkem skutečné bytnosti, totiž světla.“³⁰¹

Pro správné pochopení řádu všeho jsoucího a tedy i možnost zdárné *nápravy lidských věcí* je nezbytné věnovat se nejvíce *světlu rozumovému*, které usměřňuje rovněž *vůli* a *cit*.³⁰² Právě kýžené správné a univerzální působení tohoto světla v lidských myslích nazývá Komenský *panaugií*, „září všeobecného světla.“³⁰³

„[...] je nutné toužit po světle, v němž by bylo pohledu vystaveno vše, co náleží časnosti i věčnosti, co musíme znát i co dělat, v co máme doufat i čeho se bát, co máme vlastnit i čeho užívat, co je dobré i co je špatné. A to proto, aby bylo snadné poznat, kde, jak a proč se až dosud ve vědách, v náboženství a při panování jedněch nad druhými chybovalo, a spolu s tím poznat i nejzřejmější důvody k nápravě jednoho za druhým.“³⁰⁴

Světlo poznání věcí je tak Komenskému nezbytným předpokladem pro uskutečnění *nápravy* pokazených *lidských věcí*. Toto světlo by umožnilo spatřit adekvátně vše jsoucí, veskrze a všem vnímajícím subjektům.³⁰⁵

²⁹⁸ CC, *Panaugia*, II, 1-4.

²⁹⁹ CC, *Panaugia*, II, 6. K tomu srov. též CC, *Panaugia*, XVI, 3.

³⁰⁰ CC, *Panaugia*, II, 7-15. K tomu srov. též CC, *Panaugia*, XI, 84-88.

³⁰¹ CC, *Panaugia*, XI, 89. Dále pak srov. CC, *Panaugia*, XI, 91. Podobně Komenský diferencuje bílou barvu od černé *ne-barvy*. Srov. CC, *Pansofia*, *Svět materiální*, VIII, XIX, 5.

³⁰² CC, *Panaugia*, II, 16.

³⁰³ CC, *Panaugia*, III, 1.

³⁰⁴ CC, *Panaugia*, III, 5.

³⁰⁵ CC, *Panaugia*, III, 21-26.

Nahlédněme nyní však na Comeniovo pojetí poznávacího procesu. Ve své koncepci dospívá k jedinečnému propojení poznání smyslového a poznání rozumového, umožněného a zabezpečeného právě světlem, jež tak v jeho *světelné metafyzice* nabývá značně nobilitní pozice.

Fundamentem racionality je pro Komenského, jak již bylo naznačeno, empirie: člověk podle jeho představ rozumem vyhodnocuje skrze smysly získané podněty. Empirická adekvátnost těchto smyslových dat je však zásadním způsobem determinována světlem, v němž se vnímajícímu subjektu jeví.³⁰⁶ Komenský tak ve třetí kapitole *Panaugia* postuluje svéráznou koncepci poznání, založenou na ontologické dignitě světla a završenou empiricko-racionalistickým gnozeologickým procesem: „[...] rozumové světlo, tedy poznávání, přechází od věcí přes smysly do mysli.“³⁰⁷ Mezi smysly zaujímá – jak z výsostné role světla logicky vyplývá – první a nejdůležitější místo zrak.³⁰⁸

Při podrobnějším náhledu na Komenského pojetí gnozeologického procesu zjistíme, že průběh poznávání chápe jako vzájemné spolupůsobení poznávajícího a poznávaného, zaštitěného vždy přítomností světla:

*„Samotné světlo netvoří vidění, nýbrž vyžaduje odpovídající úkon oka, jež samo má také své uspořádání, svou činnost a své způsoby jak vycházet světlu vstříc.“*³⁰⁹

*„Způsob vnímání je styk orgánu s objektem. Jeho základem je vzájemná činnost a trpnost věcí, protože každé jsoucno působí na sousední jsoucna a každé jsoucno je sousedními ovlivňováno.“*³¹⁰

³⁰⁶ CC, *Panaugia*, III, 7.

³⁰⁷ CC, *Panaugia*, XI, 4. O součinnosti smyslů a rozumu hovoří Komenský rovněž i v *Pansofii*. K tomu srov. CC, *Pansofia*, *Svět možný*, V či CC, *Pansofia*, *Svět pravzorový*, I, kde je dokazována existence Boží jak zapomocí smyslového vnímání, tak i rozumového uvažování. Jiřina Popelová v tomto ohledu hovoří o rozporech „mezi jeho senzualismem na straně jedné a mezi potřebou racionálního, apodiktického vědění na straně druhé...“, jež podle ní nejlépe ilustrují odlišnosti mezi Komenského pojetím didaktických a pansofických spisů: „Je zde totiž základní rozpor mezi rozhodně aposteriorickým pojetím gnoseologie v didaktických dílech a aprioristickým pojetím v ‚Pansofii‘.“ Cit. dle Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 157 a 270. Dále pak srov. tamt., s. 149, 276 a 282-283, 322 a 420.

³⁰⁸ CC, *Panaugia*, VI, 7.

³⁰⁹ CC, *Panaugia*, XI, 60.

³¹⁰ CC, *Pansofia*, *Svět materiální*, VI, oddíl *O schopnosti smyslového vnímání*, XXXIX.

Světlo v Komenského gnozeologii tedy figuruje jako prostředek (avšak i jako předpoklad samotný) spojení vnímajícího orgánu s vnímaným předmětem. Toto spojení označuje autor *Porady* v jejím latinském originále termínem *coniunctio*.³¹¹

Podobně jako v *Panegersii* ztotožňuje Komenský i v *Panaugii* Boha s původcem světla.³¹² Jeho dílem bylo ustavení třech *svítílen*, „z nichž vyšlehuje Boží záře, jež nás ze všech stran obklopuje.“ Těmito *svítilnami*, jež Komenský nazývá „všeobecnými prameny světla“, jsou svět živé a neživé přírody, lidská mysl a Slovo Boží.³¹³ Jejich všeobecnost spočívá v tom, že každému lidskému duchu poskytují poznání všeho a po všech stránkách. Jejich pravdivost je pak garantována jejich Božským původem.³¹⁴

První z pramenů *rozumového světla*, přírodu, chápe Komenský jako nejdokonalejší obraz Boží moudrosti:³¹⁵

„[...] svět, tato Boží kniha (jež je jakoby pokladnicí všech knih), je tak dokonalý, že štědře postačuje k tomu, abychom z něho čerpali veškeré poznání, které je pro člověka na tomto světě nezbytné.“³¹⁶

Druhým pramenem *rozumového světla* je samotný lidský duch, osvětlený Boží moudrostí. Vzhledem k jeho schopnosti reflektovat vlastní rozhodnutí jej Komenský nazývá též *svědomím*. Toto světlo je nám Bohem dáno od našeho narození. Je vymezováno obecnými – neboť se jej dostává všem zdravým lidem – či vrozenými – neboť jsou nám dány *apriori* – pojmy.³¹⁷

³¹¹ CC, *Pansofia, Svět materiální*, VI, oddíl *O schopnosti smyslového vnímání*, XXXVIII (I. svazek, s. 455) a CC, *Pansofia, Svět materiální*, VII, Oddíl III (I. svazek, s. 483). Ke Comeniově gnozeologii srov. dále Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 9 a 41-48.

³¹² CC, *Panaugia*, IV, 1-2.

³¹³ CC, *Panaugia*, IV, 6 a 13. K otázce filosofických zdrojů těchto Komenského názorů srov. oddíl 4.2. této práce.

³¹⁴ CC, *Panaugia*, IV, 14-16.

³¹⁵ CC, *Panaugia*, V, 1.

³¹⁶ CC, *Panaugia*, V, 9.

³¹⁷ CC, *Panaugia*, VI, 1-6. Není jistě bez zajímavosti, že v XI. kapitole *Panaugie* Komenský konstatuje, že „nic není v rozumu, co předtím nebylo ve smyslech.“ Srov. CC, *Panaugia*, XI, 32. Vnitřní rozpornost v Komenského pojetí problematiky smyslového poznání a vrozených pojmů, již velmi intenzivně kritizuje kupř. J. Popelová (srov. pozn. č. 307 v této studii), je podle mého soudu pouze zdánlivá. Comenius totiž ve čtvrtém gradu *Pansofie* konstatuje: „Od přirozenosti jsou v naší mysli obrysy celého veškerenstva a celé harmonie věcí. Ty ale nevstupují v činnost jinak než prostřednictvím úkonů smyslů. Neboť i schopnost smyslově vnímat pochází od přirozenosti, vnímání samo však pochází od dovnitř vpuštěných objektů.“ Cit. dle CC, *Pansofia, Svět materiální*, VII, oddíl *Dílna schopnosti poznávací*. Chápeme-li Komenského výroky ve světle jeho triadického pojetí skutečnosti, překonávajícího antagonistický náhled skutečnosti dualistického uvažování, zjistíme, že jeho zdánlivě rozporné názory nejsou vzájemně neslučitelné. Že si je sám Comenius vědom neudržitelnosti dualistického stanoviska v

„[...] Bůh chtěl, aby se vždy, když svět předkládá vnějším smyslům věci, objevilo ono naše vnitřní světlo, vnořilo se do věcí a zevnitř i zvenčí je zkoumalo, počítalo, měřilo a zvažovalo, aby člověk zjistil, *co, k čemu a jak* každá z nich je, a aby tak ve věcech rozpoznával výtvořiny božského umění [...] Stručně řečeno: *jak bylo nutné, aby větší svět byl vybaven svým viditelným světlem, tak bylo nutné, aby i menší svět, člověk, byl vybaven svým.*“³¹⁸

Toto *vnitřní světlo* však nelze chápat jako pouze racionální princip. Vedle složky rozumové sestává rovněž z *vůle* a *schopnosti*. Nutno ovšem podotknout, že tyto dvě složky jsou vůči rozumu v podřízeném postavení.³¹⁹ Takováto komplexní vnitřní poznávací mohutnost opět – za předpokladu správného užití – zaručuje úplné poznání (chtění a konání) všeho, veskrze a všem subjektům. Správnost, dobrost a možnost takového jednání je opět garantována Božským původem našeho *vnitřního světla*. Toto *světlo* je v podstatě – pro svou niternost a stálou přítomnost – jistějším zdrojem poznání, než ne vždy přítomné *světlo* smyslového světa.³²⁰

Třetím pramenem *rozumového světla* je Komenskému *Slovo Boží*, které doplňuje první dva způsoby poznání v těch ohledech, k nimž se nevztahují a vztahovat nemohou. Toto *Slovo* se šíří zejména prostřednictvím knih, jež za svaté považují tři Komenským

otázkách gnozeologie, potvrzují ostatně jeho vlastní slova z *CC, Pansofia, Svět materiální*, VII, III (I. svazek, s. 481): „Aristotelés tedy nepřirovnal dost vhodně mysl k prázdné desce a neudělal to lépe ani jeden z novějších (Herbert), když ji přirovnal k uzavřené knize. První totiž naznačuje čistě pasívní možnosti, druhé již dokonání čin. Ničím z toho mysl není. Je tedy čímsi uprostřed mezi tím dvojím. Je to totiž aktivní možnost, již lze převést k uskutečnění její vlastní silou, ale z popudu vnějších objektů. Obecné znalosti totiž nezávisí pouze na zkušenosti, ani zkušenost na obecných znalostech, ale jedno na druhém ve stejné míře, jak tomu většinou ve vzájemných vztazích bývá.“ K tomu srov. rovněž Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 21; Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 46. Podle Karla Flosse to byl právě Pavel Floss, jenž první na tuto skutečnost upozornil a Komenského koncepci správně interpretoval. Srov. Floss, Karel: *Filozofické přínosy k rozvoji komeniologie*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 46-7, 1992, roč. XXII, s. 31. K vrozeným obecným pojmům u Comenia pak dále srov. *CC, Pansofia, Svět možný*, IV a V; Čapková, Dagmar: *Úvod : Komenského obecná porada a její význam*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. I. svazek. Praha 1992, s. 21, kde Dagmar Čapková medituje o možných inspiračních zdrojích Komenského výše zmíněných postojů. Za ně označuje názory Melanctonovy, Alstedovy, případně filosofii Herberta z Cherbury. Ke Komenského pojetí protikladů srov. *CC, Pansofia, Svět materiální*, IX (I. svazek, s. 506).

³¹⁸ *CC, Panaugia*, VI, 5.

³¹⁹ *CC, Panaugia*, VI, 7-8 a 12. V *Pansofii, Světě materiálním* však Komenský k této problematice přistupuje odlišným způsobem: neboť zde svobodnou vůli označuje za základní *antropinum*, povznášející člověka nad ostatní živočichy, hovoří zde o její superioritě nad rozumem. K tomu srov. *CC, Pansofia, Svět materiální*, VII, 7, bod 5.

³²⁰ *CC, Panaugia*, VI, 14-18. Jan Amos zde zcela očividně navazuje na předcházející iluministickou tradici – zejména na dílo Augustinovo či Bonaventurovo. Srov. Floss, Pavel: *Architekti křesťanského středověkého vědění*. Praha 2004, s. 22, 94, 115, 274-5 a 284.

jmenovaná náboženství: židovské, křesťanské a islámské.³²¹ Poslední biskup české Jednoty bratrské žádá na židech a muslimech, aby zodpovědně uvážili shodu svého náboženství s Božími záměry a zamysleli se nad přijetím *evangelia*.³²²

„Je třeba povolat všechny křesťany, židy i ostatní národy, národnosti a jazyková společenství celého světa ke společnému zkoumání, aby se dalo s jistotou stanovit, zda knihy Nové smlouvy, kterou světu zvěstoval Kristus, jsou skutečně Boží či nikoli. A jsou-li, aby se toto Boží světlo, jež světu přinesli Mojžíš a Kristus, stalo obecným světlem, SVĚTLEM JEDINÝM, SVĚTLEM VELIKÝM, SVĚTLEM NEZHASITELNÝM [...]“³²³

Třem *pramenům rozumového světla* odpovídají tři způsoby jejich poznání, „trojí oko, jež bylo člověku dáno.“ K poznání světa, přírody, slouží lidské smysly: „*Tělesné oko* není nic jiného než *živé zrcadlo, zachycující viditelné podoby věcí, jež se do něho dostaly působením světla*.“³²⁴ Poznání *vnitřního světla* – tedy i myslí jiných lidí – je umožněno rozumem, jenž „pohlíží *odraženým viděním* na věci ležící mimo mysl, jako by byly umístěny přímo v jejím nitru.“³²⁵ Smyslově a rozumově nepoznatelné – tedy Bůh a Božské – konečně spadá do oblasti víry.³²⁶

Adekvátnost třech způsobů poznání všech věcí naplníme pouze v případě, ubereme-li se cestou užití třech správných metod. Tak jako si lidé v každodenním životě vypomáhají různými *protetickými* pomůckami, je podle Komenského třeba podobně postupovat rovněž i v oblasti poznání. Věci pozorovateli vzdálené pomáhá přiblížit dalekohled. Ve stejném ohledu funguje *metoda rozkladu – metoda analytická*, jež rozkládá celek na části a přibližuje je tak bádajícímu subjektu. Rozpoznat celek podle jeho částí napomáhá naopak – podobně jako přírodovědci drobnohled – *metoda skládání* neboli *syntetická*. Podobně jako zrcadlo konečně pracuje *metoda srovnávání, synkritická*. „Její pomocí lze to, co samo o sobě není vidět, pozorovat na něčem jiném, co je tomu podobné.“ Tato metoda nalézá své uplatnění zejména v otázkách teologických. Vzhledem k tomu, že

³²¹ CC, *Panaugia*, VII, 7 a 20.

³²² CC, *Panaugia*, VII, 22-35.

³²³ CC, *Panaugia*, VII, 29.

³²⁴ CC, *Panaugia*, VIII, 1-2.

³²⁵ CC, *Panaugia*, VIII, 5.

³²⁶ CC, *Panaugia*, VIII, 6.

Boha není možné spatřit, nabízí *synkritická metoda* možnost patření jeho obrazu v jeho výtvorech.³²⁷ Mezi nimi první místo zaujímá člověk jako vrchol Stvoření – přírody.³²⁸

Metoda analytická koresponduje zejména se smyslovým poznáním, metodě syntetické odpovídá poznání rozumové a cestě synkrize – jak vysvítá z výše zmíněného – náleží poznání spadající do oblasti víry. Pořadí, v němž Komenský své tři metodologické postupy představuje, není nikterak náhodným: předcházející metoda a její úspěch je totiž nezbytným předpokladem užití metody následující.³²⁹

„A tak vše, co máš před očima, je třeba prozkoumat 1. *analyticky*, abys viděl součásti věci; 2. *synteticky*, abys pronikl do souvislostí těch součástí; 3. *synkriticky*, aby se naprosto jasně ukázala základní forma věci i zákony, podle nichž se s tou věcí zachází.“³³⁰

Takovýmto způsobem je tedy podle Komenského možné „zažehnutí všeobecného světla mezi lidmi“.³³¹ Je však nezbytné všech nástrojů, jimiž Bůh lidi obdaroval, náležitě užívat.

„Jestliže bychom ovšem chtěli, mohli a dovedli používat knihy Boží, pak nastane ono vytoužené všeobecné, pravé a zářivé světlo poznání, jež přemáhá

³²⁷ Komenského metoda analytická a syntetická se zdají nápadně připomínat metodologické koncepce tzv. padovské školy. O možné inspiraci Jana Amose tímto učením jsem však v literatuře nenalezl žádné zmínky. Comeniovu návaznost na *Padovany* proto chápu jen jako *možnou*. K synkritické metodě srov. dále Patočka, Jan: *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 100. Josef Tvrđý ve své stati připomíná, že *synkritická* metoda je stoického původu. Ve stoickém pojetí měla – stejně jako později u Komenského – být nástrojem sblížování filosofických a náboženských pohledů. K tomu srov. Tvrđý, Josef: Komenský a Descartes. In: *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (Acta Comeniana)*, XVIII. Praha 1959, s. 5. Dále pak srov. Floss, Pavel: Antické paradigma a dílo J. A. Komenského. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 41, 1990, roč. XX, s. 103-104; Patočka, Jan: *Sensus, ratio, fides a synkritická metoda*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 301-310. Dodejme, že marxistická komeniologie perem Jiřiny Popelové hodnotí Komenského *synkritickou* metodu velmi negativním způsobem: „Na synkritické metodě si Komenský velice zakládal jako na svém originálním vynálezu a jako na nejbezpečnější cestě k odhalování a vysvětlování pravdy. Ve skutečnosti byla hlavním zdrojem jeho omylů, nebezpečnějším než omyly ostatní.“ Tento zdroj omylů posléze přisuzuje Comeniovu *náboženskému blouznění*. Srov. Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 274-276. Podobných výpadů proti Komenského důrazu na víru, které podle mého soudu není možné nahlížet jinak než hluboké nepochopení základních principů jeho filosofie, nalezneme u Popelové bohužel více.

³²⁸ K celému odstavci srov. *CC, Panaugia*, IX, 5-8. V *Pansofii, Světě materiálním*, X (c. d., I. svazek, s. 533) Komenský své pojetí precizuje: „[...] užitek, který vyplývá ze znalosti přirozených věcí, je, že člověk může po schodišti stvořených věcí vystoupit až k poznání Stvořitele [...]“. K tomu dále srov. Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 27.

³²⁹ *CC, Panaugia*, IX.

³³⁰ *CC, Panaugia*, IX, 18.

³³¹ *CC, Panaugia*, X, 1.

jakékoli a jakkoli vzájemně propletené temnoty nevědomosti, pochyb a samotných našich omylů.“³³²

Právě tento vytoužený stav nazývá Komenský *panaugií*.³³³ Světlo v jeho pojetí figuruje jako předpoklad, prostředek a završující princip veškerého lidského poznání.³³⁴

Cele rozlité světlo společně s naším odpovídajícím poznáním – to jest využití všech třech zdrojů poznání, třech *očí* a třech metod – jsou pak předpokladem *panharmonie*, „*tj. plné a všeobecné souzvučnosti všeho se vším*.“³³⁵ Jako je přírodně-fyzikální světlo lékem proti tmě, tak je i moudrost lékem proti „nevědomosti, nerozvážnosti a hlouposti“, které stojí u kořene současného pokažení *lidských věcí*.³³⁶

Panaugia obsahuje rovněž pojednání o přírodně-fyzikálních vlastnostech světla. To je soustředěno do 57 teorémů o světle, jež tvoří základní obsahovou část XI. kapitoly. Pro potřeby této práce bude však zajímavým povšimnout si pouze některých z nich.

Podle *korolaria prvního teorému* lze v přírodě nalézt tři druhy těles: *světelné, průsvitné a neprůhledné*.³³⁷ Světelným tělesem je takové, jež ze sebe dále vyzařuje paprsky.³³⁸ Průsvitné neboli průhledné („řecky *diaphana*“) těleso skrze sebe propouští světelné paprsky v nezměněné podobě.³³⁹ Neprůhledné těleso je pak takové, které paprsky nepropouští a naopak „*rozsbíjí a rozptyluje po okolních tělesech* [...]“.³⁴⁰ Ačkoliv původně hovořil o třech druzích přírodních těles, přichází ve druhém *teorému* Komenský rovněž i s definicí *lesklého tělesa*, za něž považuje takové, které světelné paprsky odráží jiným směrem.³⁴¹ Přírodně-fyzikální pojednání obsažená v prvním a druhém *teorému Panaugie* mají však hlubší význam: prostřednictvím své synkritické metody Comenius ukazuje, že podobně, jako v přírodě existují ve vztahu ke světlu různé druhy těles, je tomu tak i v případě lidských myslí:

³³² CC, *Panaugia*, X, 5.

³³³ CC, *Panaugia*, III, 1.

³³⁴ CC, *Panaugia*, X, 6.

³³⁵ CC, *Panaugia*, X, 8, 15 a 16. K harmonii podrobněji srov. CC, *Panaugia*, X, 21-25.

³³⁶ CC, *Panaugia*, XI, 98.

³³⁷ CC, *Panaugia*, XI, 5.

³³⁸ CC, *Panaugia*, XI, 10. Paprsky jsou tím silnější, čím blíže svému zdroji se nacházejí. Srov. CC, *Panaugia*, XI, 26.

³³⁹ CC, *Panaugia*, XI, 12.

³⁴⁰ CC, *Panaugia*, XI, 14.

³⁴¹ CC, *Panaugia*, XI, 13.

„A takto rozdílný je také vztah lidských duchů vůči paprskům pravdy. Někteří, tupí, skoro nic nepřijmou a všechno bez užitku propustí. Jiní pouze vracejí zpět to, co přijímají. To je typ paměťový. A konečně, jiní zas vše, co přijímají, rozbírají, to znamená splétají řetězy příčin a následků a pohotovým uvažováním rozmnožují vědění. To je typ přemýšlivý.“³⁴²

V dalším výkladu ztotožňuje se *světelným tělesem* svět, lidskou mysl a Boží Slovo, s *průsvitným tělesem* lidské smysly, s *lesklým tělesem* naši pozornost a konečně s *neprůhledným tělesem* rozum, který stojí na konci a přijímá pravdu o věcech.³⁴³ Rozum, připodobněný k neprůhlednému tělesu, způsobuje, že je paprsek rozptýlen po okolí zasaženého předmětu. Toto rozptýlení nazývá Komenský *svitem*.³⁴⁴

Panaugia, tedy *všeobecné rozlité světla*, jež pro Komenského představuje možnost úplného poznání všeho poznatelného (gnoseologický aspekt) a tedy i možnost nápravy (emendační aspekt) *lidských věcí*, byla samozřejmě cílem – ačkoliv ne explicitním – již předcházejících generací. Vzhledem k Božímu záměru neposkytnout člověku v jednom okamžiku veškeré poznání, nastává podle Komenského čas pro *panaugii* právě v jeho současnosti.³⁴⁵ V tomto přesvědčení jej podporuje jak jeho silný sklon k chiliastickému smýšlení³⁴⁶, tak i narůstající počet vynálezů a tím se prohlubující lidské vědění.³⁴⁷

3.2.4. *Pansofia, Pampaedia, Panglottia*

Panaugia je Komenskému nezbytným předpokladem pro splnění dalších podmínek uskutečnění *všenápravy*. Po *zažehnutí velkého rozumového světla*, jež umožní univerzální poznatelnost, bude nutné zavést do *všech věcí* jednotný řád, k těmto věcem a jejich řádu obrátit *mysli všech lidí* a konečně nově nabyté a utříděné vědění zprostředkovat všem srozumitelným způsobem.³⁴⁸

³⁴² CC, *Panaugia*, XI, 15.

³⁴³ CC, *Panaugia*, XI, 17-48.

³⁴⁴ CC, *Panaugia*, XI, 45.

³⁴⁵ CC, *Panaugia*, XIII, 3-19.

³⁴⁶ K tomu srov. výše, oddíl 3.2.1. této práce.

³⁴⁷ Srov. CC, *Panaugia*, XIII, 7 a 27; *Panaugia*, XIII, 19-26.

³⁴⁸ CC, *Panaugia*, XIV, 1-2 a CC, *Panaugia*, XV, 1.

Úsilí „svět uvést v jediný, trvalý a vnitřně všestranně souvislý řád“ bude reflektovat následující část *Obecné porady, Pansofia*.³⁴⁹ Koncepce všestranného a celoživotního vzdělávání každého jednotlivce bude posléze do detailu nastíněna v *Pampaedii*.³⁵⁰ Univerzálnost podobných snah by však podle Komenského byla nedosažitelná bez snahy nalézt „způsob, jak by bylo možné usnadnit studium jazyků, aby se každý, komu se zachce, mohl v krátké době a s nepatrnou námahou naučit kterémukoli jazyku nebo tolika jazykům, kolika by bylo třeba.“ Moravskému mysliteli nebude cizí ani snaha uvažovat o konstrukci nového, jednotného celosvětového jazyka, o níž bude přemítat v *Panglotii*.³⁵¹ Tyto tři na sebe navazující a z *Panaugie* ústící kroky budou předpokladem *všeobecné nápravy věcí lidských – Panorthosie*:³⁵²

„Tyto části naší Porady nebudou pak ničím jiným než rozšířením všeobecného světla, jež bylo již objeveno v *Panaugii*, NA VŠECHNO, NA VŠECHNY A VESKRZE. *Pansofii* bude možno nazvat světlem jsoucen, *Pampaedii* světlem myslí, *Panglottii* světlem národů a *Panorthosii* světlem lepšího věku neboli světlem církve.“³⁵³

Vzhledem k tematickému zaměření této studie pro nás bude důležitým pozastavit se pouze u vybraných pasáží těchto částí *Porady*.

Ve čtrnácté kapitole *Panaugie*, kde se Komenský zabývá zejména dalším členěním svého díla na jednotlivé části, se vyjadřuje rovněž k metodologii své práce. Pro

³⁴⁹ CC, *Panaugia*, XIV, 4. Ke Komenského pojetí *vševědy* srov. blíže Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 44. Tentýž badatel vyslovuje názor, že inspirací Komenského pansofické koncepce byla filosofie Raimunda Lulla a Petra Rama. K tomu srov. Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 58. K pojetí *pansofie* pak dále srov. Pešková, Jaroslava: Jan Amos Komenský ve světle nového bádání. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 46-7, 1992, roč. 1992, s. 25.

³⁵⁰ K *Pampaedii* srov. blíže Patočka, Jan: *Jan Amos Komenský: Pampaedia*. In: Týž: *Komeniologické studie II*. Praha 1998, s. 216-222. Ačkoliv Komenského pedagogické názory dalece přesahují tematický rámec této práce, považuji za důležité alespoň v krátkosti poukázat na vysoké ocenění, jehož se jim od historiků filosofie a komeniologů dostává. K tomu srov. Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 535, kde Patočka *Pampaedii* nahlíží jako „první pedagogické dílo ve vlastním smyslu slova a nejširší výchovnou koncepci celé moderní doby.“

³⁵¹ CC, *Panaugia*, XIV, 6. K *Panglotii* srov. dále Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 555-556 či Patočka, Jan: *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 114, kde významný český filosof a komeniolog soudí, že za možný zdroj Comeniových panglottických snah je možné považovat názory Jakoba Böhme.

³⁵² CC, *Panaugia*, XIV, 7.

³⁵³ CC, *Panaugia*, XIV, 21.

dokonalou nápravu *věcí lidských* bude podle něj nezbytné „odstranit z filozofie, náboženství a politiky tmu a vřavu a nastolit tak světlo a mír.“ V konkrétní rovině to pro něj znamená dosažení „pravého *aristotelismu*“ ve filosofii (Komenský pod tímto pojmem rozumí v první řadě *dokonalost*), „pravého *křesťanství*“ v náboženství a v politice „pravého *platonismu*, tj. společného sdílení opravdových dober [...]“.³⁵⁴

Hovoří-li Komenský o aristotelismu a platonismu, nepřiklání se tím nikterak k nekritickému přijímání filosofických autorit. Jeho pojetí filosofie je velmi zjevně prodchnuto důrazem na vlastní smyslové a rozumové poznání:

„[...] *Autorita věci obvykle zastírá a zahaluje, smysly a rozum je naopak odhalují a ukazují. [...] Autorita proto rozděluje lidské duchy do sekt, zatímco smysly a rozum všechny uvádějí do středu pravdy (jež je pro všechny táz) a tak je sjednocují.*“³⁵⁵

Že svému přesvědčení zůstává Komenský v celém textu *Konzultace* věrný, dosvědčují i další pasáže. Kupříkladu ve *Světě pravzorovém Pansofie* předkládá důkazy Boží existence založené jak na smyslech tak i na rozumu, poukaz na autoritu *Písma* dodává až v zápětí a navíc pouze jako jisté potvrzení platnosti předchozích důkazů.³⁵⁶

V případě *Pansofie* je v ohledu na téma této práce zajímavým povšimnout si blíže Komenského pojetí *všenápravy*. „*Tato kniha*“, poznamenává o *Pansofii*, „*by posléze byla naší mysli jakoby schodištěm, jež by ji při procházení všemi věcmi pozdvihovalo až k neviditelnému vrcholu všech věcí, k Bohu.*“³⁵⁷ *Pansofia*, pramenící z *panaugie*, tedy v Komenského filosoficko-teologické koncepci figuruje jako další z předpokladů gnozeologické a etické ascendance, vrcholící *dovedením* k „prameni světla a života“ –

³⁵⁴ CC, *Panaugia*, XIV, 15. K tomu srov. též titulní listy k oběma předmluvám *Pansofie* (c. d.), kde Komenský – vedle *Písma* – opakovaně cituje právě Platóna a Aristotela. Že Komenského vztah k Aristotelovi nebyl nikterak negativní, dosvědčují četné odkazy na Filosofovo dílo a jeho význam. K tomu srov. kupř. CC, *Pansofia*, *Svět možný*, VII: „*Veliký Aristotelés [...]*“ či CC, *Pansofia*, *Svět možný*, X.

³⁵⁵ CC, *Panaugia*, XV, 15. K tomu srov. též CC, *Panaugia*, XV, 41; CC, *Pansofia*, *Závěrečná část*, I, 29, bod 6; *Pansofia*, *Závěrečná část*, III.

³⁵⁶ CC, *Pansofia*, *Svět pravzorový*, I. K tomu srov. též. CC, *Pansofia*, *Svět materiální*, V, 5; CC, *Pansofia*, *Svět materiální*, VII, 9 a Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 146.

³⁵⁷ CC, Druhá předmluva k *Pansofii*, 10.

tedy Bohu.³⁵⁸ V dalším textu se sám autor *Porady* explicitě odvolává na *Jakobův žebřík*, „po němž by se stoupalo ze země do nebes.“³⁵⁹

První část (tzv. *gradus*, stupeň) Pansofie, *svět možný*, v němž jsou ponejvíce vyloženy základní principy Komenského metafyziky, nazývá její autor rovněž „světlem myslí“.³⁶⁰ Tento svět – jenž představuje úplný a uspořádaný systém všech lidských myšlenek, představ, žádostí a činů a nalézá se v mysli každého jednotlivce³⁶¹ – předchází v metafyzické koncepci *Porady* sedmi dalším, z něj vyplývajícím, světům.

Zdrojem veškerého obsahu lidské mysli není pak nic jiného nežli mysl Boží, již Komenský připodobňuje k pravzoru všech obrazů, jimiž člověk jako individuum disponuje. O tom pojednává druhá část *Pansofie*, *Svět pravzorový*:

„Poté, co jsme v sobě objevili mysl, která vždycky o něčem uvažuje, něco si žádá a o něco se pokouší, hledejme nyní i Onoho, který nás učinil takovými, jací jsme [...].“³⁶²

Následujícím descendenčním stupněm je pak *svět andělský*. Pro potřeby našeho bádání bude však podstatné povšimnout si až stupně dalšího.

Čtvrtým gradem *Pansofie* je totiž *svět materiální*, v němž myslitel předkládá svoji koncepci filosofie přírody, jež měla v rámci jeho *všenápravných* snah sloužit jako fundamentum celé jeho *Pansofie*.³⁶³ *Mundus materialis* se obsahově de facto kryje s Komenského *Addendy* (vydány roku 1663 v Amsterdamu jako přídavek k *Physicae synopsis*) platícími za vrcholné přepracování myslitelovy přírodně-filosofické koncepce, vyjádřené nejprve v jeho *Physicae ad lumen divinum reformatae synopsis*, vydané již roku 1633 v Lipsku.³⁶⁴

³⁵⁸ CC, Druhá předmluva k *Pansofii*, 9. K tomu srov. i CC, *Pansofia*, *Svět možný*, I, 18.

³⁵⁹ CC, Druhá předmluva k *Pansofii*, 56.

³⁶⁰ CC, Druhá předmluva k *Pansofii*, 3; CC, *Pansofia*, *Svět možný*, X.

³⁶¹ CC, *Pansofia*, *Svět možný*, I, 1, 13 či 16, kde se praví: „Bůh člověku, svému obrazu, vlastním svým prstem vepsal: 1. všechno, cokoli si lze myslit, vyslovit, nebo pokud může být; 2. veškerý řád, pokud si jej lze myslit, vyslovit, nebo pokud může být; 3. všechna pravidla, jak rozeznat pravdivé od nepravdivého, dobré od zlého, možné od nemožného.“ V dalším textu *Světa možného* tuto teorii Komenský dále rozvíjí. Zdroj *možného světa* je podle něj v našem rozumu, vůli a schopnostech, jimž odpovídají tři základní činnosti: vědět, chtít a moci. K tomu blíže srov. CC, *Pansofia*, *Svět možný*, I, 23.

³⁶² CC, *Pansofia*, *Svět pravzorový*, *Vstup*.

³⁶³ Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 246 a 248.

³⁶⁴ Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 13 a 14.

Svět materiální, vyvěrající z předcházejících gradů, je světem živé a neživé přírody, představujícím základní životní prostředí člověka. Hovoří-li Komenský o procesu jeho vzniku, zdůrazňuje skutečnost, že nebyl stvořen z ničeho, jak stojí v *Bibli kralické*, nýbrž z *neviditelného*, jak je psáno ve *Vulgátě*.³⁶⁵

„Duch svatý chtěl naznačit, že při tomto novém stvoření nového světa *nevznikla žádná nová podstata, ale že pouze to, co je od věčnosti v Bohu a v idejích a od věků v andělském světě neviditelné a nevnímátné, se nějakým obrácením navenek stalo viditelným*. Svět byl tedy nový jen v tom ohledu, protože v něm Bůh učinil zjevným tělesným očím také to, co je v něm samém neviditelné (totiž jeho výtečnost a božskost).“³⁶⁶

Mundus materialis se tedy *via facti* vyznačuje stejným obsahem jako světy jemu předcházející. Akt Stvoření – v intencích námi obývaného světa – je proto nutné chápat jako přechod *neviditelného* ve *viditelné*.³⁶⁷

Materiální svět je konstituován třemi fundamentálními principy, jimiž jsou látka, duch a světlo.³⁶⁸ Tyto principy se v podobě *vláhy, vtěleného ducha a vrozeného tepla*, jimž jako jejich „sídla“ odpovídají *sůl, rtuť a síra*, spolupodílejí na existenci lidského těla.³⁶⁹

Prostřednictvím pohybu je v *materiálním světě* z fundamentálních principů odvozeno sedm stupňů v něm se vyskytujících podstat. Ze spojení jako první stvořené, nehybné *látky*, pohyblivého *ducha* a prostředkujícího *ohně* vznikají postupně živly, páry, povětrnostní jevy, nerosty, rostliny a živočichové.³⁷⁰ Ascendenční hierarchická koncepce podstat *materiálního světa* je pak završena svobodně jednajícím člověkem. Živly, tedy nejnížší stupeň hierarchie jsoucího, se vyznačují nejnížší mírou pohybu. Není jistě bez zajímavosti, že počet živlů ustavuje Komenský na třech, jimiž jsou *země*,

³⁶⁵ CC, *Pansofia, Svět materiální*, I, 16 a Komenský, Jan Amos: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. I. svazek. Praha 1992, pozn. č. 15 na s. 534-535. K problému srov. rovněž Žd 11,3.

³⁶⁶ CC, *Pansofia, Svět materiální*, I, 17.

³⁶⁷ CC, *Pansofia, Svět materiální*, I, 18-20. *Creatio ex nihilo* však tímto Comenius cele neodmítá: to podle jeho přesvědčení proběhlo pouze prvního dne Božího Tvoření, kdy byly stvořeny principy světa. Srov. tamt., následující odstavec a CC, *Pansofia, Svět materiální*, I, 41.

³⁶⁸ CC, *Pansofia, Svět materiální* I, 23-25. Tento problém bude podrobněji analyzován v oddíle 4.2. této práce.

³⁶⁹ CC, *Pansofia, Svět materiální*, III/V, 3. Dále k tomu srov. Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 21-22.

³⁷⁰ K tomu dále srov. Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 14.

vzduch a voda.³⁷¹ Člověku, jenž stojí na vrcholu Stvoření, je pak vlastní schopnost všestranné, ničím neomezené, pohyblivosti.³⁷² Komenský jej pojímá jako tvora nejvíce podobného Bohu, ztělesňujícího „Boží nekonečnost v konečných mezích.“³⁷³ V člověku se snoubí přirozenost všech ostatních věcí světa *materiálního* (látka, duch - *anima*, oheň) s nesmrtelným a myslícím duchem (*spiritus*), jehož přijímá ze světa andělského.³⁷⁴

„Nejvyšší dokonalost člověka je nadevše viditelná, protože představuje svým tělem celý svět, duší samotného stvořitele světa, Boha. Proto se mu nikoli nevhodně říká mikrokosmos a mikrotheos (malý svět a malý bůh).³⁷⁵

Člověk složený z těla, duše a ducha³⁷⁶, tento trojjediný *obraz* trojjediného Boha³⁷⁷, tento *mikrokosmos* a *mikrotheos* stojící na vrcholu Stvoření, je díky svému nesmrtelnému duchu spojnicí mezi světem přírody a vyššími světy.³⁷⁸

„Všechno z jednoho, všechno k jednomu: první a poslední, nejvyšší a nejnižší spolu velmi těsně souvisejí propojením prostředních článků, nepřetržitými spojeními a nevyhnutelnou činností a trpností, takže svět, i když je sestaven z miliónů částí a částíček částí, je přece jeden a v sobě nedělitelný [...]“³⁷⁹

Všechna jsoucna *přirozeného světa* nutí konečně člověka k činnosti, jíž náleží další z gradů *Pansofie, svět lidské dovednosti* (Komenským ztotožňován s filosofií).³⁸⁰

³⁷¹ CC, *Pansofia, Svět materiální*, V, 4. Dále k tomu srov. Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 9.

³⁷² CC, *Pansofia, Svět materiální*, V, 1. Dále k tomu srov. Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 27.

³⁷³ CC, *Pansofia, Svět materiální*, VII, 4.

³⁷⁴ CC, *Pansofia, Svět materiální*, VII, 5. Nezbytné je v tomto okamžiku upozornit, že Komenského terminologie je stran užití latinských výrazů *anima* a *spiritus* v samotném *Světě materiálním* nejednotná a nejednoznačná. O záměnnosti obou pojmů hovoří dokonce myslitel sám. Srov. CC, *Pansofia, Svět materiální*, VII, 9. Dále pak k tomu srov. Komenský, Jan Amos: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. I. svazek. Praha 1992, pozn. č. 361-363 na s. 549 a Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 238.

³⁷⁵ CC, *Pansofia, Svět materiální*, VII, oddíl *O případcích člověka*.

³⁷⁶ CC, *Pansofia, Svět materiální*, VII, 9 (I. svazek, s. 470).

³⁷⁷ CC, *Pansofia, Svět materiální*, VII, oddíl *III, O duchu čili myslí*.

³⁷⁸ Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 247.

³⁷⁹ CC, *Pansofia, Svět materiální*, IX (I. svazek, s. 505).

³⁸⁰ K tomu srov. dále Patočka, Jan: *O významu Všeobecné porady o nápravě věcí lidských pro celkové dílo a oceňování J. A. Komenského*. In: Týž: *Komeniologické studie II*. Praha 1998, s. 133.

Nižšími stupni jsou posléze *svět mravní* (ztotožňován s oblastí politiky) a *duchovní* (tedy náboženství), které uzavírají pětici tzv. *reálných světů*.³⁸¹

Posledním z *pansofických gradů* je pak *dokonalý svět věčný*, v němž se lidé opětovně navracejí k Bohu.³⁸²

„I svět přetrvá, ale změněn z přechodného stavu ve věčný [...] *Nemůže ovšem zaniknout tak, že by byl uveden v nicotu, leda mocí Všemohoucího*. On to ovšem neučiní, protože nemůže být Stvořitelem ne-jsoucna, avšak změní jej v jiný, obnoví a zdokonalí všechno. Zastaví jeho běh, ale dá mu neměnný stav.“³⁸³

Z hlediska filosofického obsahu *Pansofie* považují rovněž za vhodné pozastavit se u Komenského triadického pojetí skutečnosti.³⁸⁴ Ve všech věcech a jejich vztazích je podle něj možné nalézt vždy jejich *hranice, střed a mezistředy*.³⁸⁵

To platí rovněž o nejzákladnějším vymezení všeho jsoucího, v jehož souhrnu lze rozlišovat *jsoucna, nejsoucna a polojsoucna* a jim odpovídající *bytí, nebytí a polobytí*.³⁸⁶

„Tak jako tráva na louce v létě je, v zimě není. Na jaře však je i není, protože teprve začíná růst, na podzim stejně tak, poněvadž je posečena, takže zbývají z ní jen nějaké zbytky, a proto můžeš říci, že je i není, nebo, což znamená totéž, že ani je, ani není.“³⁸⁷

Dále je v textu *Světa možného* rozlišováno rovněž mezi nejvíce jsoucí *podstatou*, méně jsoucím *případkem* a *nedostatkem*, jenž je pouhou stopou jsoucna. „Nedostatky“ však i přesto, dodává, „řadíme k jsoucnům, protože znamenají nepřítomnost nějakého jsoucna, ale přesto nejsou pouhé nic. Neboť co je nic, to není nikde, zatímco nedostatky ve

³⁸¹ K tomu srov. blíže CC, *Pansofia, Svět možný*, X; CC, *Pansofia, Svět materiální*, X (I. svazek, s. 532). Dále pak srov. Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 33-34; Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 32-33.

³⁸² K tomu srov. blíže CC, *Pansofia, Svět možný*, X a následující části *Pansofie*.

³⁸³ CC, *Pansofia, Svět materiální*, X (I. svazek, s. 530).

³⁸⁴ Tento značně významný aspekt Komenského filosofie bude podrobněji analyzován ve 4. kapitole této studie. K jeho závažnosti srov. Komenského vlastní slova z desáté kapitoly *Panaugie*: „Trojitost je totiž ve všem rozptýlena, je věčným kořenem věčné harmonie ve věcech i v našich pojmech [...]“. Cit. dle CC, *Panaugia*, X, 24.

³⁸⁵ CC, *Pansofia, Svět možný*, II, 7 a 8.

³⁸⁶ CC, *Pansofia, Svět možný*, II, 7, 8, 21, 50. K triadčnosti srov. rovněž CC, *Pansofia, Svět možný*, VIII, 20.

³⁸⁷ CC, *Pansofia, Svět možný*, II, 49.

věcech skutečně jsou.“³⁸⁸ Toto pojetí se promítá rovněž do vztahů mezi jednotlivými věcmi: entity „něčeho zbavené“ jsou takové, z nichž jedna realiter existuje, druhá pak znamená její destrukci, popř. nepřítomnost. Tak je tomu ve vztahu zraku a slepoty, sluchu a hudby, zdraví a nemoci atp. *Protikladné* věci jsou naopak ve vzájemném rozporu a jedna druhou vylučuje – jako je tomu v případě tepla a chladu, dobra a zla, velikosti a malosti atd.³⁸⁹

3.2.5. *Panorthosia a Pannuthesia*

Úspěšné univerzální naplnění záměrů výše popsaných částí *Porady* je pro jejího autora předpokladem *všeobecné nápravy lidských věcí*, o níž pojednává v *Panorthosii*, tedy šesté části *Konzultace*.³⁹⁰

„Co dosud bylo předloženo odděleně, to – ač každý obor může být užitečný i sám o sobě – přece jen konečně musí být sjednoceno: k vypuzení temnot z věcí pomocí pansofie, temnot z myslí pomocí pampaedie a temnot řeči pomocí panglottie, aby tyto obory nebyly dílem zlomkovým, nýbrž celistvým, celému světu na prospěch.“³⁹¹

Komenský je přesvědčen, že k *panorthosii*, tedy „univerzální, všeobecné, plné nápravě“ všech, ve všem a ve všech ohledech, jež dalece přesahuje pouhou *orthosii* (nápravu)³⁹², je zapotřebí opravit nejprve lidský rozum, vůli a mohutnosti (schopnosti).³⁹³ Bude tedy nezbytné založit nově rovněž i tři základní aspekty lidské činnosti vyvěrající z těchto (pre)dispozic: novou, *obecnou* filosofii, nové, *obecné* náboženství a novou, *obecnou* politiku.³⁹⁴ V jejich novém – *obecném* – uspořádání bude charakteristickým propojení

³⁸⁸ CC, *Pansofia*, Svět možný, VII, 1.

³⁸⁹ CC, *Pansofia*, Svět možný, VIII, 20 a 21.

³⁹⁰ *Panorthosia*, v níž se uvažuje, jak by se už konečně měl napravit (dobrodiním všech předešlých nauk) veřejný stav vzdělání, náboženství a občanského zřízení čili jak vyvrátit rychle a od základu veliký BABYLÓN našich zmatků a jak ukázat národům světa Boží SIÓN v jeho vznešeném světle. Komenský všeobecnou nápravu nazývá rovněž reformací, reparací, restitucí či regenerací. Ke Komenského emendačnímu úsilí srov. blíže Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 13, 19, 25, 36; Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 34; Kalivoda, Robert: Komenského pojem emendace a reformační myšlení. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 35, 1988, roč. XVIII, s. 35-50.

³⁹¹ CC, *Panorthosia*, Vstup, 2.

³⁹² Nápravu definuje Komenský jako „uvedení dobré věci, propadající zkáze, v původní dobrý stav.“

³⁹³ CC, *Panorthosia*, I, 2-8.

³⁹⁴ CC, *Panorthosia*, X, 1.

starého (míněno *pokažení* předcházejícího) a nového (tj. *opraveného*) řádu v „jednotném souladu.“³⁹⁵

*„Tak tato poslední reformace, po níž toužíme, odvolává všechny lidi od stranictví a sektářství a všechny shromažďuje ve veškerenstvo, v pravé katolictví, abychom po vymýcení stranictví ve filozofii, v náboženství a v politice všichni začínali být katolíky, to je nikoli platoniky, aristoteliky, stoiky atd., nýbrž filozofy; nikoli luterány, kalvinisty, papeženci atd., nýbrž křesťany; nikoli Rakušany, Španěly, Francouzi atd., nýbrž všichni stejně dobrými občany, příslušníky svobodného státu celosvětového.“*³⁹⁶

Fundamentem univerzální a dobrovolné uskutečnitelnosti takového cíle je však *panaugie*, „to je plné světlo vnesené do mysli.“ Rozlití *trojího společného světla*, tj. světla smyslů, rozumu a *Zjevení* je předpokladem *reformace* filosofie, náboženství a politiky a jejich transformace ve filosofii, náboženství a politiku *obecné a pravé*.³⁹⁷

Obecná filosofie bude *všezáří* obecně užitou vůči *věcem*, *obecná* politika *všezáří* aplikovanou stejným způsobem na jednání s lidmi a *obecné* náboženství konečně *všezáří* vztahující se k Bohu.³⁹⁸

Filosofie je pak odvětvím lidské činnosti, jež je pro jeho nezbytnost pro možnost jakéhokoliv dalšího poznání třeba reformovat jako první.³⁹⁹ Není tedy s podivem, že filosofové, osvícení „plným Božím světlem“, budou nazýváni světloňoši.⁴⁰⁰

Všeobecná náprava lidských věcí předpokládá – v duchu Komenského chiliastického přesvědčení – v první řadě Boží zásah. Ten je realizovatelný prostřednictvím *věčného světla*, „které samo všechno od začátku ustavilo, samo všechno pokleslé obnovilo a jedině ono má moc všechno obnovené udržovat.“ S odkazem na *Písmo* (J 8,12) ztotožňuje následně toto *světlo* s osobností Ježíše Krista.⁴⁰¹

³⁹⁵ CC, *Panorthosia*, X, 1. To v praxi znamená „zřizovat všechno nově, ale podle starých idejí věčné moudrosti Boží.“ Cit. dle CC, *Panorthosia*, X, 2.

³⁹⁶ CC, *Panorthosia*, X, 11.

³⁹⁷ CC, *Panorthosia*, X, 51-53.

³⁹⁸ CC, *Panorthosia*, XIII, 12.

³⁹⁹ CC, *Panorthosia*, XIX, 13. K *obecné* filosofii srov. dále CC, *Panorthosia*, XI. K *obecné* politice srov. CC, *Panorthosia*, XII a k *obecnému* náboženství srov. CC, *Panorthosia*, XIII.

⁴⁰⁰ CC, *Panorthosia*, X, 52.

⁴⁰¹ CC, *Panorthosia*, X, 53.

Vytoužená *restituce* by však nebyla realizovatelná bez lidského přičinění.⁴⁰² Mezi lidmi je třeba začít o *nápravě* uvažovat nejprve mezi křesťany.⁴⁰³ Mnohem důležitější je však Komenského výzva, aby s *nápravou* začal vždy každý jedinec nejdříve u sebe a posléze v rámci své rodiny.⁴⁰⁴ Pro *restituci* veřejných záležitostí je pak nezbytné začít nejprve s reformací vzdělávacího systému, následovanou změnami v církvích a světské správě.⁴⁰⁵ Pro možnost univerzální *emendace* bude nutné rovněž svolat „světový sněm čili ekumenický koncil.“⁴⁰⁶

Realizaci návratu k původní všezahrnující jednotě, o níž Komenský usiluje⁴⁰⁷, usnadní rovněž ustavení třech *rozhodčích* sborů, jež by řešily případné sporné otázky mezi vzdělanci celého sjednocujícího se světa. Pro filosofické potřeby by byl zřízen *sbor světla*, pro otázky ve věcech náboženských by existovala *konzistoř* a politickým potřebám by sloužil *soudní dvůr*.⁴⁰⁸

Do nejmenších podrobností promyšlenou *Panorthosii* pak doprovází *Panuuthesia* – sedmá a závěrečná část *Obecné porady o nápravě věcí lidských*. Jejím posláním je vyzvat a nadchnout k realizaci *nápravných* snah veškeré její čtenáře. Vedle toho se zde Komenský vrací rovněž ke své koncepci metafyziky světla. Světlo je mu zde metaforou šíření poznání:

„*Přirozená povaha světla je, že se rozlévá. Vy tedy, světla světa, vzdělání mužové, jestliže dychtivě netoužíte, aby planul Boží oheň ve světě, neukazujete, že jste světlé hvězdy, ale čadící pochodně. Pravé světlo totiž zadržovat paprsky ani nechce, ani nedovede, ani nemůže, ale šíříc se přes sousední tělesa osvětluje cokoli může dostihnout, blízké i vzdálené [...] Vy tedy, světla světa (abych vás oslovil slovy Augustinových), sviňte také po celé zemi, aby nebylo řeči a mluvy, v níž by nebylo slyšet vaše hlasy.*“⁴⁰⁹

⁴⁰² K tomu srov. CC, *Panorthosia*, II a *Panorthosia*, III, zejm. 1-10 a Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 242.

⁴⁰³ CC, *Panorthosia*, IV.

⁴⁰⁴ CC, *Panorthosia*, XX a XXI.

⁴⁰⁵ CC, *Panorthosia*, XXII, XXIII a XXIV.

⁴⁰⁶ CC, *Panorthosia*, XXV.

⁴⁰⁷ K tomu srov. CC, *Panorthosia*, I, 15; CC, *Panorthosia*, VI, 13; CC, *Panorthosia*, XV, 16. Dále k tomu srov. Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 36.

⁴⁰⁸ CC, *Panorthosia*, XV, 11-19. K jednotlivým institucím podrobněji pak srov. CC, *Panorthosia*, XVI, XVII a XVIII a Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 13-14.

⁴⁰⁹ CC, *Pannuthesia*, VII.

V případě úspěšné *nápravy věcí lidských* ve všech kýžených aspektech, dodejme závěrem, by pak zcela ustoupila *temnota* a vše by bylo prodchnuto *všeobecně rozšířeným světlem*.⁴¹⁰

⁴¹⁰ CC, *Panorthosia*, XXVI, 2-6. K *Panorthosii* a *Pannuthesii* srov. dále Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 376-405.

4. Francesco Patrizi a Jan Amos Komenský

Z kapitol 2. a 3. této práce, v nichž byly analyzovány filosofické a přírodně-filosofické systémy dvou významných slovanských filosofů, Francesca Patriziho a Jana Amose Komenského, vysvítá, že jejich teoretická díla vykazují řadu míst, vyvolávající v nás dojem totožnosti, popřípadě analogičnosti jejich myšlení. Na druhou stranu není možné zastříť, že se Patricius s Comeniem v řadě svých filosofických východisek a závěrů neshodují, ba úplně rozcházejí.

Účelem této – čtvrté – kapitoly bude pokusit se na otázky, jež z předcházejících oddílů implicity vplynuly, na základě komparace textů obou filosofů a s využitím sekundární literatury, v úplnosti odpovědět. Naším cílem bude rozřešit, jaké obě díla pojí totožnosti, jaké vykazují analogie a v čem se naopak – možná překvapivě – odlišují.

4.1. Totožnosti

Jak vyplývá ze druhé a třetí kapitoly této studie, velmi významnou roli ve filosofických koncepcích obou renesančních myslitelů hraje jejich pojetí *metafyziky světla*. Pro Francesca Patriziho i Jana Amose Komenského představuje její fundamentum pojem *panaugie*, který oba shodně užívají. Patrizi jej do svého filosofického pojmosloví přejal z díla Filóna Alexandrijského, jenž jej užil – pokud je známo – poprvé.⁴¹¹ Není však pochyb o tom, že Komenský, jenž se s Patriziho dílem setkal *zřejmě až* během svého londýnského pobytu v letech 1641 až 1642, převzal užívání termínu *panaugia*, jakož i koncepci *metafyziky světla*, jež je doslova nosným pilířem celého jeho *pansofického* systému⁴¹², právě od svého chorvatského filosofického předchůdce.⁴¹³

⁴¹¹ NUP I, 9, 21b; Erdmann-Pandžić, Elisabeth von: *Panaugia : Zur Herkunft des Begriffs bei Patricius und Comenius*. In: Gutschmidt, K. (Hrsg.): *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongreß in Preßburg/Bratislava*. Köln u. a. 1993, s. 115-116. Dále pak srov. Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 144-145. Jaromír Červenka ve své německy psané publikaci předkládá detailní historicko-filosofickou analýzu tzv. *světelné metafyziky* (Lichtmetaphysik), jež je – podle mého názoru – ve vztahu Patriziho a Komenského klíčovou spojnicí. Její kořeny spatřuje v indickém a semitském myšlení. Mezi dalšími konkrétními zdroji uvádí *Písmo*, hérakleitovu, pýthágoreskou a stoickou filosofii. Pojem *παναύγεια* spatřuje poprvé však až právě u zmíněného Filóna Alexandrijského.

⁴¹² Josef Tvrđý zdůrazňuje skutečnost, že pojem *pansofia* se vyskytuje rovněž u Francesca Patriziho, a to – což je nejpozoruhodnější – v identickém smyslu, v jakém jej později bude chápat náš Jan Amos Komenský. K tomu srov. Tvrđý, Josef: *Komenský a Descartes*. In: *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (Acta Comeniana)*, XVIII. Praha 1959, s. 3. Ve stejném duchu se vyslovuje rovněž Frances A. Yates, jež však vzápětí dodává, že celá jedna kniha Patriziho *NUP* je pojmenována *Pansophia*,

čož je ovšem evidentně v rozporu se skutečností. Srov. Yates, Frances A: *Rozenkruciánské osvícenství*. Praha 2000, s. 199 a pozn. č. 24 na s. 318. Jiní badatelé (Jaromír Červenka, Robert Kalivoda) však ve svých studiích předkládají názor, že Comenia k užívání tohoto termínu inspirovali přímo rosenkruciáni. Srov. Červenka, Jaromír: Die Grundlagen der pansophischen Idee des Johann Amos Comenius. In: *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (Acta Comeniana)*, 1 (XXV). Praha 1969, s. 77-78; Červenka, Jaromír: K problematice vztahů Komenského ke Campanellovi. In: *Studia Comeniana et Historica*. č. 29, 1985, roč. XV, s. 22-23; Kalivoda, Robert: Komenského pojem emendace a reformační myšlení. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 35, 1988, roč. XVIII, s. 46. Ján Kvačala vedle toho připomíná, že slova *pansophia* užil již Filón Alexandrijský, pracoval s ním i Jakob Böhme a že sám Komenský se odvolává na luteránského teologa Laurenberga. Srov. Kvačala, Ján: K historii slova pansophos, pansophia. In: *Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského (AJAK)*, 1922, seš. 5, s. 38-39. V *Conatuum pansophicorum dilucidatio* Comenius sice na místech, v nichž hovoří o *pansfoii*, vskutku zmiňuje jména Laurenberga (a rovněž i svého učitele Alsteda!), v dalším výkladu nicméně hovoří o vlastním zavedení tohoto termínu. Srov. Komenský, Jan Amos: Objasnění pansofických pokusů. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 57-58, 1997, roč. XXVII, s. 135-167 (zejm. pak s. 148-152). Dodejme konečně, že Jan Patočka opakovaně připomíná, že v ohledu na vlastní koncepci *pansofie* byl Komenský inspirován zejména Tommasem Campanellou a Francisem Baconem. K tomu srov. kupř. Patočka, Jan: *Komenský a Bacon*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 542-583. Vedle *pansofické* koncepce přijal podle Patočky Komenský rovněž i Baconův požadavek jednotné filosofické metody. S Verulámským prosazovanou indukci se však cele neztotožnil. Podle mého soudu je u Comenia naopak možné vysledovat ohlasy Patriziho svérázné metodologie, kombinující aristotelský (induktivně-)ascendenční postup s platonským (deduktivně-)descendenčním, obohacený o třetí, teologizující kontemplativní. Ke Komenského analytické, syntetické a synkritické metodě srov. část 3.2.3. této práce.

⁴¹³ K tomu srov. Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 76, 145 a 192; Erdmann-Pandžić, Elisabeth von: *Panaugia : Zur Herkunft des Begriffs bei Patricius und Comenius*. In: Gutschmidt, K. (Hrsg.): *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongreß in Preßburg/Bratislava*. Köln u. a. 1993, s. 115, 120-121 a 125; Fattori, Marta: *La filosofia del rinascimento Italiano in J. A. Comenius: Note su Campanella e Patrizi*. In: Graciotti, S.: *Italia e Boemia nella cornice del rinascimento Europeo*. Firenze 1999, s. 312, 323, 325; Nejeschleba, Tomáš: *Die philosophischen Werke des Johannes Jessenius als Quelle einiger Gedanken des Comenius?* In: Schadel, E. (Hrsg.): *Johan Amos Comenius – Vordenker eines kreativen Friedens. Schriften zur Triadik und Ontodynamik, Band 24*. Bamberg 2005, s. 148, 155 a 159-160; Patočka, Jan: *Filosofické základy Komenského pedagogiky*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 217-218; Patočka, Jan: *Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho : Komenský a Descartes*. In: Týž: *Komeniologické studie II*. Praha 1998, s. 65-68; Tvrđý, J.: *Komenský a Descartes*. In: *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (Acta Comeniana)*, XVIII. Praha 1959, s. 4 a 13. Všichni tito badatelé se shodují v názoru, že se Comenius s Patriciovou filosofií setkal teprve až v Londýně na počátku čtyřicátých let 17. století. Že tomu mohlo být jinak, ukážeme si v oddíle 4.4. této studie. Podle Marty Fattori se jako pravděpodobné jeví, že se Comenius v Londýně setkal s pařížským vydáním *Nova de universis philosophia* z roku 1638. Srov. Fattori, Marta, c. d., s. 312, 323, 325. Významu Patriziho pojetí *metafyziky světla* jakož i univerzalistického charakteru celé filosofie pro konečnou podobu Komenského pansofických představ jsou si vědomi i sami současní chorvatští badatelé. Srov. kupř. Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u evropskom obzoru*. Zagreb 1992, s. 133, 137-139 a 143. Nahlédneme-li Patriziho koncepci filosofie, jež je podle něj následující: „Philosophia, studium est sapientiae. Sapientia, universitatis est cognitio.“ (Cit. dle *NUP* I, 1, 1b) a Komenského pojetí *Pansofie* neboli *všeobecné moudrosti* (srov. výše, kapitola 3.), nebudeme moci přehlédnout oběma myslitelům společný akcent na univerzalitu poznání. O Patriziho vlivu v tomto ohledu hovoří mj. výše zmíněná chorvatská badatelka L. Schiffler. Srov. Schiffler, Ljerka, c. d., s. 141. K Patriziho pojetí filosofie srov. rovněž Schiffler, Ljerka: *Petrić's Philosophy as a Model of Thought*. In: *Synthesis philosophica*, č. 22, 1996, s. 344, 346 a 347, kde autorka velmi vhodně připomíná Patriziho – s Komenským – obdobné *vše-vědné* a encyklopedické snahy, jejichž výsledkem mělo být dílo *Ingens Divinae Sapientiae Thesaurus*, z něž se nám však bohužel dochovaly pouze fragmenty, popř. zmínky v myslitelově korespondenci. Konečně, nezajímavou není ani skutečnost, že Francisco Patrizi i Jan Amos Komenský se explicitě vyslovují pro prioritu filosofie před ostatními disciplínami. K tomu srov. Schiffler, Ljerka: *Petrić's Philosophy as a Model of Thought*. In: *Synthesis philosophica*, č. 22, 1996, s. 353. Dále k tomu pak srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 47.

Shodné užití pojmu *panaugia* však není zdaleka jediným jednotícím prvkem filosofických koncepcí obou slovanských osobností. Patrizi i Komenský ve svých vrcholných teoretických dílech prezentují de facto identické chápání úlohy světla v gnozeologickém procesu.⁴¹⁴ Patriziho gnozeologie je založena na smyslovém poznání, fundovaném primárně zrakovým vnímáním, jež je schopno recipovat právě světlo a světlost: „Visui prima, et primo cognita, sunt lux, et lumen“, konstatuje hned v první knize první části své *Nové filosofie o univerzech*.⁴¹⁵ Rovněž podle Komenského je poznávací proces založen na senzualistickém východisku, opírajícím se o prioritu zrakových vjemů: „Naše SMYSLY tedy, jež nám dal Bůh, jsou prvním naším okem, jímž věci ve světě vnímáme bezprostředně, přímým viděním.“⁴¹⁶

Stejně tak je gnozeologický proces u obou myslitelů – v konkrétní rovině – shodně chápán jako vzájemné aktivní spolupůsobení poznávajícího subjektu (disponujícího vnímajícím orgánem) a poznávaného objektu. Toto spojení (u Patriziho *coitio*, u Komenského *coniunctio*), je realizovatelné pouze za přítomnosti a aktivní účasti třetího člena rovnice – *světla*.

Nepochybené smyslové poznání, jehož adekvátnost je garantována světlem, je pro oba analyzované myslitele následně nezbytným předpokladem jakéhokoliv kognitivního procesu: „Hanc ergo lucem contemplationis omnis primariam causam“, tvrdí ve své *NUP* Francesco Patrizi.⁴¹⁷ Comenius ve své *Konzultaci* podobně, avšak obširněji, prohlašuje:

„Lidská přirozenost totiž byla vytvořena tak, že první kořen veškerého jejího konání, ať dobrého či špatného, je v rozumu. Vždyť údy svým pohybem vykonávají vše, co jim vládkyně Vůle poroučí. Vládkyně ovšem poroučí podle toho, jak se rozhodne, rozhodne se podle toho, jak si zvolí, zvolí si podle toho, jak rozumí. Rozumí však podle toho, jak každou věc přijímá od smyslů, přijímá ji ovšem podle toho, jak se jeví, buď v jasném světle, nebo skrze mraky, buď v jejím pravém, nebo nepřirozeném a nenáležitým zbarvení, tvaru a poloze.“⁴¹⁸

⁴¹⁴ K tomu srov. Erdmann-Pandžić, Elisabeth von: *Panaugia : Zur Herkunft des Begriffs bei Patricius und Comenius*. In: Gutschmidt, K. (Hrsg.): *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongreß in Preßburg/Bratislava*. Köln u. a. 1993, s. 114.

⁴¹⁵ *NUP* I, 1, 1b; srov. oddíl 2.2.6. této studie.

⁴¹⁶ *CC, Panaugia*, VIII, 4.

⁴¹⁷ *NUP* I, 1, 1c.

⁴¹⁸ *CC, Panaugia*, III, 7.

Patricius a Comenius se konečně shodují rovněž v otázce filosofických a teologických důsledků náležitého zacházení se světlem v jeho gnozeologickém aspektu. Pro oba je totiž výlučným předpokladem teoretické ascendance, návratu ke světlu prvotnímu – tedy Bohu:⁴¹⁹ „Lux ergo, et lumen primaria eius proles, ante omnia sunt nobis cognoscenda. Per ea, ad primam lucem, patremque luminum ascendendum“, prohlašuje chorvatský myslitel.⁴²⁰

Poslední biskup Jednoty bratrské pak ve svém opus magnum charakterizuje *Pansofii*, jejímž nezbytným předpokladem je právě *panaugia*, následujícími slovy: „*Tato kniha by posléze byla naší mysli jakoby schodištěm, jež by ji při procházení všemi věcmi pozdvihovalo až k neviditelnému vrcholu všech věcí, k Bohu.*“⁴²¹

Oba myslitelé rovněž shodně zdůrazňují, že na počátku gnozeologického procesu stojí smysly vnímatelné a vnímané světlo v materiálním (*lidském*) světě (senzualistický aspekt), skrze jehož poznání lze následně prostřednictvím činnosti mysli (racionalistický aspekt) ascendovat až k jeho netělesnému (smyslům nedostupnému) zdroji – Bohu.⁴²²

Pro Komenského je z hlediska vytoužené *nápravy* pokažených *lidských věcí* nezbytným návrat ze současné, v mnohost rozdrobené reality, k původní čisté jednotě, tedy Bohu. Není jistě bez zajímavosti, že hovoří-li Comenius o Bohu, užívá de facto stejných charakteristik, jež pro něj vyhradil Francesco Patrizi ve své jedinečné pozitivně-teologické koncepci:

„Bůh je totiž cosi jediného, i když je vším, je vším a přece je jedno jediné (omnia est, et tamen unum est). Jedno je podstatou, vším je svými vlastnostmi,

⁴¹⁹ K tomu srov. Erdmann-Pandžić, Elisabeth von: *Panaugia : Zur Herkunft des Begriffs bei Patricius und Comenius*. In: Gutschmidt, K. (Hrsg.): *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongress in Preßburg/Bratislava*. Köln u. a. 1993, s. 121; Fattori, Marta: *La filosofia del rinascimento Italiano in J. A. Comenius: Note su Campanella e Patrizi*. In: Graciotti, S.: *Italia e Boemia nella cornice del rinascimento Europeo*. Firenze 1999, s. 327 a Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 28.

⁴²⁰ NUP I, 1, 1c.

⁴²¹ CC, Druhá předmluva k *Pansofii*, 10.

⁴²² NUP I, 10, 23b-c; NUP IV, 15, 97d; NUP IV, 19, 109d; CC, *Panaugia*, II, 6; CC, *Panaugia*, XI, 4. K tomu srov. též Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992, s. 141 a 142 a Schiffler, Ljerka: Petrić's Philosophy as a Model of Thought. In: *Synthesis philosophica*, č. 22, 1996, s. 344 a 350-351.

protože zárodky, ideje a vlastnosti zahrnuje v sobě [...] *Hle, Bůh, který jediný je VŠÍM, chce, abychom jako jeho obraz se VŠICHNI stali JEDNÍM.*⁴²³

Pro připomenutí zopakujme charakteristiku, již Patrizi předkládá ve své *nové filosofii*: „Et omnia sunt in uno, sed uniter. Et unum uniter est omnia. Et unum (liceat ita fari) est Uno-mnia.“⁴²⁴

Ačkoliv se – ve světle předcházejících odstavců, jakož i závěrů bádání historiků filosofie – jeví být nepochybným, že Francesco Patrizi i J. A. Komenský vycházejí ze shodného užití pojmu *panaugia* a klíčových aspektů své *metafyziky světla* (zejména v ohledu gnozeologickém), přistupují k jeho dalšímu užití při tvorbě svých filosofických systémů každý v poněkud odlišném ohledu.

Patriziho další úvahy stran *panaugie* se ubírají směrem přírodně-filosofických meditací, když tímto termínem rozumí rozlité světla (*lux*) – jež se tímto stane světlostí (*lumen*) – po původně prázdném prostoru (*spacium*):

„Hoc tale lumen a luce verbi Dei emicans nomine vocat appositissimo Panaugiam; quasi omnilucentiam.“⁴²⁵

Takto rozlité světlo (*lux, lumen*), zaplnivší prázdný prostor (*spacium*), se pak stane teoretickým předpokladem rozpracování úvah o dalších dvou přírodně-filosofických prvcích zakládajících skutečnost: teple (*calor*) a toku (*fluor*).

Jan Amos Komenský bude oproti tomu *panaugií* rozumět rozlité „vytouženého všeobecného, pravého a zářivého světla poznání, jež přemáhá jakékoli a jakkoli vzájemně propletené temnoty nevědomostí, pochyb a samotných našich omylů.“⁴²⁶ Moravský myslitel bude tedy dále rozvíjet gnozeologický aspekt *metafyziky světla*, jenž v jeho pojetí vyústí ve svéráznou a jedinečnou koncepci *všenápravy* (*panorthosie*) *lidských věcí*, jíž se *panaugia*, zakládající možnost *pansofie*, stane nezbytným předpokladem.

⁴²³ CC, *Panegersia*, IX, 8 a 11.

⁴²⁴ NUP II, 7, 13d. K této otázce srov. rovněž stejný závěr Ljerky Schiffler. Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992, s. 143.

⁴²⁵ NUP IV, 4, 73c-b; NUP I, 9, 21b. Blíže k tomu srov. oddíl 2.2.6. této studie.

⁴²⁶ CC, *Panaugia*, X, 5; CC, *Panaugia*, III, 1. Blíže k tomu srov. oddíl 3.2.3 této studie.

Oba filosofové, jejichž hlavní teoretická díla jsou předmětem analýzy této studie, tak vycházejí ze stejného terminologického a metafyzického východiska, založeného na recepci Filónova pojmu *panaugia*, postulují totožnou gnozeologickou koncepci, avšak v ohledu na další teoretické rozpracování základních principů své *metafyziky světla* se ubírají rozdílnými cestami.

Tento závěr potvrzují rovněž výsledky bádání Elisabeth von Erdmann-Pandžić, jež ve své studii věnované pojmu *panaugia* u Patriziho a Komenského konstatuje: „Komenského výzvy se v základních rysech kryjí s Patriziho filosofií a bylo proto důsledné, když Komenský použil pojem *panaugia* v podobných souvislostech jako Patrizi. Komenský nicméně ve svém vlastním smyslu zdynamizoval univerzálně-pedagogický apel pojmu.“⁴²⁷ Německá badatelka spatřuje – rovněž ve shodě se závěry této diplomové práce – základní rozdíl v užití pojmu *panaugia* u obou myslitelů v Komenského akcentu univerzálního a praktického (pedagogického) významu, jenž se u Patriziho nevyskytuje.⁴²⁸

Komenského setkání s Patriziho dílem, kladené tradičně do období jeho krátkého působení v Londýně na počátku čtyřicátých let 17. století, jej neovlivnilo pouze v jeho následné koncepci *světelné metafyziky*, vyjádřené nejprve ve *Via lucis* a posléze komplexně v *Obecné poradě o nápravě věcí lidských*. Comenius, nesporně ovlivněn terminologií Patriziho *Nové filosofie o univerzech*, vybudoval pojmosloví, užitě při konstrukci svého opus magnum, na filosofických neologismech sestavených vždy z řeckého prefixu *-pan*.⁴²⁹

⁴²⁷ Erdmann-Pandžić, Elisabeth von: *Panaugia : Zur Herkunft des Begriffs bei Patricius und Comenius*. In: Gutschmidt, K. (Hrsg.): *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongreß in Preßburg/Bratislava*. Köln u. a. 1993, s. 125.

⁴²⁸ Erdmann-Pandžić, Elisabeth von: *Panaugia : Zur Herkunft des Begriffs bei Patricius und Comenius*. In: Gutschmidt, K. (Hrsg.): *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongreß in Preßburg/Bratislava*. Köln u. a. 1993, s. 123-124. Obdobným názorem, vyznačujícím se však poněkud nižším oceněním Komenského myslitelské kreativity a nezávislosti, se prezentuje rovněž Marta Fattori. Srov. Fattori, Marta: *La filosofia del rinascimento Italiano in J. A. Comenius: Note su Campanella e Patrizi*. In: Graciotti, S.: *Italia e Boemia nella cornice del rinascimento Europeo*. Firenze 1999, s. 326-327.

⁴²⁹ Srov. ostatně názvy jednotlivých knih NUP: *Panaugia*, *Panarchia*, *Pampsychia* a *Pancosmia* a jednotlivých knih *Porady*: *Panegersia*, *Panaugia*, *Pansofia*, *Pampaedia*, *Panglottia*, *Panorthosia* a *Pannuthesia*. Dále k tomu srov. Erdmann-Pandžić, Elisabeth von: *Panaugia : Zur Herkunft des Begriffs bei Patricius und Comenius*. In: Gutschmidt, K. (Hrsg.): *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongreß in Preßburg/Bratislava*. Köln u. a. 1993, s. 124. S tímto závěrem se ztotožňují rovněž Marta Fattori, srov. Fattori, Marta: *La filosofia del rinascimento Italiano in J. A. Comenius: Note su Campanella e Patrizi*. In: Graciotti, S.: *Italia e Boemia nella cornice del rinascimento Europeo*. Firenze 1999, s. 323 a 325 a Ljerka Schiffler, srov. Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija*

Stejně tak i další filosofické pojmy jsou podle von Erdmann-Pandžić u obou myslitelů užívány ve stejných formálních i obsahových konotacích. Ve své studii jich nabízí obsáhlý výčet, uvedme však pouze ty nejzásadnější: světlo (*lux*), otec světél (*pater luminum*), rozumové světlo (*lux intellectualis*), všeobecné světlo (*lux universalis*), opacum, paprsek (*radius*), *umbra*.⁴³⁰

V ohledu na problematiku filosofické terminologie pro úplnost dodejme, že je v dějinách filosofie pojem *panaugia* užíván naposledy právě J. A. Komenským.⁴³¹ Tato skutečnost ještě více zvýrazňuje úzké a osudové propojení myšlení obou slovanských osobností.

Z hlediska terminologického je nepochybně zajímavé rovněž zjištění, že jak Francesco Patrizi tak i Jan Amos Komenský užívají ve svých filosofických a přírodně-filosofických pojednáních stejných výrazů pro jednotlivé, descendující stupně světla, jež také užívají ve shodném teoretickém významu. Oba myslitelé postulují totožnou triádu *světlo* (u obou myslitelů v latinském originále *lux*) – *paprsek* (*radius*) – *světlost* (*lumen*⁴³²).⁴³³

Pramenem fyzikálního světla je oběma filosofům *nepřístupné a nedosažitelné* (u Patriziho i Komenského shodně *inaccessibilis, inaccesabile*) věčné světlo, jež je – opět shodně podle obou – obýváno Bohem.⁴³⁴ Právě toto *božské světlo* samo ze sebe nižší světelné stupně emituje.⁴³⁵

Dodejme konečně, že oba filosofové nahlízejí světlo jako klíčový agens v otázce vzniku a následné existence všeho jsoícího.⁴³⁶

Tvůrci filosofických systémů *Nové filosofie o univerzech a Obecné porady o nápravě věcí lidských* přistupují totožně i k různým dalším otázkám svých přírodně-filosofických koncepcí. Oba myslitele pojí tendence dělit v přírodě se vyskytující materiální tělesa do tří kategorií: Patriziho *lucida, diaphana* a *opaca* a Komenského *světelná, průsvitná* a

u evropskom obzoru. Zagreb 1992, s. 140. Dále pak srov. Tvrđý, Josef: Komenský a Descartes. In: *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (Acta Comeniana)*, XVIII. Praha 1959, s. 4.

⁴³⁰ Erdmann-Pandžić, Elisabeth von: *Panaugia : Zur Herkunft des Begriffs bei Patricius und Comenius*. In: Gutschmidt, K. (Hrsg.): *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongreß in Preßburg/Bratislava*. Köln u. a. 1993, s. 121.

⁴³¹ Erdmann-Pandžić, Elisabeth von: *Panaugia : Zur Herkunft des Begriffs bei Patricius und Comenius*. In: Gutschmidt, K. (Hrsg.): *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongreß in Preßburg/Bratislava*. Köln u. a. 1993, s. 125.

⁴³² Autory českého překladu *Obecné porady* užíváno ekvivalentu *svit*.

⁴³³ NUP I, 3, 5d; CC, *Panaugia* I, 6; CC, *Panaugia*, IX, 45.

⁴³⁴ NUP IV, 4, 73d; CC, *Panaugia*, II, 6. K tomu srov. též CC, *Panaugia*, XVI, 3.

⁴³⁵ NUP IV, 4, 73c-74b; CC, *Pansofia*, *Svět materiální*, X (I. svazek, s. 514).

⁴³⁶ Srov. oddíly 2.2.6., 2.2.8. a 3.2.4. této práce; dále popř. CC, *Pansofia*, *Svět materiální* I, 25.

neprůhledná se vyznačují de facto identickými fyzikálními (optickými) vlastnostmi.⁴³⁷ Nahlédneme-li však Komenského úvahy podrobněji, zjistíme, že jeho výše nastíněné spekulace opět dalece přesahují úzký přírodně-filosofický rámec, a že jím hájená triadická kategorizace těles hraje – coby metafora třech druhů lidské mysli – významnou roli v jeho pojetí možností *všenápravy*. Ukazuje se zde, opět ve shodě s přesvědčením Elisabeth von Erdmann-Pandžić, mimořádná tvůrčí originalita Komenského.

Dalším z jednotících aspektů obou filosofických systémů je pak přírodně-filosofický postoj, deklarující složení materiálního světa (Patriziho *mundus hylaeus*, Komenského *mundus materialis*) pouze ze třech součástí: vzduchu, vody a země.⁴³⁸

Podle Jaromíra Červenky je nepochybný rovněž vliv chorvatského filosofa na Comeniovo přesvědčení o oduševnělosti světa. Tento *univerzální duch* neboli *duše světa*⁴³⁹ zastává rovněž roli všeoživujícího a všudržujícího světového principu. Protože je rozptýlen všude, je příčinou *sympatie*, popř. *antipatie* mezi jednotlivými entitami.⁴⁴⁰ Odvolává-li se však Komenský na Patriziho filosofii ve svých *Ad Physicam addenda* explicitě – jak Červenka konstatuje⁴⁴¹ –, neplatí totéž pro *Konzultaci*, v níž – alespoň podle mých zjištění – v této záležitosti referuje pouze k Platónovi.⁴⁴²

Duše světa je Patrizimu i Komenskému základním a nezbytným předpokladem zachování *sympatie* a (*pan*)*harmonie* napříč celým univerzem. Ačkoliv oba užívají odlišných terminologických uchopení, je jejich pojetí této skutečnosti, jakož i jejího opaku: *antipatie*, de facto totožné.⁴⁴³ V tomto ohledu je však na místě dát za pravdu

⁴³⁷ NUP I, 1, 1c-d; CC, *Panaugia*, XI, 5. Na Komenského inspiraci Patrizim v tomto ohledu poukazuje Jan Patočka. Srov. Patočka, Jan: *Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho : Komenský a Descartes*. In: Týž: *Komeniologické studie II*. Praha 1998, s. 68.

⁴³⁸ K tomu srov. oddíly 2.2.8. a 3.2.4. této práce. Dále pak srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 131-133 a Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 23.

⁴³⁹ O jisté Komenského terminologické rozkolísanosti již bylo pojednáno. Srov. pozn. č. 374 v této studii.

⁴⁴⁰ Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 59.

⁴⁴¹ Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 22. Stejně tak Marta Fattori. Srov. Fattori, Marta: *La filosofia del rinascimento Italiano in J. A. Comenius: Note su Campanella e Patrizi*. In: Graciotti, S.: *Italia e Boemia nella cornice del rinascimento Europeo*. Firenze 1999, s. 313-314. Že se oba badatelé nemýlí, dokazují IV. a V. hlava (caput) *Přídavků*. K tomu srov. Komenský, Jan Amos: *Ad Physicam addenda*. In: Týž: *Dílo Jana Amose Komenského*. Svazek 12. Praha 1978, s. 200-201.

⁴⁴² CC, *Pansofia*, *Svět materiální*, III/III, 1-3. K tomu srov. též Komenský, Jan Amos: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. I. svazek. Praha 1992, pozn. č. 64 na s. 537.

⁴⁴³ K tomu srov. oddíly 2.2.8. a 3.2.3 této práce. Blíže pak srov. NUP II, 18, 39c; CC, *Panaugia*, X, 7-25. Dále k tématu srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s.

spíše závěrům bádání J. Červenky, jenž ideu *harmonie* nahlíží v širším kontextu novoplatonismu. Takovým prizmatem se pak jeví vhodnějším nehovořit o *totožném* pojetí u obou myslitelů, nárokujícím vzájemnou vazbu, nýbrž spíše o *analogickém* přístupu.⁴⁴⁴

4.2. Analogie

Vedle nepochybných a jednoznačně doložitelných totožností je možné v největších teoretických dílech F. Patriziho a J. A. Komenského vysledovat řadu dalších analogických filosofických východisek, metodologických postupů a jejich důsledků.

Patriziho i Komenského pojí přesvědčení o mimořádnosti a přelomovosti jejich díla.⁴⁴⁵ Oba rovněž deklarují, že jimi vystavěný teoretický systém sjednocuje a – ba co více! – završuje dosavadní filosofické tradice. V tomto ohledu je velmi zajímavé zdůraznit, že oba hovoří o své koncepci jako unifikuující aristotelismus a platonismus.⁴⁴⁶ Oběma myslitelům je však společná i značná ostražitost, co se nekritického přijímání autorit týče. Patrizi i Komenský se explicitě vyslovují pro upřednostnění kritického uvažování před slepým přijímáním výroků filosofických a teologických osobností minulosti i přítomnosti.⁴⁴⁷ Snaha o konstrukci nové, pravdivé a univerzální metody, jež je pro jejich díla rovněž charakteristická, však nebyla – a to nejen z hlediska dějin filosofie 16. a 17. století – zdaleka ničím výjimečným.⁴⁴⁸

Oba filosofové se shodují také ve svých filosofických východiscích a základních principech svého uvažování. V oddíle 2.2.3. této studie jsme vylíčili, jakým způsobem

103 a Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992, s. 143.

⁴⁴⁴ Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 163. K tomu srov. rovněž Banić-Pajnić, Erna: *Petrićev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 213-214. Tento závěr potvrzuje rovněž Jan Patočka. Srov. Patočka, Jan: *Mezihra na prahu moderní vědy: Cusanus a Komenský*. In: Týž: *Komeniologické studie II*. Praha 1998, s. 146-147, kde připomíná Komenského obeznámenost rovněž s Cusanovými názory stran (*pan*)harmonie a via facti tak možnost prokázání totožnosti pojetí u Patricia a Comenia vylučuje. K tomu srov. též Patočka, Jan: *Fyzika a její principy*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 323; Patočka, Jan: *[Komenského Všeobecná porada]*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 538 či Patočka, Jan: *Komenský a Bacon*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 568.

⁴⁴⁵ K tomu srov. oddíly 2.2.2. a 3.2.1. této práce.

⁴⁴⁶ K tomu srov. oddíly 2.2.2. a 3.2.4 této práce. Tento aspekt filosofických koncepcí obou myslitelů zdůrazňuje rovněž Ljerka Schiffler. Srov. Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992, s. 141. Ke Komenského unifikačním tendencím srov. dále Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 33-35.

⁴⁴⁷ K tomu srov. oddíly 2.2.2. a 3.2.4 této práce.

⁴⁴⁸ Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958, s. 54.

Francesco Patrizi překonává dualismus a předkládá své triadické schéma skutečnosti. Triadické smýšlení je zřejmé i u J. A. Komenského, jehož celá *Obecná porada* je vystavěna na principu potrojnosti: počínaje dělením *lidských věcí*, pokračuje diferenciací zdrojů lidského poznání a cestami *nápravy* konče.⁴⁴⁹

Triadické uvažování však není pro novoplatonsky orientované filosofy ničím výjimečným. Jaromír Červenka a Pavel Floss se konečně shodují v názoru, že největší vliv na rozvoj Komenského myšlení měly mít v tomto ohledu spisy Augustina Aurelia a Mikuláše Kusánského.⁴⁵⁰

Ve stejném duchu je pak možné hodnotit Komenského pojmání člověka jako mikrokosmu vztahenému k makrokosmu (srov. 3.2.4.). I zde Červenka nalézá zdroje v Cusanově filosofii.⁴⁵¹ Zaměříme-li se však na Comeniovy názory podrobněji, zjistíme,

⁴⁴⁹ K tomu srov. oddíly 2.2.3. a 3.2.4. této práce. Není bez zajímavosti, že Jaromír Červenka v případě Komenského hovoří dokonce o mánii: „Triadická mánie rostla u Komenského rok od roku a vyvrcholila v *Konzultaci*, kde je téměř vše pojato triadicky.“ Ke Komenského triadismu srov. podrobněji násl. poznámka.

⁴⁵⁰ Červenka, Jaromír: K problematice vztahů Komenského ke Campanellovi. In: *Studia Comeniana et historica*. č. 29, 1985, roč. XV, s. 6 a 8; Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 44, 59 a pozn. č. 30 na s. 164. Autor zde předkládá obsáhlý a detailně propracovaný seznam možných zdrojů Komenského triadického uvažování. Podle Pavla Flosse se Comenius s Cusanovými spisy setkal již během svého působení ve Fulneku v letech 1618-1621. K tomu srov. Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 41. Tentýž badatel pak v jiné své studii poznamenává, že „Kusánova kritika aristotelského dualismu protiv na Komenského hluboce zapůsobila. Zavedení třetího principu do kosmologických výkladů považuje pro sebe Komenský za největší přínos.“ Cit. dle: Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Píerov 1968, s. 58. K otázce Augustin – Komenský pak srov. Patočka, Jan: *Triády Cusanovy a triády Komenského*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 280-300. Rovněž i Jan Patočka v c. d. označuje za hlavní inspirační zdroj Comeniova triadismu spisy Mikuláše Kusánského. Oproti tomu, dodejme s poukazem na studie Erny Banić-Pajnić, dospěl Patrizi ke svému triadismu skrze svůj intenzivní zájem o chaldejsko-hermetickou tradici, v níž spatřuje kořeny veškerého triadického smýšlení vůbec. Patriziho triadismus je tedy – zdůrazněme – primárně (tj. z hlediska svých filosofických zdrojů) nekřesťanský. K tomu srov. Banić-Pajnić, Erna: *Petričev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 269 a 273. Ke Komenského triadismu obecněji srov. dále Floss, Karel: Rehabilitace triadistiky. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 63-64, 2000, roč. XXX, s. 22-29; Floss, Karel: Triády – pojítka mezi filozofií a teologií. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 51, 1994, roč. XXIV, s. 13-20; Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 12-13, 18-19, 34, 36-37; Nejeschleba, Tomáš: Struktura a triády. Ke zhodnocení významu filozofie J. A. Komenského Pavlem a Karlem Flossovými. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 63-64, 2000, roč. XXX, s. 36-41; Schadel, Erwin: Komenskýs Emendationstriadik im reformationischen und speziell sozinianischen Umfeld. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 35, 1988, roč. XVIII, s. 91-111.

⁴⁵¹ Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 44. K tématu, jakož i Comeniově vztahu ke Cusanovi, srov. dále Floss, Pavel: Komenský a Kusánus. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 2, 1971, roč. I, s. 11-38; Floss, Pavel: *Mikuláš Kusánský: život a dílo*. Praha 1977, s. 160-162 a 194-202; Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Píerov 1968, s. 19 a 28; Patočka, Jan: *Cusanus a Komenský*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 59-85 (zde pak zejm. s. 70-71); Patočka, Jan: *Komenský a Cusanus*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 219-224; Patočka, Jan: *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 141; Patočka, Jan: *Mezihra na prahu moderní vědy: Cusanus a Komenský*. In: Týž: *Komeniologické studie II*. Praha 1998, s. 134-148; Patočka, Jan: *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 96-97; Patočka, Jan: *O*

že analogie mikro- a makrokosmu není v jeho filosofické koncepci aplikovatelná pouze výlučně na člověka, nýbrž že se vztahuje rovněž i na všechny ostatní živočichy.⁴⁵² Jaromír Červenka zde proto hovoří i o pravděpodobném vlivu Jeana d'Espagneta, jenž za mikrokosmos pokládal i rostliny.⁴⁵³

Francesco Patrizi i Jan Amos Komenský se shodují ve svých výhradách vůči obvyklému pojetí *Stvoření světa*. Oba odmítají tradiční koncepci *creatio ex nihilo* a zdůrazňují, že vznik materiálního světa je nutné chápat jako akt zhmotnění dosud neviditelného a nehmotného.⁴⁵⁴

Patrizi opakovaně prohlašuje, že pod pojmem *nihil* je ve skutečnosti třeba rozumět nikoliv naprosté *nic*, nýbrž absenci látky:

„Si materia est nihilum, nihilum autem est non ens, a Deo est producta [...] Nos vero materiam, ex qua corpora omnia mundum constituentia constare dicimus, et corpus esse affirmamus, et qualificatum, et formatum, etiamsi forte non figuratum, et a Deo creatum, pro certo habemus.“⁴⁵⁵

Komenský na druhé straně deklaruje, že tzv. *Stvořením* „nevznikla žádná nová podstata, ale že pouze to, co je od věčnosti v Bohu a v idejích a od věků v andělském světě neviditelné a nevnímátné, se nějakým obráčením navenek stalo viditelným.“⁴⁵⁶

Oba myslitele pojí rovněž analogické, avšak v historicko-filosofickém kontextu jejich epochy nikterak výjimečné, přesvědčení o vymezenosti světa, jenž je však situován v nekonečném prostoru.⁴⁵⁷

nový pohled na Komenského. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 15; Patočka, Jan: *Sensus, ratio, fides a synkritická metoda*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 301-310.

⁴⁵² CC, *Pansofia, Svět materiální*, VI, 1; CC, *Pansofia, Svět materiální*, VI, oddíl VII. *O schopnosti plodivé*, LXV.

⁴⁵³ Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 230.

⁴⁵⁴ K Patriziho postojům srov. blíže Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 39 a 57. K názorům Komenského srov. níže.

⁴⁵⁵ NUP II, 22, 48a. Dále k tomu srov. Banić-Pajnić, Erna: *Petričev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001, s. 208-209 či Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 39 a 57.

⁴⁵⁶ CC, *Pansofia, Svět materiální*, I, 17. Ke Comeniově pojetí tvoření (*creare, formare*) srov. blíže Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 14-15.

⁴⁵⁷ NUP IV, 1, 64a-b; CC, *Pansofia, Svět materiální*, VIII, 9. Dále k tomu srov. Ryan, Eugene E.: *The Panaugia of Franciscus Patritius: From the Light of Experience to the First Light*. In: Castelli, P. (ed.): *Francesco Patrizi, filosofo platonico nel crepuscolo del Rinascimento*. Firenze 2002, s. 189. Nutno však zmínit, že Pavel Floss nahlíží Comeniovy názory odlišně, nežli je – na základě CC, *Pansofia, Svět*

Do pomyslného středu celého univerza situují Patricius i Comenius prostředkující stupeň – spojnici – všech emanovaných stupňů (Patriziho devět *stupňů*, Komenského osm *světů*, nazývaných ostatně rovněž *grady* - stupni⁴⁵⁸).

V případě chorvatského filosofa se jedná o *duši*:

„Animus ergo mundanus, ita mundano corpori est connexus, ut mundum efficiat tam ornatum, unde κόσμος meruerit appellari.“⁴⁵⁹

J. A. Komenský za tuto spojnici označuje člověka, disponujícího nesmrtelným duchem.⁴⁶⁰

„Všechno z jednoho, všechno k jednomu: první a poslední, nejvyšší a nejnižší spolu velmi těsně souvisejí propojením prostředních článků, nepřetržitými spojeními a nevyhnutelnou činností a trpností, takže svět, i když je sestaven z miliónů částí a částíček částí, je přece jeden a v sobě nedělitelný [...].“⁴⁶¹

Comenius však, věrný svému tvůrčímu genu, nezůstává pouze u tohoto konstatování. Jeho antropologie proniká daleko hlouběji a moravský myslitel tak ke své *nauce o oduševnělosti světa* přičleňuje naléhavý etický aspekt:

materiální, VIII, 9 – interpretuji já a hovořím o skutečnosti, že Jan Amos nekonečnost prostoru odmítá. Srov. Floss, Pavel: Prostor a nekonečnost světa v Komenského Konsultaci. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 4, 1972, roč. II, s. 49-58.

⁴⁵⁸ Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 143. Emanáční schéma univerza není v rámci novoplatonismu ničím výjimečným. Jakákoliv snaha spatřovat vazbu Komenského na Patriziho názory by proto v tomto ohledu byla přinejmenším zavádějící. Jaromír Červenka konečně ve své novější studii konstatuje, že Komenský ve své koncepci *pansofických světů* vychází z filosofie Tommasa Campanelly. K tomu srov. Červenka, Jaromír: K problematice vztahů Komenského ke Campanellovi. In: *Studia Comeniana et historica*. č. 29, 1985, roč. XV, s. 5, 14-16.

⁴⁵⁹ *NUP* III, 4, 56d.

⁴⁶⁰ K tomu srov. blíže Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 27-28. V tomto ohledu není nezajímavým zmínit zřetelnou podobu Komenského názorů s filosofickými představami Ficinovými. Srov. Kristeller, Paul Oskar: *Osm filosofů italské renesance*. Praha 2007, s. 47-78.

⁴⁶¹ *CC, Pansofia, Svět materiální*, IX (I. svazek, s. 505).

„[Č]lověk je všechno, protože je schopen stát se vším, tj. tím, co je nejvyšší i nejnižší. Pokud se oddává pozemským věcem, hrubne a obrací se v nic. Pokud nebeským, připodobňuje se poněkud Bohu a stojí nad všemi ostatními tvory.“⁴⁶²

V ohledu na prostředkující stupně je jistě zajímavým povšimnout si rovněž, že oba myslitelé nacházejí stupně sjednocující protiklady nejen napříč univerzem, nýbrž i mezi jednotlivými entitami.

Podle Patriziho (pozitivní) protiklady, „[q]uae plerumque et inter se pugnant, et se se alterant, et misceri possunt, et ex seipsis media quaedam procreare, tepores, colores, sapores, et similia.“⁴⁶³

Komenský tvrdí, že „[v]šechno sice sestává z protikladů, tíhnoucích opačným směrem, když však rozvinou všechno své úsilí, nezničí se, ale podpírají se a udržují jako proti sobě stojící kameny v klenbě. Neboť nejvyšší a nejnižší, těžké a lehké, teplo a chlad atd. se udržují a uchovávají jen protikladností; a tak všechno ostatní.“⁴⁶⁴

Na tomto místě dlužno zmínit jednu historicko-filosofickou poznámku. Vedle Franceska Patriziho a Mikuláše Kusánského – jak bylo ukázáno výše – byl Komenský silně ovlivněn rovněž i Tommasem Campanellou, od nějž měl převzít koncepci třech *svítílen* – tedy možných zdrojů poznání, jakož i některé z principů své přírodní a politické filosofie.⁴⁶⁵ V menší míře je pak u Comenia možné spatřovat také vliv

⁴⁶² CC, *Pansofia, Svět materiální*, VII, oddíl *O případcích člověka*. V ohledu na Komenského silný a nepřehlédnutelný akcent na lidskou svobodu stran tvorby vlastního osudu každého individua se nabízí otázka myslitelovy možné inspirace filosofickými názory Giovanniho Pika della Mirandoly. K tomu srov. Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 29-30, kde přední český komeniolog hovoří o doslova *existencionálním* aspektu Komenského pojetí kosmu. V jiné své studii pak Pavel Floss medituje rovněž o jistém vlivu „homocentrických tendencí“ filosofie Mikuláše Kusánského. Srov. Floss, Pavel: Komenský a Kusánus. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 2, 1971, roč. I, s. 24-25 a 31. Jaromír Červenka vedle toho nalézá kořeny Comeniova silného důrazu na lidskou svobodu a (sebe)tvořivost v domácí bratrské tradici, popř. – rovněž jako P. Floss – u Mikuláše Kusánského, ale také u Jakoba Böhme. K tomu srov. Červenka, Jaromír: K problematice vztahů Komenského ke Campanellovi. In: *Studia Comeniana et historica*. č. 29, 1985, roč. XV, s. 17.

⁴⁶³ NUP I, 5, 12d.

⁴⁶⁴ CC, *Pansofia, Svět materiální*, IX (I. svazek, s. 506).

⁴⁶⁵ Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 63-65; Tvrđý, Josef: Komenský a Descartes. In: *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (Acta Comeniana)*, XVIII. Praha 1959, s. 2. Ljerka Schiffler v ohledu na tři zdroje lidského poznání hovoří rovněž i o možném vlivu Franceska Patriziho. V následujících úvahách nicméně charakterizuje Campanellovo působení na zformování Komenského postojů jako očividné (očigledno). Srov. Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992, s. 133 a 142. Vzhledem ke skutečnosti, že toto Patriziho dělení nachází v jeho třetím *Dialogu o historii*, jehož známost není u Komenského – alespoň podle mně dostupných informací – prokázána, kloním se spíše k závěrům Červenkovým. To ostatně potvrzují i výsledky bádání Marty Fattori. Srov. Fattori, Marta: *La filosofia del rinascimento Italiano in J. A. Comenius: Note su Campanella e Patrizi*. In: Graciotti, S.: *Italia e Boemia*

hermetické filosofie, německé mystiky (zejména Jakoba Böhme⁴⁶⁶), rosenkruciánů, paracelsianismu, Lodovica Vivese, Daniela Sennerta, Francise Bacona, Roberta Fludda ad.⁴⁶⁷ Vidíme tedy, že Komenského opus magnum čerpá ze značně široké myšlenkové základny, jíž však vévodí jména Mikuláše Kusánského, Tommasa Campanelly a – Francesca Patriziho.

Comenius je přesvědčen, dodejme závěrem tohoto oddílu, že *mundus materialis* je konstituován třemi fundamentálními principy: látkou, duchem a světlem (resp. ohněm; srov. 3.2.4.). Mohlo by se zdát, že k této své přírodně-filosofické koncepci dospěl pod vlivem studia filosofických názorů Francesca Patriziho (srov. 2.2.8.). Tyto principy se však vyskytují rovněž v díle Roberta Fludda, s nímž byl Komenský obeznámen⁴⁶⁸ a – co je hlavní – Comenius se podle Jana Patočky odvolává explicitě na vliv Tommasa Campanelly. Tato skutečnost však Patočkovi nikterak nezabraňuje spatřovat skutečný kořen Komenského koncepce tří konstituentů materiálního světa ve filosofii Mikuláše z Kusy (jež byla ostatně inspirací pro Campanellu samotného).⁴⁶⁹

nella cornice del rinascimento Europeo. Firenze 1999, s. 307, 308, 311 a 312. Jan Patočka ovšem v jedné ze svých (během života) nepublikovaných statí upozorňuje, že ačkoliv se sám Komenský ve věci zdroje své koncepce *třech svítlen* na Campanellu explicitě odvolává, je nutné za fundamentální zdroj těchto jeho (jakož i Campanellových) názorů označit Mikuláše Kusánského. K tomu srov. Patočka, Jan: *Sensus, ratio, fides a synkritická metoda*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 301-310. K politické filosofii pak srov. zejm. Červenka, Jaromír: K problematice vztahů Komenského ke Campanellovi. In: *Studia Comeniana et historica*. č. 29, 1985, roč. XV, s. 5 a 13-14 či Fattori, c. d., s. 317, kde italská badatelka soudí, že Campanellův utopický spis *Sluneční stát* měl mít vliv na formulaci Komenského idejí vtělených do šestého gradu jeho *Pansofie*.

⁴⁶⁶ Srov. oddíl 3.2.4. této studie. Dále pak srov. Patočka, Jan: *K textu 2. gradu Pansofie*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 327; Patočka, Jan: *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 114; Patočka, Jan: *O nový pohled na Komenského*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 14.

⁴⁶⁷ Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 59, 61, 63, 64, 91 a 99; Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 58. Toto téma však není předmětem této studie. Podrobněji proto srov. Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 24-104. K problému srov. též Patočka, Jan: *O nový pohled na Komenského*. In: Týž: *Komeniologické studie I*. Praha 1997, s. 20.

⁴⁶⁸ Komenský, Jan Amos: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. I. svazek. Praha 1992, pozn. č. 21 na s. 535.

⁴⁶⁹ Patočka, Jan: *Fyzika a její principy*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 316-317 a 323, kde český filosof poukazuje na časnost vzniku těchto Comeniiových představ vyvrací domnělou inspiraci filosofií Francesca Patriziho a s rozhodností, pokládá následující řečnickou otázku, poukazuje na vazbu ke Cusanovi: „A je potom divné, že Komenského trias se svou úplně pasivní hmotou, formujícím, utvářejícím světlem-ohněm a aktivitu s pasivitou slučujícím duchem odpovídá přesně duchu triadických schémat kusánovských?“. K problému dále srov. Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970, s. 174-175; Červenka, Jaromír: K problematice vztahů Komenského ke Campanellovi. In: *Studia Comeniana et historica*. č. 29, 1985, roč. XV, s. 8; Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 9-10.

4.3. Rozdíly

Pro úplnost výkladu zbývá ve stručnosti pojednat o rozdílech, jež od sebe oba filosofické systémy vzdalují. Takových případů bychom našli samozřejmě bezpočet, zajímat nás zde proto budou zejména odlišnosti pramenící z původně totožných filosofických, přírodně-filosofických či teologických východisek, popřípadě rozdíly vztahující se k tématům, jimiž se Patrizi i Komenský shodně intenzivněji zaobírali.

Již bylo zmíněno (v části 2.2.1.), že se Patriziho filosofická koncepce vyznačuje nesmlouvavým protiaristotelským postojem.⁴⁷⁰ J. A. Komenský se oproti tomu o Stagiritu na mnoha místech své *Porady* opírá. Jeho filosofie je mu nápomocnou např. při výkladu problematiky *přirozenosti*⁴⁷¹ či pohybu (v „aristotelsky“ širším slova smyslu).⁴⁷²

Pozoruhodnou je nepochybně i skutečnost, že Patrizi i Komenský hovoří ve svých dílech o *tmě* a z ní descendujících nižších stupních. Jestliže však pro chorvatského myslitele *tma* existuje realiter, pro Comenia je jen pouhým nedostatkem „skutečné bytnosti, totiž světla.“⁴⁷³

Zastavme se v závěru tohoto oddílu krátce u kosmologických názorů obou osobností slovanské filosofie. Nikoliv nezajímavé je totiž zjištění, že Komenský předkládá řadu empirických či spekulativních důkazů, jakož i svědectví *Písma*, jimiž zaštiťuje své přesvědčení o nepohyblivosti Země.⁴⁷⁴ Patrizi naopak hájí názor, že zemské těleso rotuje kolem vlastní osy.⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ Na jistou Patriziho nedůslednost v tomto ohledu upozornil Eugene E. Ryan. Srov. oddíl 2.2.8. této práce. To ostatně vyplývá i z oddílu 4.2., kde je pojednáno o Patriziho tendenci unifikovat platonskou a aristotelskou filosofii.

⁴⁷¹ *CC, Pansofia, Svět materiální*, II.

⁴⁷² *CC, Pansofia, Svět materiální*, IV. K problematice srov. blíže Komenský, Jan Amos: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. I. svazek. Praha 1992, pozn. č. 99 na s. 539. Že však má Comenius k filosofickým názorům Stagirity i jisté výhrady, dokládá Pavel Floss. Srov. Floss, Pavel: *Antické paradigma a dílo J. A. Komenského*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 41, 1990, roč. XX, s. 100-105.

⁴⁷³ *NUP* I, 5, 13a; *CC, Panaugia*, XI, 89.

⁴⁷⁴ *CC, Pansofia, Svět materiální*, V, oddíl *ZEMĚ*; *CC, Pansofia, Svět materiální*, IX (I. svazek, s. 501). Ke Komenského odmítnutí kopernikanismu, jakož i jiným kosmologickým názorům podrobněji, srov. Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005, s. 16-17.

⁴⁷⁵ Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941, s. 52.

V otázce příčin přílivu a odlivu Komenský jednoznačně prohlašuje, že jejich hlavní příčinou není Měsíc, nýbrž Slunce. Patrizi oproti tomu bude deklarovat jako nejdůležitější vliv právě Měsíce, přičemž jistou roli Slunce zpochybňovat nebude.⁴⁷⁶

4.4. Doplnění

Na tomto místě zbývá vylíčit několik historických okolností, jež setkání J. A. Komenského s dílem F. Patriziho charakterizují. Bylo již výše poznamenáno, že se Comenius s dílem *Nová filosofie o univerzech* setkal zřejmě na počátku čtyřicátých let 17. století během svého krátkého londýnského pobytu. Mnozí historikové filosofie si však pokládají otázku, nebyl-li Komenský s Patriziho názory seznámen již dříve – prostřednictvím spisu Jana Jesenského *Zoroaster, sive nova, brevis, veraque de universo philosophia*⁴⁷⁷, jenž je ve velké míře ovlivněn právě filosofií chorvatského myslitele.⁴⁷⁸ Jak však zdůrazňuje český badatel Tomáš Nejeschleba – a jak je rovněž z celého obsahu Komenského *Porady* evidentní –, nečiní moravský myslitel o Jesenském žádné zmínky. Navíc není ani doložena Komenského obeznámenost s Jessenioým spisem. Tato otázka, jak uzavírá ve své studii Nejeschleba, zůstává do jejího hlubšího rozpracování nezodpověditelnou.⁴⁷⁹

Jan Amos Komenský ovšem nezanechává v *Konzultaci* explicitní zmínky rovněž ani o Patriziho jménu. Navzdory tomu je – ve světle předcházejících odstavců a zejména části 4.1. této diplomové práce, jakož i shodujících se názorů českých, chorvatských a italských historiků filosofie – nezpochybnitelné, že *Obecná porada o nápravě věcí lidských* vznikala pod silným vlivem *Nové filosofie o univerzech* chorvatského myslitele Franceska Patriziho.

⁴⁷⁶ NUP IV, 29, 142a-144b; CC, *Pansofia, Svět materiální*, V, oddíl *O MOŘSKÉM PŘÍBOJI*. Tyto otázky se však tématu naší práce bezprostředně nedotýkají. Dále proto srov. Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000, s. 149-155.

⁴⁷⁷ Srov. Nejeschleba, Tomáš: *Die philosophischen Werke des Johannes Jessenius als Quelle einiger Gedanken des Comenius?* In: Schadel, E. (Hrsg.): *Johan Amos Comenius – Vordenker eines kreativen Friedens. Schriften zur Triadik und Ontodynamik, Band 24*. Bamberg 2005, s. 154; Stausberg, Michael: *Faszination Zarathustra : Zoroaster und die Europäische Religionsgeschichte den Frühen Neuzeit*. Teil I. Berlin/New York 1998, s. 382.

⁴⁷⁸ Ke komplikovanému vztahu Jesenského k Patriziho dílu srov. blíže Nejeschleba, Tomáš: *Die philosophischen Werke des Johannes Jessenius als Quelle einiger Gedanken des Comenius?* In: Schadel, E. (Hrsg.): *Johan Amos Comenius – Vordenker eines kreativen Friedens. Schriften zur Triadik und Ontodynamik, Band 24*. Bamberg 2005, s. 154-155 a Nejeschleba, Tomáš: *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*. Praha 2008, s. 76-105.

⁴⁷⁹ Nejeschleba, Tomáš: *Die philosophischen Werke des Johannes Jessenius als Quelle einiger Gedanken des Comenius?* In: Schadel, E. (Hrsg.): *Johan Amos Comenius – Vordenker eines kreativen Friedens. Schriften zur Triadik und Ontodynamik, Band 24*. Bamberg 2005, s. 154-155 a 160.

Nečiní-li Comenius ve svém stěžejním filosofickém díle explicitního odkazu na Petrišovo jméno, poukazuje na svou obeznámenost s jeho teoretickou činností – alespoň podle přesvědčení Marty Fattori – jmenováním tří částí *NUP* ve svém *Conatuum pansophicorum dilucidatio*, kde vyjmenovává – z hlediska rodící se vlastní pansofické koncepce – významná díla, ovšem bez uvedení jejich autorů:

„Ad quas leges doctrinarum syntagmata construere non solum Aristoteles ipse aliique antiqui tentârunt, sed et nostri aevi scriptores quàm plurimi Encyclopaedias, Polymatheias, Panepistemonas, Artes cyclognomicas, Syntaxes artis mirabilis, Instaurationes magnas, Transformationes scientiarum, Theatra sapientiae humanae, Omniscientias Christianas, Pansophias, Panaugias, Panarchias, Pancosmias (et si qui alias libris suis tribuerunt inscriptiones) in publicum edendo.“⁴⁸⁰

Pokud bychom tedy přijali předpoklad Marty Fattori, že právě tři naposled zmíněné knihy jednoznačně odkazují k osobě Franceska Patriziho⁴⁸¹, byli bychom nuceni (což již italská badatelka nezdůrazňuje) – v ohledu na skutečnost, že spis *Conatuum pansophicorum dilucidatio* vznikl již v roce 1638!⁴⁸² – zrevidovat dosavadní přesvědčení historiků filosofie a komeniologů, již shodně konstatují, že se Comenius setkal s dílem *Nova de universis philosophia* až v Londýně na počátku čtyřicátých let sedmnáctého století. V takovém případě by totiž Komenského obeznámenost s Patriziho dílem spadala přinejmenším již do druhé poloviny třicátých let 17. věku.

Vzhledem ke skutečnosti, že Patriziho jméno, jakož ani stěžejní principy jeho filosofie v *Conatuum pansophicorum dilucidatio* výslovně jmenovány nejsou, dovolím si svůj zde zmíněný předpoklad označit pouze za *hypotetický*.

⁴⁸⁰ Komenský, Jan Amos: *Conatuum pansophicorum dilucidatio*. In: Týž: *Dílo Jana Amose Komenského*. Sv. 15/II. Praha 1989, s. 63. Český překlad je pak čtenáři dostupný v časopise *Studia Comeniana et historica*. Srov. Komenský, Jan Amos: Objasnění pansofických pokusů. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 57-58, 1997, roč. XXVII, s. 135-167. O možném odkazu na Patriziho opus magnum zde však autorkou překladu – Markétou Klosovou – pojednáno není. Je-li tomu jinak v její připravované studii, zaměřené právě na *Conatuum pansophicorum dilucidatio*, nemohu posoudit, neboť nebyla v době dokončování této práce dosud publikována. Srov. Komenský, Jan Amos (ed. Klosová, Markéta): *Prodromus pansophiae a Conatuum pansophicorum dilucidatio, překlad do češtiny s komentářem a předmlouvou*. Praha (Academia), v tisku.

⁴⁸¹ Fattori, Marta: *La filosofia del rinascimento Italiano in J. A. Comenius: Note su Campanella e Patrizi*. In: Graciotti, S.: *Italia e Boemia nella cornice del rinascimento Europeo*. Firenze 1999, s. 324-325.

⁴⁸² K tomu srov. Čapková, Dagmar, Pavlíková, Děvana: Nález prvního vydání Komenského spisu *Conatuum pansophicorum dilucidatio*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 50, 1993, roč. XXIII, s. 26-27.

Explicitního jmenování je však Francesku Patrizimu dopřáno v Komenského *Přídavcích k Fyzice* (z roku 1663)⁴⁸³ a pozdním díle *Unum necessarium* (uveřejněném roku 1668).⁴⁸⁴

Comeniova obeznámenost, provázanost a myslitelská spřízněnost s jeho chorvatským protějškem se tak jeví být nezpochybnitelnou v každém ze všech možných ohledů.⁴⁸⁵

⁴⁸³ K tomu srov. výše, pozn. č. 441.

⁴⁸⁴ Komenský, Jan Amos: *Unum necessarium*. In: Týž: *Dílo Jana Amose Komenského*. Sv. 18. Praha 1974, s. 80.

⁴⁸⁵ K tomu srov. rovněž Fattori, Marta: *La filosofia del rinascimento Italiano in J. A. Comenius: Note su Campanella e Patrizi*. In: Graciotti, S.: *Italia e Boemia nella cornice del rinascimento Europeo*. Firenze 1999, s. 305 či Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997, s. 293.

5. Závěr

V předcházejícím výkladu jsme měli možnost spatřit, že se vrcholná díla chorvatského filosofa Franceska Patriziho a moravského myslitele Jana Amose Komenského vyznačují řadou totožností, jež je zcela nepochybně propojují a ilustrují tak dosti významný vliv filosofického obsahu spisu *Nova de universis philosophia* na zformování myšlení posledního biskupa Jednoty bratrské.

Ukázali jsme, že Komenský byl v nejvyšší míře ovlivněn Patriziho *metafyzikou světla* a jejím ústředním pojmem – *panaugia* –, jejichž recepcí se následně promítla i do jeho gnozeologických názorů. Jejich svéráznost (triadické a procesuální pojetí celého poznávacího procesu; spojení smyslového a rozumového poznání; klíčová role světla) poukazuje rovněž na jasný vliv Franceska Patriziho. Stejně tak od autora *Nové filosofie o univerzech* Comenius přebírá chápání světla jako základního principu své metodologie, jakož i některé z jeho teologických názorů (pojetí Boha, jenž je jedním a současně vším; povaha ascendenčního procesu). Zřetelný vliv Patriziho filosofie lze vysledovat také v ohledu na Moravanovu terminologii. Nejen že Jan Amos přejímá řadu filosofických a přírodně-filosofických pojmů, vypůjčuje si od Patriziho rovněž řecký prefix *pan-*, jenž bude hrát nezastupitelnou úlohu při vzniku a pojmenování jednotlivých částí jeho *Obecné porady*. Dodejme konečně, že Patrizi je Komenskému inspirací pro potrojnou klasifikaci v přírodě se vyskytujících těles a další z jeho přírodně-filosofických názorů.

Mezi filosofickými systémy představenými ve spisech *Nova de universis philosophia* a *Obecná porada o nápravě věcí lidských* lze samozřejmě nalézt řadu dalších analogií, jež se zdají přinejmenším poukazovat na obeznámenost Comenia s Patriciovými názory. Jejich obecnost anebo naopak specifičnost nás však spíše nabádají – jak bylo ostatně v části 4.2. této studie ukázáno podrobněji – spatřovat jejich kořeny buďto v širším filosofickém kontextu, anebo přímo konkrétně u jiných myslitelů (zejména u Tommasa Campanelly a Mikuláše Kusánského).

Filosofické systémy Franceska Patriziho a Jana Amose Komenského se však rovněž vyznačují řadou zásadních diferencí. Další rozpracování *metafyziky světla* ústí u chorvatského filosofa spíše do oblasti přírodně-filosofických meditací, kdežto u Komenského bude důsledkem recepcí Patriziho *světelné metafyziky* s jejím klíčovým pojmem představení jedinečné pedagogické a univerzálně emendační koncepce. Právě

tímto se Comenius vymyká, ba co více: převyšuje, celou novoplatonskou tradici, do níž stejně jako Patrizi nepochybně a zcela oprávněně náleží.⁴⁸⁶ Inspirován ponejvíce Campanellou, přebírá Komenský sice novoplatonské descendenční schéma, jež v jeho pojetí sestává ze čtyř světů (*svět možný, pravzorový, andělský, materiální*), doplňuje je však o druhý – o mnoho významnější – aspekt, jímž jsou čtyři další světy (*svět lidské dovednosti, mravní, duchovní a dokonalý svět věčný*), v nichž se prostřednictvím lidského úsilí realizuje návrat k původní jednotě, tedy Bohu. Ústřední role je zde svěřena právě svobodně jednajícím člověku, vytvářejícímu tyto nové *grady*, jenž je tak vlastním uskutečňovatelem ascendenčního procesu.⁴⁸⁷

„Člověku se tak dostává zcela mimořádné funkce: bez něho není možné uzavřít dílo stvoření, bez něho není svět dokonalý, člověkem teprve se dovršuje smysl světa. Je povolán k tomu, aby soustředil do sebe všechny paprsky světového světla, a tím dovršil harmonii a ‚návrat‘ všech věcí do jednoty.“⁴⁸⁸

Vidíme tedy, jaké nobilitní a nezastupitelné místo člověku v Komenského filosofickém systému náleží.⁴⁸⁹

V ohledu na předcházející kapitoly můžeme tedy nyní naše bádání uzavřít a odpovědět na v úvodu problematizovanou otázku: V případě *poměru* Jana Amose Komenského k filosofii Franceska Patriziho lze o vlivu a recepci vskutku hovořit. Ačkoliv Patriziův vliv na výslednou podobu Comeniiových filosofických, přírodně-filosofických a teologických názorů nedosahuje intenzity, jakou u něj zaznamenalo myšlení Tommasa Campanelly či Mikuláše Kusánského, můžeme bez jakýchkoliv pochybností konstatovat, že bez Moravanovy obeznámenosti se spisem *Nova de universis philosophia* chorvatského myslitele Franceska Patriziho by *Obecná porada o nápravě*

⁴⁸⁶ K tomu srov. Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 551 a 559.

⁴⁸⁷ K tomu srov. Červenka, Jaromír: K problematice vztahů Komenského ke Campanellovi. In: *Studia Comeniana et historica*. č. 29, 1985, roč. XV, s. 16, kde Červenka zdůrazňuje, že se podobná myšlenka u jiných filosofů nevyskytuje. Dále k tomu pak srov. Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968, s. 27.

⁴⁸⁸ Patočka, Jan: *[Komenského Všeobecná porada]*. In: Týž: *Komeniologické studie III*. Praha 2003, s. 540.

⁴⁸⁹ Mimo jiné pro tuto skutečnost nahlíží Pavel Floss Jana Amose jako významného aktéra procesu *divinizace světského*. Srov. Floss, Pavel: *Proces divinizace světského a dílo J. A. Komenského*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 51, 1994, XXIV, s. 77-82.

věcí lidských nevznikla v takové podobě, v jaké ji známe dnes a že její klíčové části (*Panaugia, Pansofia*) by možná nespátřily světlo světa vůbec.

O to naléhavěji se pak může jevit hypotéza předložená v oddíle 4.4. této diplomové práce. Comeniův text *Conatuum pansophicorum dilucidatio* se totiž zdá naznačovat, že se jeho autor setkal s Patriziho *opus magnum* již v době jeho vzniku – tedy kolem roku 1638. Pravdivost takového předpokladu by pak znamenala nutnost revize dosavadního přesvědčení historiků filosofie a komeniologů, kteří se shodují v názoru, že se Komenský se spisem *Nova de universis philosophia* setkal až během svého londýnského pobytu. Tuto hypotézu však může potvrdit teprve následující výzkum a důsledná analýza zmíněného spisku Jana Amose.

6. Seznam použitých pramenů a literatury

6.1 Prameny

- Komenský, Jan Amos: *Ad Physicam addenda*. In: Týž: *Dílo Jana Amose Komenského*. Svazek 12. Praha 1978, s. 177-264.
- Komenský, Jan Amos: *Conatuum pansophicorum dilucidatio*. In: Týž: *Dílo Jana Amose Komenského*. Sv. 15/II. Praha 1989, s. 57-79.
- Komenský, Jan Amos: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. I. svazek. Praha 1992.
- Komenský, Jan Amos: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. II. svazek. Praha 1992.
- Komenský, Jan Amos: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992.
- Komenský, Jan Amos: *Unum necessarium*. In: Týž: *Dílo Jana Amose Komenského*. Sv. 18. Praha 1974, s. 71-145.
- Patrizi, Francesco: *Nova de universis philosophia, in qua Aristotelica methodo, non per motum, sed per lucem, et lumina, ad primam causam ascenditur. Deinde propria Patricii methodo, tota in contemplationem venit Divinitas: Postremo methodo Platonica, rerum universitatis, a conditore Deo deducitur*. Ferrariae 1591 / Petrić, Frane: *Nova sveopća filozofija u kojoj se do prvog uzroka stiže Aristotelovskom metodom, ali ne s pomoću gibanja, nego s pomoću svjetla i svjetlila; a zatim se razmišlja o cjelkupnom Božanstvu vlastitom Petrićevom metodom, dok se naposljetku Platonovom metodom iz Boga utemeljitelja izvodi sveukupnost stvari*. Zagreb 1979.

6.2. Literatura

- Banić-Pajnić, Erna: *Petrićev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*. Zagreb 2001.
- Bečková, Marta: K toruňskému „Colloquium charitativum“. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 51, 1994, XXIV, s. 143-148.
- Brickman, Benjamin: *An Introduction to Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia*. New York 1941.

- Deitz, Luc: *Space, Light, and Soul in Francesco Patrizi's Nova de Universis Philosophia (1591)*. In: Grafton, A., Siraisi, N. (eds.): *Natural Particulars : Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge 1999, s. 139-169.
- Čapková, Dagmar: *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha 1987.
- Čapková, Dagmar: *Úvod : Komenského obecná porada a její význam*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. I. svazek. Praha 1992, s. 11-43.
- Čapková, Dagmar, Pavlíková, Děvana: *Nález prvního vydání Komenského spisu Conatuum pansophicorum dilucidatio*. In: *Studa Comeniana et historica*, č. 50, 1993, roč. XXIII, s. 26-34.
- Červenka, Jaromír: *Die Grundlagen der pansophischen Idee des Johann Amos Comenius*. In: *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (Acta Comeniana)*, 1 (XXV). Praha 1969, s. 77-85.
- Červenka, Jaromír: *Die Naturphilosophie des Johann Amos Comenius*. Praha 1970.
- Červenka, Jaromír: *K problematice vztahů Komenského ke Campanellovi*. In: *Studia Comeniana et historica*. č. 29, 1985, roč. XV, s. 5-33.
- Dadić, Žarko: *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodnoznanstvena misao / Franciscus Patricius and His Natural Philosophical and Natural Scientific Thought*. Zagreb 2000.
- Erdmann-Pandžić, Elisabeth von: *Panaugia : Zur Herkunft des Begriffs bei Patricius und Comenius*. In: Gutschmidt, K. (Hrsg.): *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongreß in Preßburg/Bratislava*. Köln u. a. 1993, s. 113-125.
- Fattori, Marta: *La filosofia del rinascimento Italiano in J. A. Comenius: Note su Campanella e Patrizi*. In: Graciotti, S.: *Italia e Boemia nella cornice del rinascimento Europeo*. Firenze 1999, s. 305-331.
- Floss, Karel: *Filozofické přínosy k rozvoji komeniologie*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 46-47, 1992, roč. XXII, s. 29-36.
- Floss, Karel: *Rehabilitace triadistiky*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 63-64, 2000, roč. XXX, s. 22-29.
- Floss, Karel: *Triády – pojítka mezi filozofií a teologií*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 51, 1994, roč. XXIV, s. 13-20.

- Floss, Karel: Zčasovění utopie – More, Andrae, Komenský. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 35, 1988, roč. XVIII, s. 188-196.
- Floss, Pavel: Antické paradigma a dílo J. A. Komenského. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 41, 1990, roč. XX, s. 100-105.
- Floss, Pavel: *Architekti křesťanského středověkého vědění*. Praha 2004.
- Floss, Pavel: Die Entwicklung der philosophischen Terminologie Komenskýs und einige Aspekte der Geschichte des substanziellen und systemmäßigen Denkens. In: *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (Acta Comeniana)*, 7 (XXXI). Praha 1987, s. 5-26.
- Floss, Pavel: Komenský a Kusánus. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 2, 1971, roč. I, s. 11-38.
- Floss, Pavel: *Komenský und die Tradition des florentinischen Platonismus*. In: Matula, J.(ed.): *Florentine Platonism and Central Europe*. Olomouc 2001, s. 83-89.
- Floss, Pavel: *Mikuláš Kusánský : život a dílo*. Praha 1977.
- Floss, Pavel: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*. Brno 2005.
- Floss, Pavel: Prostor a nekonečnost světa v Komenského Konsultaci. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 4, 1972, roč. II, s. 49-58.
- Floss, Pavel: *Příroda, člověk a společnost v díle J. A. Komenského*. Přerov 1968.
- Floss, Pavel: Úvod do problematiky Komenského filozofie. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 29, 1985, roč. XV, s. 97-111.
- Girardi Karšulin, Mihaela: *Filozofska misao Frane Petrića*. Zagreb 1988.
- Gorfunkel, Alexandr Chaimovič: *Renesanční filozofie*. Praha 1987.
- Kalivoda, Robert: Komenského pojem emendace a reformační myšlení. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 35, 1988, roč. XVIII, s. 35-50.
- Kalivoda, Robert: Utopie a emancipace. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 33, 1987, roč. XVII, s. 5-25.
- Koyré, Alexandre: *Od uzavřeného světa k nekonečnému vesmíru*. Praha 2004.
- Kristeller, Paul Oskar: *Osm filozofů italské renesance*. Praha 2007.
- Kumpera, Jan: Komenský a Anglie. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 55-56, 1996, roč. XXVI, s. 25-36.
- Kvačala, Ján: K historii slova pansophos, pansophia. In: *Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského (AJAK)*, seš. 5, 1922, s. 38-39.

- Leinkauf, Thomas: *Francesco Patrizi, Neue Philosophien der Geschichte, der Dichtung und der Welt*. In: Blum, P. R. (ed.): *Philosophen der Renaissance*. Darmstadt 1999, s. 173-187.
- Nejeschleba, Tomáš: *Die philosophischen Werke des Johannes Jessenius als Quelle einiger Gedanken des Comenius?* In: Schadel, E. (Hrsg.): *Johan Amos Comenius – Vordenker eines kreativen Friedens. Schriften zur Triadik und Ontodynamik, Band 24*. Bamberg 2005, s. 147-160.
- Nejeschleba, Tomáš: *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*. Praha 2008.
- Nejeschleba, Tomáš: *Struktura a triády. Ke zhodnocení významu filozofie J. A. Komenského Pavlem a Karlem Flossovými*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 63-64, 2000, roč. XXX, s. 36-41.
- Nejeschleba, Tomáš: *Unum, omnia, triády : K Panaugii a Panarchii Francesca Patriziho*. In: Jabůrek, Martin (ed.): *Jednota a mnohost : Sborník z mezinárodní konference Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty k osmdesátým narozeninám Karla Flosse*. Brno 2008, s. 110-119.
- Patočka, Jan: *Komeniologické studie I*. Praha 1997.
- Patočka, Jan: *Komeniologické studie II*. Praha 1998.
- Patočka, Jan: *Komeniologické studie III*. Praha 2003.
- Patočka, Jan: *Komenského Všeobecná porada*. In: Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. svazek. Praha 1992, s. 533-564.
- Pešková, Jaroslava: *Jan Amos Komenský ve světle nového bádání*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 46-7, 1992, roč. 1992, s. 21-28.
- Polišínský, Josef: *Komenský a Anglie ve světle moderního bádání*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 55-56, 1996, roč. XXVI, s. 7-9.
- Popelová, Jiřina: *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha 1958.
- Popelová, Jiřina: *Komenského filosofie ve vztahu k filosofickým systémům 17. století*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 30, 1985, roč. XV, s. 16-20.
- Priesner, Claus, Figala, Carin (eds.): *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Praha 2006.
- Ryan, Eugene E.: *The Panaugia of Franciscus Patritius: From the Light of Experience to the First Light*. In: Castelli, P. (ed.): *Francesco Patrizi, filosofo platonico nel crepuscolo del Rinascimento*. Firenze 2002, s. 181-195.
- Sousedík, Stanislav: *Komenského filozofie v souvislostech myšlenkového vývoje doby*. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 8-9, 1974, roč. IV, s. 15-38.

- Stausberg, Michael: *Faszination Zarathustra : Zoroaster und die Europäische Religionsgeschichte der Frühen Neuzeit*. Teil I, II. Berlin/New York 1998.
- Tvrđý, Josef: Komenský a Descartes. In: *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (Acta Comeniana)*, XVIII. Praha 1959, s. 1-15.
- Schadel, Erwin: Komenskýs Emendationstriadik im reformationistischen und speziell sozinianischen Umfeld. In: *Studia Comeniana et historica*, č. 35, 1988, roč. XVIII, s. 91-111.
- Schiffler, Ljerka: *Frane Petrić, Franciscus Patricius : Od škole mišljenja do slobode mišljenja*. Zagreb 1997.
- Schiffler, Ljerka: *Humanizam bez granica : hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Zagreb 1992.
- Schiffler, Ljerka: Petrić's Philosophy as a Model of Thought. In: *Synthesis philosophica*, č. 22, 1996, s. 343-355.
- Yates, Frances A.: *Rozenkruciánské osvícenství*. Praha 2000.

Anotace

Diplomová práce *Filosofie Francesca Patriziho a Jana Amose Komenského ve světle jejich vrcholných děl* se snaží zodpovědět otázku po vztahu Jana Amose Komenského k filosofickému dílu Francesca Patriziho. Pro tento účel je v její první části analyzováno nejvýznamnější filosofické dílo J. A. Komenského, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, ve druhé části pak opus magnum chorvatského myslitele Francesca Patriziho, *Nova de universis philosophia*. Teprve třetí část práce přichází s komparací obou filosofických systémů a následným vylíčením jejich totožností, či analogií a rozdílů mezi nimi. Ve studii je rovněž řešena otázka doby setkání Jana Amose Komenského s tímto Patriziho vrcholným spisem.

Autor: **Bc. Jan Čížek**

Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Název diplomové práce: **Filosofie Francesca Patriziho a Jana Amose Komenského ve světle jejich vrcholných děl**

Vedoucí diplomové práce: **doc. PhDr. Tomáš Nejeschleba, PhD.**

Počet znaků: **133 884**

Počet příloh: **0**

Počet titulů použité literatury: **65**

Klíčová slova: **Jan Amos Komenský, Francesco Patrizi, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, *Nova de universis philosophia*, komeniologie, renesanční filosofie, metafyzika světla, světlo, panaugia, triadismus**

Annotation

My diploma thesis *The Philosophy of Francesco Patrizi and John Amos Comenius in the Light of Their Greatest Works* seeks the answer to the question of what the John Amos Comenius' relationship to the philosophical work of Francesco Patrizi was like. Following the purpose of my work, the most important philosophical work of J. A. Comenius, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, is analyzed in its first part, whereas the opus magnum of the Croatian thinker Francesco Patrizi, *Nova de universis philosophia*, is explicated in the second part. In the third part of my thesis, at last, both philosophical systems are compared followed by the depiction of their common features or analogies and differences between them. My thesis also deals with the question of when Comenius could have encountered the Patrizi's greatest work.

Author: **Bc. Jan Čížek**

Department of Philosophy, Philosophical Faculty, Palacky University in Olomouc

Name of thesis: **The Philosophy of Francesco Patrizi and John Amos Comenius in the Light of Their Greatest Works**

Supervisor: **doc. PhDr. Tomáš Nejeschleba, PhD.**

Number of text characters: **133 884**

Number of appendices: **0**

Number of works cited and works consulted: **65**

Key words: **John Amos Comenius, Francesco Patrizi, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, *Nova de universis philosophia*, comeniology, the Renaissance philosophy, the light metaphysics, light, panagia, triadism**